

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

TEK PARTİ DÖNEMİ CEZA İNFAZ KURUMLARI (1923-1950)

Yüksek Lisans Tezi

Ali ÖZKARDAŞ

İzmir-2024

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

TEK PARTİ DÖNEMİ CEZA İNFAZ KURUMLARI (1923-1950)

Öğrencinin Adı Soyadı
Ali ÖZKARDAŞ

Tez Danışmanı
PROF. DR. FEVZİ ÇAKMAK

İzmir – 2024

Yemin Metni

Doktora/Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Tek Parti Dönemi Ceza İnfaz Kurumları (1923-1950)” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğundan, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.... / / 2024

Ali Özkardaş

ÖZET

Cezaevleri eskiden beri hürriyeti bağlayıcı cezaların uygulandığı mekanlar olmuştur. Bu nedenle birçok medeniyette cezaevleri görülmüştür. Günümüzde ceza infaz kurumu olarak adlandırılan bu yapılar önceleri sadece ceza vermek amacıyla kullanılmış ve zaman içinde yaşadığı değişim ve dönüşümlerle bir ıslah müessesesi halini almıştır. Osmanlı Devleti'nde hürriyeti bağlayıcı cezaların uygulandığı mekanlar olarak önceleri zindanlar kullanılırken Tanzimat Fermanı'yla birlikte hapishaneler kurulmaya başlanmış, daha sonra çıkartılan kanunnameler ve layihalarla hapishanelerin genel düzenlemesi yapılmıştır. Fakat bu ıslahatlar devletin büyük güçlükler yaşadığı bir zamanda çoğu hapishanede uygulanamamış, iyi niyetli tüm çabalara rağmen istenilen sonucu verememiştir. Yine de Osmanlı Devleti Türkiye Cumhuriyeti'ne bu alanda önemli bir miras bırakmıştır.

Cumhuriyet'in ilanından hemen sonra değinilen önemli konulardan biri de cezaevleri olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti yeni kurulan bir devlet olmasına rağmen bu alanda önemli ıslahatlar yapmıştır. En önemli ıslahat, mahkumların iş gücünden tam manasıyla faydalanabilmek ve bu yolla mahkumların ıslahını sağlayabilmek için iş esası üzerine cezaevleri inşa etmesi olmuştur. Ayrıca çağın ihtiyaçlarına uygun modern cezaevleri de bu dönemde yapılmaya başlanmıştır. Açılan cezaevleri ve mahkumların ıslah edilip yeniden topluma kazandırılması da ilk kez yine bu dönemde gündeme gelmiş ve bunu gerçekleştirebilmek için birçok kanunlar ve nizamnameler yayınlamış, fakat çıkartılan nizamnamelerin ve kanunların uygulanmasında ciddi sorunlar yaşanmıştır. Bu sorunlardan en önemlisi yeni kurulan bir devlet olan Türkiye Cumhuriyeti'nin bu iş için ayırdığı bütçe ve bu alanda eğitimli personelinin olmamasıdır. Tüm bunlara rağmen Cumhuriyet'in idealist kadroları gösterdikleri fedakarlıklarla bu alanda önemli işler yapmış ve günümüz ceza infaz sistemine ışık tutmayı başarmışlardır.

ABSTRACT

Prisons have historically been places where restrictive punishments are applied to limit people's freedom. Therefore, prisons have been observed in many civilizations. The structures named as penal institutions today were initially used solely for the purpose of administering punishment and, over time, have evolved into institutions focused on rehabilitation. In the Ottoman Empire, dungeons were initially used as places where restrictive punishments were applied. However, with the Edict of Gülhane (1839), the establishment of prisons began, and subsequently, with the issuance of laws and regulations, a general organization of prisons was made. Nevertheless, these reforms were not implemented in many prisons during a time of great difficulty for the state and, despite all well-intentioned efforts, did not yield the desired results. Nonetheless, the Ottoman Empire left a significant legacy in this field for the Republic of Turkey.

Immediately after the proclamation of the Republic, prisons became one of the important topics. Despite being a newly established state, the Republic of Turkey implemented significant reforms in this field. The most crucial reform was the construction of prisons based on the principle of utilizing the labor force of inmates to the fullest extent possible, aiming to achieve the rehabilitation of prisoners through meaningful work. Moreover, modern prisons in line with the needs of the time began to be built during this period. The opening of prisons and the rehabilitation and reintegration of inmates into society became a topic for the first time in this era. To accomplish this, numerous laws and regulations were promulgated, but serious problems were encountered in the implementation of these regulations and laws. The most significant problem was the lack of budget allocated by the newly established Republic of Turkey for this purpose and the absence of educated personnel in this field. Despite all these challenges, the idealistic cadres of the Republic made significant contributions in this field through their sacrifices and managed to shed light on the contemporary penal system.

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ

ÖZET

ABSTRACT

İÇİNDEKİLER

TABLO LİSTESİ

KISALTMALAR

GİRİŞ

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİNDE HAPİSHANELER KURUMU

1.1. OSMANLI DEVLETİ HUKUK SİSTEMİ	9
1.1.1. Şer'i Hukuk ve İslam Tarihinde Hapishaneler	10
1.1.2. Örfi Hukuk	14
1.2. CEZA HUKUKU	15
1.2.1. Ceza Hukukunun Gereği Olarak İnfaz Türleri	16
1.2.1.1. Pranga Cezası	17
1.2.1.2. Kalebentlik	18
1.2.1.3. Kürek Cezası	19
1.2.1.4. Tomruk Cezası	19
1.2.2 Osmanlıda Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların Uygulandığı Mekanlar	20
1.2.2.1. Mahpesler	20
1.3. TANZİMAT DÖNEMİ ÖNCESİ HUKUKUN BATILILAŞMASI SÜRECİ	21
1.4. TANZİMAT FERMANI VE DEĞİŞEN HUKUK SİSTEMİ	22
1.4.1. 1840 Ceza Kanunnamesi	25

1.4.2. 1851 Ceza Kanunnamesi (Kanun-ı Cedid).....	25
1.4.3. 1858 Ceza Kanunnamesi.....	26
1.4.4. 1866 Niş Bölgesindeki İslahhanelerin Açılması	27
1.4.5. Tanzimat Dönemi Hapishaneleri	28
1.5. 1879 NİZAMİYE MAHKEMELERİ TEŞKİLATI KANUNU.....	29
1.6. 1880 TARİHLİ HAPİSHANE VE TEVKİFHANE NİZAMNAMESİ.....	30
1.7. OSMANLI'DA MAHKUMLARIN İŞ GÜCÜNDEN FAYDALANILMASI VE İSTİHDAM EDİLMELERİ	30
1.8. 1890 PETERSBURG HAPİSHANELER KONGRESİ	32
1.9. 1893'TE FRANSIZCA'DAN ÇEVİRİLEN BİR NİZAMNAME.....	33
1.10. MEŞRUTİYET İLE DEĞİŞEN HUKUK VE HAPİSHANE SİSTEMİ.....	33
1.11. 1916 HAPİSHANELER ISLAHINA YÖNELİK NİZAMNAME	35
1.12. MÖSYO POLLİTZ VE HAPİSHANELERİN GENEL DURUMUNA YÖNELİK RAPORU.....	36
1.13. MÜTAREKE DÖNEMİ HAPİSHANELERİN GENEL DURUMU	38

İKİNCİ BÖLÜM

TEK PARTİ DÖNEMİNDE İNŞA EDİLEN CEZAEVLERİ VE YAPILAN YASAL DÜZENLEMELER

2.1. TEK PARTİ DÖNEMİNDE GENEL AF KANUNLARI.....	41
2.1.1. Cumhuriyet Döneminin İlk Genel Af Kanunu: 26 Aralık 1923.....	41
2.1.2. Cumhuriyet'in 10. Yılı İçin Çıkarılan Genel Af Kanunu.....	44
2.1.2.1. 1933 Yılı Af Kanununun Basına Yansımaları	47
2.2. CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA HAPİSHANELERİN GENEL DURUMU 48	

2.2.1. Gezilen Hapishanelerden Elde Edilen İzlenimler	54
2.3. CEZA TEVKİF EVİ MEKANI OLARAK KULLANILAN YERLER	62
2.3.1. Batı Tarzı Mimariye Göre İnşa Edilen Cezaevleri	63
2.3.2. Eski Han veya Depo Olarak İnşa Edilmiş Yapıların Cezaevi Olarak Kullanılması	64
2.3.3. Hükümet veya Askeriye Binası Olarak İnşa Edilmiş Yapıların Cezaevi Olarak Kullanılması	64
2.3.4. İbadethane ve Medrese Gibi Yapıların Cezaevi Olarak Kullanılması	66
2.3.5. Konuttan Çevrilmiş Yapıların Cezaevi Olarak Kullanılması	67
2.3.6. Kale ve Hisar Burçlarının Cezaevi Olarak Kullanılması	67
2.4. TEK PARTİ DÖNEMİNDE HAPİSHANELERİN ISLAHI MESELESİ.....	68
2.4.1. Hapishanelerin Islah Sürecindeki Faaliyetler	72
2.4.1.1. Asri (Çağdaş) Hapishanelerin İnşası.....	73
2.4.1.2. İş Esasına Dayalı Cezaevlerinin İnşası ve Mahkumların Çalıştırılması.....	78
2.4.1.3. Mahkumların Çalıştırılmasında İmralı Cezaevi Örneği	85
2.4.2. Çocuk İslahevleri: Edirne ve Ankara Örneği	92

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CEZAEVİNDE YAŞAM

3.1. CEZAEVLERİNDE İDARİ İŞLEYİŞ	102
3.1.1. Cezaevinde Görev Yapan Personel	102
3.1.1.1. Müdür	102
3.1.1.2. Müdür Yardımcısı	104
3.1.1.3. İdare Memuru	104
3.1.1.4. Hesap Memuru ve Ambar Memuru	104
3.1.1.5. Katip	104
3.1.1.6. Başgardiyen ve Gardiyanlar	104

3.1.1.7. Öğretmen	107
3.1.1.8. Atölye Şefi	108
3.1.1.9. Doktor	108
3.1.1.10. Eczacı	108
3.1.1.11. Hasta Bakıcı.....	108
3.2. GÜVENLİK VE ASAYİŞ.....	109
3.2.1. Mahkumlara Verilen İnzibati Cezalar	110
3.2.1.1. Tevbih Cezası	110
3.2.1.2. Ziyaretçi Kabulünden ve Mektup Yazmak veya Almaktan Mahrumiyet Cezaları	110
3.2.1.3. Hücre Hapsi Cezası.....	112
3.2.1.4. Katıksız Hapis Cezası	113
3.2.2. Meşruten Tahliye (Şarh Salıverme).....	114
3.2.3. Cezaevi Komisyonu	116
3.2.4. Kanuna Aykırı Eylemlerinden Dolayı Personele Verilen Cezalar	117
3.3. CEZAEVİNDEKİ MAHKUMLARIN YAŞAMI.....	118
3.3.1. Tutuklu ve Hükümlülerin Mahkum Kabul İşlemleri	118
3.3.2. Mahkumların Sevk, Nakil ve Tahliyeleri	122
3.3.3. Mahkum Tipleri.....	124
3.3.4. Cezaevinde Çocuklar.....	128
3.3.4.1. Çocukların Eğitimi.....	129
3.3.4.2. Çocukların Sağlığı.....	130
3.3.5. Cezaevlerinde Sağlık Koşulları ve Mahkumların Sağlığı	130
3.3.6. Mahkumların İaşe ve İhtiyaçlarının Karşlanması	135
3.3.6.1. Mahkumların Yiyecek İhtiyacının Karşlanması.....	135
3.3.6.2. Mahkumların Giyecek İhtiyacının Karşlanması	138
3.4. MAHKUMLARIN ISLAH EDİLMESİNDE KULLANILAN METOTLAR	138
3.4.1. Mahkumların Tasnifi	139

3.4.2. Bir Islah Yöntemi Olarak Mahkumların Çalıştırılması	140
3.4.3. Mahkumların Eğitimi.....	141
SONUÇ	146
KAYNAKÇA	149
EKLER	161

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: İstanbul'da Bir Tevkifhane İnşaatında Kullanılan Mahkumlar ve Aldıkları Ücretler (1913).....	32
Tablo 2: 1338 (1919/1920) İtibarı İle Osmanlı'daki Mahkum ve Tutuklu Sayısı.....	37
Tablo 3: 11 Ekim 1933 Tarihli Umumi Aftan İstifade Eden Mahkumlar	48
Tablo 4: Gezilen Hapishanelerdeki Mahkumların Sayısı	50
Tablo 5: 1923-1931 Yılları Arasındaki Vekalet Bütçesinden Hapishanelere Ayrılan Ödeneğin Oranı	69
Tablo 6: Ceza ve Tevkif Evleri Genel Müdürlüğü Bütçeye Mevzu Ödenek Tablosu.....	75
Tablo 7: İnşa Edilecek Yeni Hapishanelerin Maliyet Tablosu	76
Tablo 8: Döner Sermaye ile İdare Olunan İnfaz Kurumlarının Mali Durumlarını Gösteren Tablo	84
Tablo 9: 1946 Yılı İçinde Elde Edilen Mahsul ve Miktarı.....	89
Tablo 10: 1946 Yılı Mandıra Hasılat Göstergesi	90
Tablo 11: İmralı Adası (1936-1946) Ekonomik Göstergeler	91
Tablo 12: Mahkumların Suç İşledikleri Andaki Yaşları Ve İşledikleri Suçlar.....	92
Tablo 13: Yaşa Göre Suç Durumu.....	98
Tablo 14: Suçlu Çocukların Akrabalarındaki Suçlu Miktarları.....	100
Tablo 15: 1928 Yılı Gardiyan Maaşları Tablosu.....	107
Tablo 16: 1944 Yılı Çocuk İslahevinde Görev Yapan Personel Maaşları Tablosu.....	107

ÖNSÖZ

Bu tez, Cumhuriyet'in kuruluş yıllarındaki cezaevleri ve hapis cezasının sosyal ve hukuki boyutlarını incelemek amacıyla kaleme alınmıştır. Ceza infaz kurumları, toplumun temel unsurlarından biridir ve hapis cezasının uygulanmasıyla ilgili bir dizi konuyu içermektedir. Bu tez, cezaevleri sistemini ve mahkumların yaşamını anlamak, cezaevlerindeki sorunları analiz etmek ve cezalandırma yöntemlerini değerlendirmek amacıyla kaleme alınmıştır.

Tezi yazarken ki araştırma sürecinde, çeşitli kaynaklardan elde edilen bilgilerin analizi yapılmıştır. Cezaevlerindeki yaşamın, mahkumların rehabilitasyonu üzerindeki etkileri, cezaevleri personeli ile mahkumlar arasındaki ilişkiler ele alınıp değerlendirilmiştir.

Tezin başlangıcından itibaren, bu araştırmayı tamamlamama destek olan başta danışmanım Prof. Dr. Çakmak'a, Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkif Evleri Genel müdürlüğü Personel Daire Başkanı Fatih Serkan Günaydın'a, Ceza ve Tevkif Evleri Genel Müdürlüğü Ankara Eğitim Merkezi Başkan Yardımcısı Remziye Yağmur'a, aileme ve bana her konu da yardımcı olan arkadaşım Tankut Denizci'ye teşekkür etmek isterim. Danışmanımın rehberliği ve motivasyonu, bu çalışmanın başarıyla tamamlanmasında büyük bir etki yaratmıştır.

Bu tez, geçmişten günümüze cezaevleri sisteminin anlaşılmasına ve gerekli iyileştirmelerin yapılmasına katkı sağlama amacını taşımaktadır. Umarım, ceza infaz sistemine dair bir farkındalık oluşturabilir ve bu alandaki tartışmalara yeni bir bakış açısı getirebilir.

Ali ÖZKARDAŞ

İzmir-2024

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı Geçen Eser

a.g.m. : Adı Geçen Makale

a.g.t. : Adı Geçen Tez

Bkz. : Bakınız

BOA : Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

BCA : Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

Çev. : Çeviren

C. : Cilt

DH. : Dahiliye

H. : Hicri

S. : Sayı

s. : Sayfa

MB. HPS. : Hapishaneler Müdüriyeti

M. : Milat

T.B.M.M. : Türkiye Büyük Millet Meclisi

TDVİA : Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

No. : Numara

Y. PRK. ZB. : Yıldız Perakende Evrakı Zabtiye Nezareti Maruzatı

GİRİŞ

*Akşam olur hapishane kilitlenir
Kimi kâğıt oynar, kimi bitlenir
Kiminin temyizden kâğıt gelir
Düştüm bir ormana yol belli değil
Yatarım yatarım gün belli değil.¹*

Kanunlar kapsamında suç olarak tanımlanmış her davranışın yasal bağlamda karşılığı olan bir ceza ve bu cezaların sonuçları vardır. Suç ve ceza kavramları insanlık tarihi boyunca var olan bir olgudur. Toplumdaki bireylerin birbiriyle olan ilişkilerinin sağlıklı bir şekilde devam edebilmesi için uyulması gereken bir takım zorunlu kurallar vardır. Bu kurallar toplum ve devlet tarafından konulmaktadır. Kuralları önemli kılan şey, toplumun her alanında kendisini göstermesi ve toplumsal devamlılığı sağlanmasıdır. Kuralların ihlali söz konusu olduğunda müeyyide (yaptırım) bizzat devlet tarafından uygulanmaktadır. Devlet ise yaptırımın yetki ve sorumluluğunu yazılı hukuk kuralları olan anayasa, kanun, tüzük ve yönetmelik gibi normlar hiyerarşisinden almaktadır.²

Hukuk terminolojisine göre suç, devletin hukuk sistemi içerisinde yaptırım olarak cezai uygulamaların konulduğu eylemler bütünüdür.³ Diğer bir tanıma göre suç, toplumsal düzenin korunması noktasında kanunların açık ve kasti bir şekilde ihlal edilmesi veya bu kurallara uyulması noktasında özensizlik gösterilmesi şeklindeki davranışlardır. Bu perspektiften bakıldığında suç, haksız bir eylemdir. Başka bir ifadeyle hukuka aykırı olarak ortaya çıkan muayyen bir fiildir.⁴

Görüldüğü üzere suç ve ceza birbiriyle bağlantılı ve iç içe geçmiş terimlerdir. Bu yönüyle tarih boyunca farklı bakış açılarına ve uygulamalara konu olmuştur. Bu iki kavram arasındaki bağlantıyı şu şekilde açıklamak mümkündür. Ceza, toplumsal yapıya büyük ölçüde zarar veren ve suç teşkil eden davranışların karşılığı olarak devletin yasaları ile oluşturduğu sosyal yapının devamlılığını sağlamak ve suçu işleyen kişiyi bazı yoksunluklara tabi kılmak suretiyle ıslah (iyileştirme) biçimidir.⁵ Önceki dönemlerde cezalar, suçluya eza ve cefa

¹<https://www.insanokur.org/yasar-kemalin-orhan-veliye-yazdirdigi-mapushane-icinde-uc-agac-incir-siirini-okuyor/> (Erişim 02.01.2022).

² Ömer Miraç Yaman, Burak Acar, **Disiplinler Arası Suç ve Suçluluk Çalışması (1923 – 2015)**, Bir Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 11.

³ Ejder Yılmaz, **Yeni Hukuk Sözlüğü ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, Akademi Matbaası, Ankara, 1985, s. 655.

⁴ İzzet Özgenç, **Türk Ceza Kanunu Gazi Şerhi**, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2005, s. 199.

⁵ İlky Savcı, **Cezaevi İş Yurtlarında Çalışan Hükümlüler**, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Ankara, 2004, s. 3.

çektirmek amacıyla verilirdi. Bu dönemlerde uygulanan cezalar; ölüm, sakat bırakmak, kırbaç, bedeni işkenceler, para cezası ve (sürgün) toplumdaki uzaklaştırmaktır. Günümüz ceza infaz sisteminde ceza verilirken amaç suçluya ceza çektirmek değil, gerekli rehabilitasyon sağlanarak suçlunun tekrar topluma kazandırılmasıdır.⁶

Türk infaz sistemi içinde suç fiilinin karşılığı olarak uygulanan yaptırım ve cezalandırma türleri şunlardır:

1. Ceza

- Hürriyeti bağlayıcı cezalar (hapis cezaları)
- Adli para cezaları

2. Güvenlik tedbirleri

- Belli hakları kullanmaktan yoksun bırakma
- Eşya ve kazanç müsadere
- Çocuklara özgü güvenlik tedbirleri
- Akıl hastalarına özgü güvenlik tedbirleri
- Suçta tekrür ve özel tehlikeli suçlara ilişkin güvenlik tedbirleri
- Sınır dışı edilme
- Tüzel kişiler hakkında uygulanacak güvenlik tedbirleri

3. Yokluk

4. İptal edilebilirlik

5. Cebri icra

6. Tanzimat

7. Geçersizlik şeklinde sıralanabilir.⁷

Cezaevi kelimesi, Arapça “bölme; karşılık, ceza” anlamına gelen ceza kelimesi ile Farsça hane kelimesinin birleştirilmesiyle oluşmuştur. Bu kavram Osmanlı Türkçesinde kullanılmış ve Türkiye Türkçesine cezaevi olarak aktarılmıştır. Sözlükteki anlamına bakılacak

⁶ Sakıp Güran, “Ceza İnfaz Sisteminin Tekamülü”, **Adalet Dergisi**, Ankara, 1940, s. 565; Timur Demirbaş, “Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi”, **Hapishane Kitabı**, Emine Gürsoy Naskali ve Hilal Oytun Altun, Kitabevi, İstanbul, 2010, s. 5.

⁷ Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkif Evleri Genel Müdürlüğü, **İnfaz ve Koruma Memuru Yetiştirme Eğitimi kitabı**, s. 3-4.

olunursa cezaevi “*Hükümlülerin içinde tutuldukları yapı, hapishane, mahpus, mahpushane, mapus, dam, kodes, mahbes*” anlamlarına gelmektedir.⁸ İnsanlık tarihi boyunca farklı isimlerle anılan cezaevleri bu süreç zarfında hapishane, mahpushane, ceza infaz kurumu gibi değişik isimlerle ifade edilmiştir. Bunun nedeni yaşanan süreç içerisinde insanlık tarihinin gelişimine paralel olarak bu kurumlarda yaşanan değişim ve dönüşümlerdir.

Hürriyeti bağlayıcı cezalar kapsamında verilen hapis cezası penoloji (ceza infaz bilimi) biliminin en çok üzerinde durduğu cezaların başında gelmektedir.⁹ Hapis cezaları ilkçağlardan bu yana Babil, Mısır, Yunan ve Roma gibi şehir devletlerinde uygulanan bir ceza yöntemi olmuştur.¹⁰ Yapılan araştırmalarda bulunan en eski Türk kaynaklarından olan Göktürk kitabelerinde yer alan suç sözcüğünün eski Türkçedeki karşılığı “yazuk” yani “yazık” kullanılmıştır. Divanü Lugati’t- Türk ve Kutadgu Bilig gibi XI. yüzyıla ait Türk kaynakları incelendiğinde suç ve günah karşılığı olarak “yazuk” kelimesi kullanılmıştır. Suçlu ya da günahkâr olarak “yazukluğ” yani “yazıklı”, suç işlemeye ise “yazuk kılma” denildiği görülmüştür.¹¹ Eski Türk Devletlerindeki ilk bilgilere ise Çin kaynaklarından ulaşılmaktadır. Verilen ilk bilgilerde Hunların ceza sisteminden söz etmektedir. Bu kaynaklardan elde edilen bilgilere göre herhangi bir sebepten dolayı adam öldüren kişinin cezası idamdır. Daha hafif suçlarda ise araba tekerleği altında ezmek ve sopayla vurma cezaları uygulanmıştır. Hırsızlık suçlarında ise suçun şahsilik ilkesi yoktur. Yani suçu işleyen kişinin ailesi de bu suçtan aynı derecede sorumlu tutulmuştur. Göçebe bir topluluk olan Türklerde hapishane uygulaması görülmezken, bazı suçlarda ceza olarak kişinin hürriyeti on gün gibi bir süreyle kısıtlanmıştır.¹² Günümüzde ise hapis cezası genel olarak mahkeme kararıyla suçlu bulunan kişinin aldığı ceza neticesinde özgürlüğünün belli süreyle sınırlandırıldığı ceza anlamına gelmektedir.¹³ Yasalar tarafından tanımı yapılan suçu işlediği kabul edilen veya işlediğine dair hakkında güçlü kanıtlar bulunan bireylerin; cezalandırılmak, ıslah edip topluma yeniden kazandırılmak, toplumu korumak ve ibret amacıyla, mahkeme kararı ile konuldukları, özel olarak inşa edilmiş kamu binalarına cezaevleri veya ceza infaz kurumları denir.¹⁴ Bu tanımın içine bireylerin sadece mahkeme kararıyla konulduğu kısıtlı mekânlar, yani kapalı, yarı açık,

⁸ **Hapishane Kitabı**, Edt: E.G. Naskali ve H.O. Altun, Kitabevi, İstanbul, 2010, s. 616; Hapishane ve cezaevi anlamı taşıyan diğer sözler için bkz. Hapishane Kitabı a.g.e., s. 608-617; <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim 09.01.2022).

⁹ Sulhi Dönmezer, Sahir Erman, **Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku**, C. II, İstanbul, 1997, s. 619.

¹⁰ Timur Demirbaş, “*Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi*”, **Hapishane Kitabı...**, s. 5.

¹¹ Feda Şamil Arık, “Eski Türk Ceza Hukukuna Dair Notlar I. Suçlar ve Cezalar”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, 1995, Sayı: 28’den Ayrı Basım, s. 5-6

¹² Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu, Gülnihal Bozkurt, **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul, 1996, s.15.; Esra Yakut, “*Eski Türklerde Hukuk*”, **Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 2002, C. 1, Sayı: 3, s. 408.

¹³ Dönmezer-Erman, **a.g.e.**, s.619.

¹⁴ Timur Demirbaş, **İnfaz Hukuku**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2003, s. 319.

açık cezaevleri, tutukevleri ve ıslahevleri girer. Polis ve jandarmadaki nezarethaneler, askeri birliklerin disiplin odaları, akıl hastanelerinin gözlem odaları, mülteci kampları, karantina merkezleri, savaş durumunda oluşturulan esir kampları bu tanımın dışındadır.¹⁵

Modern cezaevinin ilk örnekleri diye bileceğimiz yerler; binlerce yoksul, muhtaç, serseri ve akıl sağlığı yerinde olmayan ayrıca kendilerini içinde buldukları toplumdan soyutlayacak biçimde özel olarak kurulmuş mekânlardır. Bu mekânlar, ıslahevleri, çalışma evleri (workhouses), kimsesizler evi ve ilk hapisaneler (gaol) olarak modern cezaevinin öncüleri olarak kabul edilir.¹⁶ Müşterek hukuk sisteminde, hürriyeti bağlayıcı cezalar niteliğindeki ilk hapis cezaları manastırlarda uygulanmıştır. 13. yüzyıldan itibaren ise bazı şehir devletlerinde bir yaptırım şekli olarak uygulanmaktadır. Bazı araştırmacılar ilk hapisanelerin 1555 yılında Londra’da eski bir saray olan Bridewel’de kurulduğunu iddia etmiştir. Burada dilenciler, serseriler ve küçük hırsızlar topluma kazandırılmak için kamu yararına çalıştırılmıştır. Amaç ceza vermek değil, kişiyi çalışmaya teşvik etmektir. Bu yönüyle cezaevinden çok bir çalışma evi olarak kullanılmıştır.¹⁷

Bugünkü anlamıyla tarihte bilinen ilk cezaevi 1595 yılında Hollanda’nın Amsterdam şehrinde erkekler için yapılan cezaevidir. Kadın mahkûmlar için ise 1597 yılında Spinnhaus inşa edilmiştir. Bu cezaevinin duvarında “*Korkma! Kötülükle karşılık vermeyeceğim, aksine iyice zorlayacağım. Ellerim serttir, hissiyatım sevgi doludur*” şeklindeki yazı modern ceza infaz sisteminin temelini oluşturur.¹⁸ Çocuk mahkûmlarla büyük mahkûmların birlikte kalmaları çeşitli sorunları beraberinde getirmiştir. Yaşanan sorunlar çocuk ıslahevlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştu. İlk ıslahevi İtalya’da Filippo Franci adında bir din görevlisi tarafından tesis edilmiştir. Daha sonra yine bir din görevlisi olan Papa Clement, 1703 tarihinde Roma’da ikinci bir çocuk ıslahevi tesis etmiştir. Bu kurumlarda kontrol rahiplerin elindeydi ve çocuklara sanat öğretimi yanında dini terbiyede veriliyordu. Bu kurumlara mahkûm çocuklar dışında yetimler, öksüzler, ihtiyarlar ve fakir kadınlarda kabul ediliyordu.¹⁹

Ceza infaz kurumları tarihsel süreç içinde üç dönem halinde gelişmiştir: 16. yüzyılda Amsterdam cezaevlerinin doğuşundan Fransız Devrimi’ne kadar olan dönem; Aydınlanma çağından I. Dünya Savaşı’na kadar devam eden dönem; ceza infaz kurumlarının açıldığı ve

¹⁵ Zekeriyâ Sevimli, **Ceza İnfaz Kurumlarında Güvenlik**, Ankara Açık Cezaevi, Ankara, 2000, s. 14.

¹⁶ Savcı, **a.g.e**, s. 8.

¹⁷ Timur Demirbaş, “*Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi*”, **Hapishane Kitabı...**, s. 13.

¹⁸ Timur Demirbaş, “*Cezaevleri Gerçeği*”, Prof. Dr. Seyfullah Edis’e Armağan, **Dokuz Eylül Üniversitesi Yayını**, İzmir, 2000, s. 236.

¹⁹ Güran, **a.g.m**, s. 566.

20. yüzyılın ikinci yarısında hükümlülere muamelede asgari esasların hukuken gerçekleştiği dönemlerdir.²⁰

Cezaevi sistemlerinin geçirdiği evrelere bakıldığında, 19. yüzyılda mahkûmların toplu halde barındırıldığı ve cezaevi kompleksinde yer alan taş ocakları ve diğer işlerde çalıştırıldıkları “toplu sistem”den (koğuş sistemi), “hücre sistemi”ne, buradan da mahkumların hücrelerde tutulduğu zaman zaman bir araya getirildikleri “karma sistem”e doğru bir değişim ve dönüşüm görülmektedir.²¹

18. yüzyıldan günümüze kadar tatbik edilen cezaevi sistemleri altı başlık altında toplanmıştır:

Toplu Hapis Sistemi: Topluluk sistemi cezaevi sistemleri içinde ilk tercih edilen sistem olmuştur. 1595 yılında Hollanda’nın Amsterdam şehrindeki cezaevinde uygulanan bu sistemde, suçlular arasında herhangi bir ayırım yapılmamaktaydı. Tutuklu ve hükümlüler günün her saatinde bir arada bulundurulur, alınan cezanın uzun ya da kısa olması, tutukluluk veya hükümlülük, yaş, daha önce suç işlemiş olma veya olmama gibi ölçütler kullanılmazdı. Böylece bu sistemde eski ve namli mahkûmlarla basit suçlar işlemiş ve işlediği suçtan pişman olma ihtimali olan kişiler koğuşlarda birlikte barındırılırdı.²² Bu durumun yarattığı sorunların en başında daha önce hiç cezaevine girmemiş ve cezaevinde hiç arkadaşı olmayan kişilerin burada kaldığı sürede arkadaş kazanması ve cezaevinden çıktığında oradaki kişilerden öğrendikleriyle tekrar suç işleme potansiyeline sahip olmasıydı.²³ Bu sistemin avantajı ise mahkûmların cezalarını çekmesinde devlete olan maliyetin ucuz olması, hükümlüyü terbiye etmekte etkili olması ve toplu halde kurallara uyarak yaşamının öğrenilmesi.²⁴

Pennsylvania Cezaevi Sistemi: (1790) Islaha yönelik olarak kurulan ilk cezaevidir. Hücre tipi sistem olarak da anılır. İlk kez ABD’nin Pennsylvania eyaletine bağlı Philadelphia kentinde uygulamaya koyulduğundan dolayı Pennsylvania Sistemi olarak anılmaktadır.²⁵ Bu sistemde mahkûm, gece gündüz tek başına sessiz bir şekilde hücrelerinde kalır, cezaevi

²⁰ Timur Demirbaş, “*Cezaevleri Gerçeği*”, Prof. Dr. Seyfullah Edis’e Armağan, **Dokuz Eylül Üniversitesi Yayını**, İzmir, 2000, s. 236.

²¹ Ali Suat Ertosun, “*Ceza İnfaz Sisteminin Sorunları ve Çözüm Önerileri*”, **İnfaz Hukukunun Sorunları**, Ankara Goethe Enstitüsü- Başkent Üniversitesi Yayını, Ankara, 2000, s. 62.

²² Teoman Mete, **İnfaz Hukuku**, Ankara 1987, s. 19; Sakıp Güran, **Cezanın İnfazı-Sistemler ve Tatbikat**, Ankara, 1942, s. 9.

²³ **Ceza İnfazında Sistemler ve İmralı**, Ankara 1947, s. 5.

²⁴ Haluk Çolak-Uğur Altun, “*Tarihi ve Kronolojik Perspektifte Ceza İnfaz Kurumları*”, **Adalet Dergisi**, 2008, Ankara, s. 5.

²⁵ Timur Demirbaş, **İnfaz Hukuku**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2003, s. 104.

görevlileri ve din adamları dışında kimse ile görüşürülmez. Bu sistemde istenilen, mahkûmun cezasının infazı sırasında oluşan olumsuzlukları gidermek, hatasını anlamaya ve düşünmeye yönlendirmektir.²⁶ Pennsylvania sisteminin olumsuz yönü mahkûmların uzun süre kimseyle temas etmemesidir. Bu durumda mahkûmun akli dengesinin bozulmasına ve intihar olaylarının yaşanmasına neden olmuştur. Bu nedenle 1922 yılında Belçika bu sistemi uygulamadan kaldırmış, İtalya ise 1931’de ceza kanunda değişikliğe giderek yalnızca geceleri tekli hücrelerde kalması esası kabul edilmiştir.²⁷

Auburn Cezaevi Sistemi: Toplanma sistemi olarak da bilinen bu sistem Pensilvanya sistemine alternatif olarak ortaya atılmıştır. Bu sistem adını New York’un Auburn hapisanesinden alır.²⁸ Hücre tipi cezaevi uygulamalarının neticesinde beş mahkûm ölmüş, bir mahkûm akli dengesini yitirmiştir. Bu olayın ardından Auburn hapisanesinde yeni bir sistem tatbik edilmiştir. Bu sistemde mahkûmlar gündüzleri toplu halde bulundurulup, geceleri hücreye alınacaklardır. Gündüzleri toplu haldeyken mahkûmlar enerjilerini atmak ve meslek kazandırmak amacıyla çalıştırılmaktadır. Bu çalışma esnasında konulan kurallara göre konuşmak yasaktır. Yani mahkûmların hiçbir şekilde birbirleriyle iletişimi olmayacaktır. Bunun sağlanması için her yedi mahkûmun başına bir memur getiriliyordu. Ülkedeki mahkûm sayıları göz önüne alındığında bunu uygulamak kolay değildi. Ayrıca çalıştırılacak personel sayısı ve maliyeti açısından bir yükü. Üstelikte konuşmak en tabii ihtiyaç olduğu için bunu engellemek mümkün değildi.²⁹

Panoptikon Sistemi: Bentham, “Hukuk ve Ceza Mevzuatı” adlı eserinde hapis cezalarının gereğini savunmuş ve mahkûmların ıslah edilmesini meşru bir yöntem olarak kabul etmiştir. Bu amaçla Panoptikon ceza infaz sistemi modelini önermiştir. İngiltere parlamentosunun onayı ile cezaevinin inşasına başlamış fakat 1811 yılında inşaat durdurulmuştur.³⁰ Bentham’ın önerdiği bu sistemde cezaevi daire şeklinde yapılacak, ışıklar yukarıdan yansıtılacak, müdür odası ise cezaevinin merkezine konumlandırılacaktır. Böylece müdür tüm mahkûmları denetim altında tutabilecektir. Mahkûmlar koğuşlara gruplar halinde konulacaktır. Burada mahkûmlara dışarı çıktıkları zaman geçimlerini sağlayabilecekleri bir meslek öğretilmesi, çalışan mahkûmlardan elde edilen gelir ile yine mahkûmların

²⁶ Haluk Çolak-Uğur Altun, “Tarihi ve Kronolojik Perspektifte Ceza İnfaz Kurumları”, **Adalet Dergisi**, 2008, Ankara, s. 6.

²⁷ Mehmet Emin Artuk-Mehmet Emin Şahin, “Hapis Cezalarının ve Cezaevlerinin Tarihi Gelişimi”, **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, 2015, C. 21, S. 2, İstanbul, s. 165.

²⁸ Çolak-Altun, **a.g.m.**, s. 9.

²⁹ **Ceza İnfazında Sistemler ve İmralı**, a.g.e., s. 7.

³⁰ Çolak-Altun, **a.g.m.**, s. 11.

ihtiyaçlarının karşılanması, mahkûmlara ahlaki ve dini terbiyenin verilmesi gibi hususlar bu cezaevinin temel prensipleridir. Bu sistem mahkûmların özgürlüğünü kısıtlama noktasından öteye gidemediği için uygulanamamıştır.³¹

Dereceli Cezaevi Sistemi (İrlanda Sistemi): Çıkış noktası İngiltere olmasına karşın asıl olarak İrlanda'da uygulanması nedeniyle bu sistem "İrlanda Sistemi" olarak da adlandırılmıştır. Bu sistem mahkûmun cezasını hücre hapsinden dereceli olarak serbestiye doğru gelişen bir ceza infaz sistemidir. Bu sistem ilk kez 1837 yılında İngiliz Yüzbaşı Maconiche tarafından uygulanmıştır. Maconiche mahkûmların infazıyla ilgili olarak bir rapor hazırlamış ve raporunda mahkûmlara not vermeyi teklif etmiştir. Bu not sisteminde mahkûm dürüstlüğü, çalışkanlığı ve terbiyeli davranmasıyla tahliyesini neredeyse kendi eline bırakılmıştır.³²

İrlandalı eski bir hâkim olan Walter Crofte bu sisteme ilaveler yaparak dereceli hapis cezası sistemini geliştirmiştir.³³ Bu sistemde mahkûm cezasına geceli gündüzlü olarak hücrede kalarak başlar. İyi hal göstermesi halinde Auburn sistemi uygulanır, yani mahkûm gündüzleri kimseyle konuşmamak kaydıyla toplu halde barındırılır geceleri ise yine hücrede kalır. Mahkûmun uslandığına kanaat getirilirse hükümetin nezaretinde sanayi ve ziraatla ilgili müesseselerde çalışmasına izin verilir. Bu tecrübeden sonra mahkûmun iyi halini devam ettirmesi durumunda "şartlı salıverme" işlemi yapılır. Geriye kalan zaman içerisinde tekrar suç işlemezse fiilen cezasını çekmiş sayılır.³⁴

Çağdaş Ceza Sistemi: Daha önce uygulanan ceza infaz sistemlerinde amaç az veya çok suçlu kişiye ıstırap verme amacını gütmüştür. Suçluyu ıslah etmeyi temel amaç edinen dereceli sistemde (İrlanda sistemi) bile cezanın korkutucu ve ıstırap verici olması göz önünde tutulmuştur. Çağdaş ceza infaz sisteminde mahkûma acı ve ıstırap uygulama düşüncesi terk edilmiştir.³⁵ Çağdaş ceza infaz sisteminde mahkûm en başından itibaren bir "birey" olarak ele alınıp değerlendirilmiştir. Modern ceza infaz sisteminde amaç mahkûmu toplum dışında tutmak değil, mahkûmun ıslahını sağlayarak tekrar topluma kazandırılmasıdır. Bu nedenle bu sistemde hürriyeti bağlayıcı cezalar kapsamında cezanın kısımlara ayrılarak uygulanmasından vazgeçilmiştir. Cezası kesinleşen mahkûm önceden geçireceği bir

³¹ Artuk-Şahin, a.g.m, s. 168.

³² Ceza İnfazında Sistemler ve İmralı, a.g.e., s. 8.

³³ Güran, a.g.m., s. 570.

³⁴ Ceza İnfazında Sistemler ve İmralı, a.g.e., s. 8.

³⁵ Dönmezer-Erman, a.g.e., s. 630.

müşahede ile kişilik özellikleri tespit edilip, uygun olan kuruma gönderilmesi ve gerektiğinde değiştirilmesi usulü kabul edilmiştir.³⁶

³⁶ Çolak ve Altun, **a.g.m**, s. 12.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİNDE HAPİSHANELER KURUMU

Hapishaneler, tarihi çok eski olan kurumlardır. Hapishaneler hukukun toplumsal yapıyı bozan, suçlu olarak atfedilen kişileri disiplinize edebilmek yahut suçlular üzerinde caydırıcı etki sağlayabilmek adına kullanılan temel mekânlardı. Cezaların infazı tarih boyunca farklı mekânlarda gerçekleşmişti. Her biri farklı yapıya sahip olan mekânlar önceleri mahbes, zindan ve kale burçları gibi isimlerle anılmış olup, daha sonra devlet tarafından özel olarak inşa ettirilen hapishaneler kullanılmıştı.

1.1. OSMANLI DEVLETİ HUKUK SİSTEMİ

Osmanlı Devlet hukuku, Osmanlı kültür ve medeniyetinin bir parçası olarak ele alınıp değerlendirilmelidir. Osmanlı Devleti gibi önemli ve uzun süreli bir yönetim anlayışı ortaya koymuş imparatorluğun anlaşılabilmesi için tarihi, ekonomisi, sanatı ve edebiyatının yanında hukuk sisteminin de bilinmesi gereklidir. Çünkü hukuk; bir devletin topluma yönelimi, hak ve sorumluluklarını belirlemesi, insanlarına bakış açısının anlaşılması, dolayısıyla medeniyet için gerekli yapısal süreçlerin yorumlanması adına önemlidir. Bu yönüyle Osmanlı Devleti, İslam tarihinin en önemli devletlerinden birisi olmuştur. Hatta Osmanlı hukuk ve adliye teşkilatını incelemek amacıyla dönemin önemli devletleri elçiler göndermişti. Bu durum bile Osmanlı Devleti'nin hukuk sisteminin anlaşılması gerektiğinin önemli bir göstergesidir. Bu nedenle konunun daha iyi anlaşılabilmesi için hapishanelerden bahsetmeden önce Osmanlı hukuk sistemi üzerinde durmamız doğru olacaktır.

Osmanlı hukuk sistemi iki döneme ayrılır. Birinci dönem kuruluş tarihi olan 1299 yılından Tanzimat Fermanı'nın ilan edildiği 1839 yılına kadar süren klasik dönem Osmanlı hukukudur. İkinci dönem ise Tanzimat'tan Cumhuriyetin ilan edildiği 1923 yılına kadarki Batılılaşma ve modernleşme sürecindeki Osmanlı hukuku olarak incelenmektedir.³⁷ Klasik dönem Osmanlı hukuk sistemi şer'i ve örfi hukuk olarak iki temel hukuk sisteminden oluşmaktadır. Bunların dışında özellikle Tanzimat'la beraber ceza hukuku, cemaatler hukuku, Ecnebler hukuku ve mahalli hukuk da uygulanmıştır.³⁸

³⁷ Fethi Gedikli, "*Osmanlı Hukuku*", **Hukuk Tarihi Kitabı**, Edt. Fethi Gedikli, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2014, s. 103.

³⁸ Ekrem Buğra Ekinci, **Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk**, Arı Sanat Yayınevi, 7. Baskı, İstanbul, 2021, s. 101.

1.1.1. Şer'i Hukuk ve İslam Tarihinde Hapishaneler

Fıkıh ya da İslam hukuku Kur'an ve hadis merkezli dini bilgiyi ve anlayışı ifade eden bir kavramdır. Bu konuda başka görüşler olmakla beraber fıkıhın en önemli kaynağı vahiydir. Vahiy insan-Allah, birey-toplum arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinde birincil kaynak olmuş ve başka etkiler bu kaynağın süzgecinden geçtikten sonra İslami hayatı şekillendirmiştir.³⁹

Bu genel tanımı biraz açacak olursak İslam hukukunda kullanılan kaynaklar dörde ayrılır: Kitap (Kuran), Sünnet, İcma ve Kıyas. Bunlar Edille-i Erbaa yani asıl kaynaklardır. Kitap ve Sünnet ise Aslu'l-Usul yani asılların aslı olarak belirlenmiştir.⁴⁰ Sahabe fetvası, istihsan, örf ve adet, zaruret ile önceki şeriatlar yani Hz. Muhammed'den önceki peygamberler tarafından getirilmiş hükümler ise ikincil kaynaklar olarak kullanılmıştır.⁴¹

İslam hukukunun temel başvuru kaynağı olan Kur'an-ı Kerim bir hukuk kitabı değildir. Fakat Kur'an'da geçen bazı kelimeler direkt olarak suç şeklinde nitelenirse de dinin özüne uymayan ve ahlaken tasvip edilmeyen her türlü olumsuz söz ve davranış için kullanılmıştır. Cürüm, cinayet, fahşa, cünah, ism, hatie, hub, zenb ve haram gibi kavramlar Kur'an'da sıkça geçmektedir. Bu kavramlardan ism kasten işlenen ağır suçları ifade ederken, hatie hem kasten hem de taksirli işlenen suçlar için kullanılan bir ifadedir. Fahşa ise şahsa karşı işlenen suçları ifade etmektedir.⁴²

İslam hukukunda suç, bir kişinin malına veya canına karşı işlenen, şer'an haram kılınmış bir söz veya davranışın adıdır. Bir başka tanıma göre ise Allah'ın sınır veya uyarı ile önlediği, haram kıldığı şer'i yasaklardır. Yani İslam hukukunda suç, kanunla yasaklanıp karşılığında ceza takdir edilen, sorumlu kişinin hukuka aykırı işlediği bir fiildir.⁴³ Verilen cezaların suçu önleyici mahiyette olmasına dikkat edilmiştir. Bu nedenle İslam hukuk sisteminde, bilhassa bazı suçlarda çok ağır cezalar verilmiştir. İslam hukukunda esas olan bedensel cezalardır. Bunun nedeni olarak suçu işleyen kişinin, dili, dini ve ırkı her ne olursa olsun cezanın adilce uygulanması noktasında elverişli görülmesidir. Şer'i hukukta çoğunlukla celde (dayak) cezası uygulanmıştır. Kat-ı uzv cezası ise bir kişiyi yaralayan veya uzvunu kesen kişinin kısas olarak uzvunun kesilmesidir. Ayrıca milletin malını çalıp eşkıyalık yapan şâkilerin de birer el ve ayakları çapraz bir şekilde kesilerek cezanın infazı gerçekleştirilmiştir.

³⁹ Hayreddin Karaman, "Fıkıh", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.13, 1996, İstanbul, s. 2.

⁴⁰ Mustafa Cevat Akşit, **İslam Ceza Hukuku ve İnsani Esasları**, Gümüşev Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul, 2019, s. 29.

⁴¹ Ekrem Buğra Ekinci, "*İslam Hukuku*", **Hukuk Tarihi Kitabı**, Edt. Fethi Gedikli, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2014, s. 117-122.

⁴² Mustafa Avcı, **Osmanlı Ceza Hukukuna Giriş**, Mimoza Basım, Konya, 2008, s. 25.

⁴³ Akşit, **a.g.e.**, s. 65.

En ağır ceza ise idam cezası olmuştu. Halktan usulsüzce vergi toplayanlar, livata yapanlar, büyücüler, sapık görüşlerin propagandasını yapanlar ve hükümete karşı isyan edenler idam cezasına çarptırılmıştı. İdam cezası kişiye acı verip eziyet etmeden kılıç veya silahla hızlı bir şekilde uygulanmıştı. Asılarak gerçekleştirilen idam cezaları ise sadece “ibret-i âlem” olarak görülen bazı cezalarda uygulanmıştı. Osmanlıda bazı suçlarda özellikle tazir⁴⁴ suçlarında mali ceza yani para cezası da uygulanmıştı.⁴⁵

Hürriyeti bağlayıcı ceza olarak verilen hapis cezası, Hz. Muhammed’den itibaren vermeye başlanmıştı. Bu cezanın dayanağı olarak Kur’an-ı Kerim ve sünnet esas alınmıştı. Sahabelerden Behz. B. Hakim’in rivayetine göre Hz. Muhammed bir kişiye ithamda bulunduğu için hapis cezası vermişti. İslam hukukunda önceleri direkt hapis cezası yerine başka ceza türleri uygulanmıştı. Ancak sonraları hapis cezası da vermeye başlanmıştı. Bir kişinin hapis cezası almasının nedeni şunlardır:⁴⁶

1. Borcunu ödememek,
2. Kullara mahsus hakların gasp edilmesi,
3. Topluma karşı işlenen suçlar,
4. Fertlerin ve cemiyetlerin yer aldığı müşterek haklara uyulmaması

Hapishane mekânı olarak mescitler, dehlizler, üstüvane denilen direğe bağlama yöntemi ve kuyular kullanılmıştı.⁴⁷

Hz. Muhammed’den sonra ikinci İslam halifesi olan Hz. Ömer ilk defa hapishane olarak özel bir yer tahsis etmişti. Mekke’de Saffan b. Ümeyye adlı bir sahabenin evini 4.000 dinara satın almış ve burayı hapishane olarak kullanmıştı. Hz. Ali döneminde ise kamış ve çamurdan Nafi isminde bir hapishane yapılmış fakat burada yaşanan firarlar nedeniyle “mahyes veya muhayyes” adında özel olarak bir hapishane binası yaptırılmıştı.⁴⁸ Yine Hz. Ali döneminde hapishanenin işlerinin yapılması için “emir veya emin”, “zeki ve uyanık” kimseleri görevlendirmişti. Burada geçen “emin” kelimesi hukukçular tarafından “seccan”

⁴⁴ Sözlükte engellemek, tedip etmek, desteklemek, saygı göstermek olarak karşıt anlamları olan tazir fıkhıta had suçları ve cinayet suçlarındaki gibi belirli cezası bulunmayan suçlara verilecek, miktarı ve uygulaması yöneticiye ya da hâkime bırakılmış cezaları ifade eder. Tuncay Başoğlu, “Tazir”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 40, İstanbul, 2011, s. 198.

⁴⁵ İkinci, **a.g.e.**, s. 336-340.

⁴⁶ Metin Hülâgu, **İslam Hukukunda Hapis Cezası**, Rey Yayıncılık, Kayseri, 1996, s. 8.

⁴⁷ Hülâgu, **a.g.e.**, s. 16.

⁴⁸ Hacı Mehmet Günay, “İslam Hukuk Doktrininde Hapis Müessesesi ve Mahpuslara Yapılacak Muamele”, **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2/2000, s. 37.

olarak tefsir edilmiştir. Seccan ise hapisanede çalışan gardiyan anlamına gelir. Hapishanenin ve gardiyanın ücretinin ödenmesi hususunda çeşitli görüşler vardır. Şafii eş-Şirbini hapishane ve gardiyanın ücretinin mahpusa ait olduğunu belirtmişti. Er-Remli ise bu ücretin devlet hazinesi tarafından karşılanması gerektiğini ifade etmişti.⁴⁹ Hapishanede kalma süresi en az bir gündür. Üst sınır ise tam olarak belirtilmemiştir. Bazı hukukçular altı ay olması görüşünü savunurken bazı hukukçular ise bir yıl olarak belirlemiştir. Bunun nedeni kişiyi hapsedmek değil suçunu anlaması, ıslah ve terbiye olmasını sağlamaktır.⁵⁰

İslam tarihinde hapishanelerin sistemli bir şekilde kurulması Emeviler döneminde olmuştur. Bu dönemde hapse giren kişilerin suçları genellikle siyasi içerikliydi. Emevi dönemi hapishaneleri iktidara karşı çıkan siyasi mahkûmlardan oluşmuştu. Bu döneme damgasını vuran Haccac'ın⁵¹ elli bin erkek ve otuz bin kadın mahkûmu yarı çıplak bir şekilde üstelik de aynı koşullara koyarak, barındırdığı rivayet edilir. Halife Ömer b. Abdülaziz dışında iktidara gelenler mahkûmlara karşı bu sert tutumu devam ettirmişlerdi.⁵² Emeviler döneminden sonra iktidara gelen Abbasiler ilk iş olarak Emevilere muhalif olanların kapatıldığı Harran hapishanesini yıktırılmışlardı. Fakat bu dönemde de hapishanelerde bulunan muhalifler olmuştur. Hatta Haşimiye hapishanesinden kaçan muhalifler dışarıdaki sivil muhaliflerle birlikte 600 kişilik kalabalık bir grupla Abbasi sarayını basmış, çıkan isyanda Abbasi halifesi canını zor kurtarmıştı. Bu olaydan sonra ilk iş olarak başkent, Haşimiye'den Bağdat'ta taşınmıştı. Daha sonra hapishanelerde polis, özel koruma ve askeri birliklerle güvenlik önlemleri arttırılmıştı.⁵³

Türk- İslam tarihinde önemli bir yere sahip olan Memlukler, toplumsal asayiş sağlamaya amacıyla güçlü bir adliye teşkilatı kurmuşlardı. Bu dönemde başkent Kahire'de hapishaneler yaptırmışlardı. Bu hapishanelerde mahkûmlar günümüz ceza infaz sistemine benzer şekilde mesleğine, cinsiyetine ve suç grubuna göre ayrı ayrı sınıflandırılmışlardı. Memlukler hapishaneleri de çeşitli gruplara ayırmışlardı. Bu gruplar arasında emirler ve askerler için olan hapishaneler, vali ve kadı gibi yöneticiler için olan hapishaneler, cinayet ve hırsızlık gibi adli suçlar işleyenler için olan hapishaneler ve yalnızca kadın mahkûmlar için

⁴⁹ Mehmet Zeki Uyanık, "İslam Hukukunda Hapishane Çeşitleri, Hapishanenin Fiziki Şartları ve Personeli", **Artuklu Akademi Dergisi**, Mardin, 2017, S: 2, s. 103,104.

⁵⁰ Hülagu, a.g.e, s. 16.

⁵¹ Haccac b. Yusuf es-Sekafi zalim lakabıyla meşhur Emevi halifesidir. İrfan Aycan, "Haccac b. Yusuf es-Sekafi" TDV **İslam Ansiklopedisi**, C. 14, s. 427-428.

⁵² Metin Yılmaz, "İslam Tarihinin İlk Üç Asrında Hapishanelere ve Mahkûmların Durumlarına İnsan Hakları Bağlamında Genel Bir Bakış", **On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Samsun, 2001, C:12, S:12, s. 555.

⁵³ Metin Yılmaz, "Abbasiler Dönemi Bağdat Zindanları", **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, 2016, C.16, S.1, s. 86.

oluşturulan hapishaneler mevcuttu. Her ne kadar sistemli hapishane teşkilatı kurulmuşsa da bu hapishanelerin koşullarında mahkûmlar büyük zorluklar yaşamıştı.⁵⁴ Tarihçi El-Makşara mahkûm koşullarının dar, kötü kokan ve mahkûmların sıkışık bir vaziyette kaldıklarından bahsetmişti. Hatta hapishane görevlilerinin mahkûmlara bazen yemek vermeyi bile unuttukları anlatılır. Bu durumlar yaşandığında mahkûmlar isyan çıkartıp görevlileri öldürerek firar etmişlerdi. Firar eden mahkûmlar yakalandıkları zaman tekrar hapse atılıp son derece ağır işkencelere maruz kalmışlardı. Bütün bunlara rağmen Memlukler mahkûmlar için ayrı koğuş ve hapishaneler yaptırarak nispeten daha hafif suçlardan, ağır ceza suçlularına kadar geniş bir ceza infaz sistemi kurmuşlardı.⁵⁵

Anadolu Selçuklu döneminde genellikle kale hapishaneleri kullanılmıştı. Özellikle kale içindeki zindanlar ve kuyular firarı engellemek açısından güvenli olduğu için tercih edilmişti. Hapsetme cezaları genellikle siyasi suçlardan dolayı uygulanmıştı. Bu duruma örnek olarak şöyle bir olay yaşanmıştır: Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev'in vefatı üzerine tahta oğlu I. İzzettin Keykavus geçmişti. Bu durumu kabullenmeyen kardeşi Alaeddin Keykubad Kayseri'ye sefere çıkmıştı. Fakat beklediği desteği alamayan Melik Alaeddin Keykubad seferden vazgeçerek Ankara kalesine gelmiş ve burada müdafaa pozisyonu almıştı. Bunun üzerine 1212 senesinde Sultan İzzettin Keykavus, Ankara üzerine sefere çıkmış; uzunca bir mücadelenin sonunda Melik Alaeddin, ağabeyine haber yollayarak kaleyi teslim edeceğini bildirmişti. Sultan İzzettin Keykavus şehrin hakimiyetini sağladıktan sonra tüm bu yaptıklarının cezası olarak kardeşini Malatya yakınlarında bulunan Minşar Kalesine hapsetmişti.⁵⁶

Osmanlı Devleti'nde ise diğer devletlerde olduğu gibi bir hapishane kurumu olmamasına karşın suçluyu hapsetme ve hürriyeti bağlayıcı nitelikte cezalar her zaman uygulanmıştı. Osmanlıda ilk hapsetme olayı Germiyanoglu Yakup Bey ve adamlarının hapsedilmesidir. Hamid ili üzerine sefere çıkan Yıldırım Bayezid (1389-1402) sefer dönüşü karşısına çıkan halkın şikâyetlerine istinaden Karaman üzerine yürür. Yolda karşısına çıkan ve olaylarla bağlantısı olan Germiyanoglu Yakup Bey ile veziri Hisar Bey tutuklanarak Sisam adasının karşısındaki İpsala zindanına hapsedilir. Osmanlı tarihinde kayıtlara geçen ikinci hapsetme olayı yine Yıldırım Bayezid döneminde 1392 yılında gerçekleşmişti. Yıldırım

⁵⁴ Samira Kortantamer, "Memluklerde Hapishaneler", **Hapishane Kitabı...**, 2010, s.93-100.

⁵⁵ Kortantamer, **a.g.e.**, s. 93-100.

⁵⁶ Abdullah Bakar, "Selçuklular'da Kaleye Hapsetme ve Kale Hapishaneleri", **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Kocaeli, 2021, s. 41, 66; Cüneyt Kanat, **Ortaçağ Türk Devletlerinde Suç ve Ceza**, Küre Yayınları, İstanbul, 2013, s. 99.

Bayezid Eflak üzerine sefere çıkmadan önce Kara Timurtaş Paşa'yı Anadolu Beylerbeyi olarak tayin etmişti. Padişahın seferde olduğunu fırsat bilen Karamanoğlu Alaeddin Bey, bir gece ani bir baskınla Kara Timurtaş Paşayı Konya'ya kaçırmış ve burada hapsedmişti. Seferden zaferle dönen Yıldırım Bayezid, Kara Timurtaş Paşayı hapisten çıkartmış ve Karamanoğlu Alaeddin Bey'de hapsedilmiş ve sonrasında idamla cezalandırılmıştı.⁵⁷

1.1.2. Örfi Hukuk

Örfi hukuk en geniş anlamıyla hükümdarların emir ve fermanlarıyla oluşan hukuktur. Bu hukuk fıkıhın onu kullanan devlet başkanına verdiği takdir yetkisine dayanır. Klasik dönem Osmanlı hukuku esas olarak İslami hukuk sistemine dayandırılmakla birlikte örfi hukukla da desteklenmiştir. Örfi hukukun kökleri Moğol ve eski Türk devletlerindeki kağanın kurultaydaki töre uygulamasıyla ilişkilendirilebilir. Cengiz Yasası, Timur Tüzükatı, Uzun Hasan ve Dulkadirli Alaüddevle Bozkurt Bey'in kanunları bu duruma örnek olmuştur.⁵⁸ Osmanlı Devleti de bu örneklerle bakarak güçlü bir örfi hukuk meydana getirmişti. Örfi hukuk aynı zamanda "siyaset-i sultani", "siyaset-i şer'iyye", "yasa", "yasag", "yasağ-ı padişah", "örf-i padişahi", örf-i münif-i sultani", "kanun-ı münif", "kanunname" gibi farklı isimlerle de adlandırılmıştır.⁵⁹ Örfi hukuk aynı zamanda, padişahın doğrudan verdiği kararları içerdiğinden dolayı, padişah fermanlarıyla alakalı hukuki meseleler de akla gelebilir.⁶⁰ Örfi hukukun hazırlanmasında görevli kişiler Müfti-i kanun denilen nişancılarıdır. Nişancı medrese eğitimi aldığı için aynı zamanda İslam hukukunu iyi bilen ve Divan-ı Hümayun üyesi olan bir devlet görevlisidir. Ayrıca örfi hukukun şekillenmesinde Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri de etkin bir rol oynamıştı.⁶¹ Yargılamalar ise hem şer'i hem de örfi mahkemelerde kadılar tarafından yapılmıştı.⁶² Ayrıca hukuki düzenlemelerin şer'i hukuka uygunluğunun denetimi de kadılara bırakılmıştı.⁶³ Halil İnalçık, II.Mehmet dönemini Osmanlı hukuku alanında bir dönüm noktası olarak göstermiş, II.Mehmet'in kurduğu devlet teşkilatı ve yaptığı kanunlarla örfi hukuku zirveye çıkardığını söylemiş ve ondan yasa ve kanun hükümdarı olarak bahsetmiştir.⁶⁴ Örfi hukukun temelini oluşturan kanunnamelerin en eskisi II. Mehmet

⁵⁷ Necdet Öztürk, "Osmanlı'da Hapis Olayları (1300-1512)", **Hapishane Kitabı...**, s. 103.

⁵⁸ Mehmet Birsin, "Siyaset'ten Örfi Hukuka: Siyaset-i Şer'iyyenin Serüveni", **Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi**, C: 10, S: 2, 2019, s. 426, 427, 448.

⁵⁹ Birsin, **a.g.m.**, s. 427.

⁶⁰ Adnan Koşum, "Osmanlı Örfi Hukukunun İslam Hukukundaki Temelleri", **Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 17, S: 17, Konya, 2004, s. 145-161.

⁶¹ Koşum, **a.g.m.**, s. 72.

⁶² Mehmet Akif Aydın, "Osmanlı Ceza Hukuku", **TDVİA**, C. 17, İstanbul, 1993, s. 480.

⁶³ Koşum, **a.g.m.**, s. 148.

⁶⁴ Halil İnalçık, "Osmanlı Hukukuna Giriş", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi**, C. XIII, Ankara, 1958, s. 110.

dönemine aittir. Kanunnamenin ilk üç bölümü ceza kanunlarını içermektedir. Sonraki dönemlerde II. Beyazıt ve Kanuni Sultan Süleyman kanunnameleri hazırlanmıştır. Tanzimat'tan önce çıkartılan kanunnameler padişahların şahsi çabasıyla çıkartılmıştı. Çıkarılan kanunnameler arasında en gelişmiş ve sistematik olanı Kanuni Sultan Süleyman dönemine aittir.⁶⁵

1.2. CEZA HUKUKU

Tanzimat öncesi Osmanlı hukukunun temel başvuru kaynağı İslam hukuku olmuştur. İslam hukukunda var olan Kur'an ve Sünnet, Osmanlı ceza hukuku alanında da kendisini göstermişti.⁶⁶ Şer'i hukukta suç ve cezalar had, tazir ve kısas olarak üçe ayrılmaktadır. Had ve tazir suçlarının cezalarında tam bir kanunilik söz konusudur ve hükümleri nassla sabittir. İslam hukukçularının aralarında farklı yorumlar olmakla birlikte had suçları en az dört, en çok yedi olarak kabul edilmiştir. Had suçları Kur'an'da dört olarak belirtilmiştir. Bunlar zina, kazf (zina iftirası), hırsızlık ve yol kesme (kat-i tarik) suçlarıdır. Şarap içme, irtidat (dinden çıkma) ve bağı (isyan) suçları ise Hz. Muhammed'in uygulamaları esas alınarak belirlenmişti. Kısas suçları adam öldürme ve müessir fiiller olarak adlandırılan suçları içermektedir.⁶⁷ İşlenen suça göre cezanın mahiyeti de değişmekteydi. Örneğin had ve kısas suçlarında hafifletici sebepler uygulanmamıştı. Fakat uzlaşma veya yaptırımın başka bir ceza ile değiştirilmesi kısas cezalarında uygulanırken, had suçlarında caiz görülmemişti. Ya da kısas suçu işleyen bir kişinin köle olması cezayı etkilemezken, had suçlarında kölelere ceza indirimi yapılmıştı. Zaman aşımı ise had suçu işleyen kimselere uygulanırken, kısas ve diyet suçu işleyen kişilere uygulanmamıştı. Ayrıca Osmanlı hukukunda yapılan kovuşturmanın kamusalılığı ilkesi de benimsenmişti. Buna göre had suçunu işleyen kişiler hakkında şikâyet olmasa da resen soruşturma açılabilirdi.⁶⁸ Bir diğer ceza türü ise tazir suçlarıdır. Cezanın hükmü padişaha tanınmış olan hakaret, kalpazanlık, rüşvet, ihtikar gibi çok sayıda suç da tazir suçlarını teşkil eder.⁶⁹ İslam hukukunda tazir suçları ve cezalarının düzenlenmesi devlet başkanına bırakılmıştı. Osmanlı Devleti'nde tazir suçlarının cezaları padişahların çıkardığı kanunnameler tarafından belirlenmiş ve kadılar tarafından uygulanmıştı.⁷⁰ Osmanlı Devleti'nin en meşhur kanunu Fatih Sultan Mehmet döneminde çıkarılmıştır. Fatih dönemi

⁶⁵ Neşe Erim, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kalebendlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S: IV, İstanbul, 1984, s. 79.

⁶⁶ Said Nuri Akgündüz, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukuku Uygulaması*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2017, s. 44, 56.

⁶⁷ Mustafa Şentop, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukuku*, Yayıncılık Matbaası, İstanbul, 2004, s. 9, 17.

⁶⁸ Avcı, *a.g.e.*, s. 30.

⁶⁹ Ekinci, *a.g.e.*, s. 329.

⁷⁰ Şentop, *a.g.e.*, s. 14.

kanunnamesi 16. yüzyılda da pek az farkla geçerliliğini korumuştur. Osmanlı ceza kanunnameleri şeri hukuku içerir. Fakat şeriatın cevap bulamadığı tazir cezalarında padişahın örfi prensibe dayanarak birtakım kaideler ortaya koyduğu bilinmektedir. Bu yüzden Osmanlı ceza kanunnameleri bir ferman gibi ilan edilmekte ve siyasetname olarak adlandırılmaktadır. Örneğin adam öldürme cezasının karşılığı olan diyet örfi, sultani emrin konusu olmaktadır. Cezaların uygulanması yalnız sultanın tekelinde iken kadının görevi sadece hüküm vermek yetkisine sahip olmuştur.⁷¹

Fatih Sultan Mehmet'ten sonra II. Bayezid ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde de kanunnameler çıkarılmıştır. Bu kanunnamelerinin ilk bölümlerinde de ceza kanunları yer almaktaydı. II. Bayezid dönemi kanunnamesi üç bölümden oluşur ve ilk bölümü suç ve cezalara ayrılmıştı. Diğer bölümler, vergi ve tımar düzeni ile reyanın görevlerine ayrılmıştı. II. Bayezid ve Fatih Sultan Mehmet kanunnamelerindeki ceza bölümleri, suçlara uygulanacak cezalara göre düzenlenmişken, Kanuni dönemindeki ceza kanunları, suçlara göre sistematize edilmişti. Osmanlı ceza kanunları, en gelişmiş seklini Kanuni döneminde almıştı.⁷²

Aslında Kanuni döneminde yeni bir ceza yasasının çıktığı söylenebilir. Eski kanunlara ilavelerle oldukça geniş bir kanundur. Örneğin livata, yalancı şahitlik, kalpazanlık gibi daha önceki kanunlara girmemiş alanlar ile aşırı kâr, Ramazan orucunu tutmamak ve ahlaka uymayan davranışlarda bulunmak gibi muhtesip tarafından cezalandırılan suçlarla ilgili hükümler getirilmişti.⁷³

1.2.1. Ceza Hukukunun Gereği Olarak İnfaz Türleri

İnfaz kavramı yerine getirme, uygulama anlamında kullanılır. Yalın anlamıyla infaz kavramı içinde emir veren kişi, verilen bir emir ve emrin yerine getirilmesini sağlayan bir eylem vardır. Örf, adet, dostluk, arkadaşlık, aile gibi birçok ilişki biçimi infazın konusu olabilir. Bu hukuk dışı tanım olup hukuki anlamda ya da geniş anlamda infaz, yargı kararlarının yerine getirilmesi ve uygulanmasıdır.⁷⁴

Osmanlı hukukunda hafif ve orta ağırlıktaki suçlarda para cezası uygulanmıştı. Ancak ağır suçlarda hapis ve sürgün karışımı olarak nitelendirilebilecek kalebentlik ve kürek cezası

⁷¹ Halil İnalçık, “*Osmanlı Hukukuna Giriş*”, **Siyasi İlimler ve Hukuk Dergisi**, 1984, s. 122.

⁷² Sevcan Öztürk, “19. Yüzyıl Osmanlı Ceza Sisteminde Dönüşüm: Zindandan Hapishaneye Geçiş”, **Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Aydın, 2014, s. 21-22.

⁷³ Uriel Heyd, “*Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun ve Şeriat*”, çev. Selahaddin Eroğlu, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 26, s. 637.

⁷⁴ Mehmet Yılmaz Sağlam, “İnfaz ve İnfaz Hukuku Kavramları Üzerine Bir İnceleme (1)”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, C. 4, 1995, s. 580.

da uygulanmıştı. Genel olarak sayabileceğimiz diğer ceza türleri sürgün, teşhir, dayak, fide, dükkân kapatma, mallara el koymadır. İdam cezası ise en ağır ceza olup çoğunlukla infazı halka açık olarak gerçekleştirilmiş olup “ibret-i alem” ilkesi de gözetilmişti.⁷⁵ Genel ahlakın kontrolü kadıların sorumluluğundaydı. Onlara bu konularla alakalı birçok talimat çıkarılmış ve bu talimatlar subaşı ve zabıta amiri tarafından uygulanmıştı. Sanayi ve ticaret kısmını ise muhtesip takip ediyordu.⁷⁶

Bu noktada Osmanlı saray görevlilerinden olan Çavuşbaşı'ndan söz etmek gerekir. Divan-ı hümayun mübaşiri ve icra kuvvetine hizmet etmekle yükümlü atlı bir sınıf olan “Serhengan-ı Divan-ı Hümayun” olarak da anılan divan-ı hümayun çavuşlarından Osmanlı'nın erken devirlerinde ve Fatih kanunnamesinde söz edilmiştir. Ellerinde gümüş asaları ile divan-ı hümayunda ayakta duran Çavuşbaşılardan çok sayıda önemli görevleri vardı. Halkın dilekçelerini ve isteklerini alıp divana takdim eder, divana girip çıkanlara mübaşirlik ederdi. Hapis ve tevkif olunacak kimseleri ya Paşakapısı'nda kendi dairesinde veya emredilen mahalde hapseder ve evini mühürlerdi. Çavuşbaşı sadrazamın yürütme görevini yerine getirir. Sivil memurlara ait işler, münazaat, cürüm ve cinayet dava ve mahkemeleri, borçlu ve alacaklı işlemleri çavuşbaşının göreviydi.⁷⁷

1.2.1.1. Pranga Cezası

Zincir, ayağa takılan zincir anlamına gelen pranganın Osmanlı ceza çeşitleri arasına girmesi ile ilgili farklı görüşler vardır. Bir görüşe göre 1869 Askeri Ceza Kanunu'nda yer almış ve sonra diğer ceza kanunlarına girmiştir. Bazı kaynaklar ise 1851 tarihini zımnen kabul ediyorlar. Başka bir görüşe göre ise 1838 tarihli Askeri Ceza kanununda yer aldığıdır. Ancak Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıldan önce de pranga cezası uygulandığını biliyoruz.⁷⁸

16. yüzyılda Kutsal Roma Germen İmparatorluğunun elçi grubu içinde Osmanlı Devleti'ne gelen Praglı Baron Wenceslas Wratizlaw von Mitrowitz Osmanlı ülkesinde iken ortaya çıkan bir sorundan dolayı Tersane-i Amire zindanına hapsedilmişti. Daha sonra anılarını yazan Miteowitz bu zindanda ayaklarına demir zincirler takıldığını anlatmıştır. Daha sonra Kara Kule olarak isimlendirilen Sarıca Paşa Kulesi'nde diğerleri ile beraber hapsedilmiş

⁷⁵ Öztürk, **a.g.t.**, s. 33,34.

⁷⁶ Joseph Schacht, **İslâm Hukukuna Giriş**, Çev. Abdülkadir Şener-Mehmet Dağ, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1986, s.100.

⁷⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Saray Teşkilatı**, Türk Tarih Kurumu yayınları, Ankara, 2014, s.391, 395, 396.

⁷⁸ Yasemin Saner, “*Osmanlı'nın Yüzlerce Yıl Süren Cezalandırma ve Korkutma Refleksi: Prangaya Vurma*” **Osmanlı'da Asayiş Suç ve Ceza 18-20. Yüzyıllar**, (edt.: Noemi Levy-Alexandre Toumarkine), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 167.

ve burada da ayaklarından prangalanmışlardı. Her bir tutuklunun her bir ayağına birer demir halka takılmış ve bu halkalar bir zincire perçilenmişti.⁷⁹

Prangaya vurulmuş mahkûmun hareket kısıtlılığı nedeniyle günlük işlerini yapması zorlaşmaktadır. Bu durum cezanın yükünü arttırmıştır. Pranga cezalarının uygulanmasında da farklılıklar vardır. İlk defa suç işleyen bir kişi ile suçu alışkanlık haline getirmiş kişiye pranga cezası uygulanma süreleri farklılık göstermiştir.⁸⁰

1.2.1.2. Kalebentlik

Arapça kal'a ve Farsça bend kelimelerinin terkibinden oluşan kalebent kelimesinin sözlük anlamı kaleye bağlanmış, kalede hapsedilmiş kimsedir. Terim anlamıyla suçluların bir kalenin surları içinde tutulup dışarı çıkmasına izin vermemek şeklinde tanımlanabilir.⁸¹

Kalebentlik cezası almış olan tutuklular; surlarla çevrili kaleden çıkmamak şartıyla bir şehir ve kasabada ikamet edebilirler. Mahkûmların firarı ve benzeri hadiseler olmadığı sürece kale halkıyla bir araya gelip onlar ile iletişim kurabilmekte ve kale içerisindeki mabet yerlerini ziyaret edebilme özgürlükleri vardı. Ayrıca kendi meslek ve sanatlarını de yerine getirebilmekte, tarımsal faaliyetlerini gerçekleştirebilmek amacıyla toprak kirayabilmekte ve bekâr olanların evlenmelerine müsaade edilmekteydi.⁸² Kalebentlik cezası aşağıdaki hallerde uygulanmıştı:

“Osmanlı döneminde kamu düzenine karşı suç işlemek, kalpazanlık, sahte evrak düzenlemek, mezhep değiştirmeye zorlamak, yalancı şahitlik, adam öldürme veya yaralama, fuhuş, ırza tecavüz, iftira, küfür, hırsızlık, veraset anlaşmazlığı, müneccimlik, rüşvet, kaleden suçlu kaçırmak, halka zulüm, tegallüb, tezvir ve teşvik, görevi ihmal, keyfi sebepler, çekememezlik, din, siyaset, eşkıyalık, asayiş bozmak, emre itaatsizlik, tehdit, küfür, kız kaçırmak, sahtekarlık, rüşvet, edebe aykırı mektup yazmak, sekavet, fetva emirlere karşı gelmek, fal bakmak, vergi ödememek, kaçakçılık, yasak işlerle uğraşmak, miras paylaşımında huzursuzluk çıkarmak, devleti zarara uğratmak gibi suçların karşılığı olarak sürgün veya

⁷⁹ Saner, **a.g.m.**, s. 169-170.

⁸⁰Nazmiye Akbey, “XIX. Yüzyılın Sonları XX. Yüzyılın Başlarında Sinop Hapishanesi”, **Celal Bayar Üniversitesi, Tarih Ana Bilim Dalı Yakınçağ Tarih Programı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Manisa, 2015, s. 21.

⁸¹ Ömer İşbilir, “Kalebent”, **TDVİA**, Ankara, 2019, s. 5.

⁸² İsmail Altınöz, “Hukuki Tarihi Açısından Kalebent Defterleri”, **Türkiye Adalet Akademisi Dergisi**, Ankara, S. 56, Ocak, 2023, s. 4-5.

kalebentlik cezası verilmekteydi. Bu sürgün ve kalebentlik cezasının gerektiren suçlardan en çok islenenini ise kamu düzenine karşı gelmedir."⁸³

1.2.1.3. Kürek Cezası

Kürek cezası Osmanlı İmparatorluğu'nda siyaset cezasını gerektiren suçlar dışında kalan ceza türlerinden biriydi. 16. yüzyılda Osmanlı donanmasının büyüme sürecinde artan kürekçi ihtiyacı nedeniyle verilen kürek cezasının daha fazla uygulandığı görülmektedir. Bu ihtiyaca binaen kürek cezası bu dönemde hapis cezasının yerini almıştı. Kürek cezası 19. yüzyılda Tanzimat'tan sonra da uygulanmaya devam etmişti.⁸⁴

Osmanlı İmparatorluğu'nda kürek cezasının bir iş gücü kolu olarak değerlendirilmesi mahkûm istihdamını da gündeme getirmişti. Bahriye teşkilatındaki istihdam sonucunda Osmanlı hukuk kurallarının rehberliğinde bir ücret mukabilinde istihdam edilmişlerdi. Bu istihdam sonucunda kürek cezasının uygulanması ücretsiz zorunlu çalışmayı içeren angaryadan farklı bir nitelik taşımıştır.⁸⁵

Çeşitli suçlardan yakalanan kimselerin cezasının kürek cezasına çevrilme yetkisi doğrudan padişaha ait olup Divan-ı Hümayun tarafından kullanılırdı. Osmanlı mahkûm defterlerindeki kayıtlara göre; hırsıza yoldaşlık ve ortaklık etme, hırsızlıkla itham ve yankesicilik, mülhidlik, küfretme, hapisten adam kaçırma, içki ve sarhoşluk, adama öldürme ve yaralama, katle yardım ve yoldaşlık, cariyeye dövme ve öldürme, ev basma, yol kesme, fesatlık, haramilik ve zulmetme, fuhuş, livata, ırza tecavüz, sahte belge düzenleme, berat çalma, ulak dövme, kalpazanlık ve casusluk kürek cezasına çevrilebiliyordu.⁸⁶

1.2.1.4. Tomruk Cezası

Osmanlı hukuk sisteminde uygulanan ceza türlerinden olan tomruk 19. yüzyıl başlarına kadar kullanılmıştır. Hükümet konaklarının ana giriş kapısının arkasında yer alan tomruklar 4-5 metre uzunluğunda, 40-50 cm. eninde, boylu boyunca ortadan ikiye ayrılan

⁸³ Kemal Bozkaya, "Osmanlı'nın Mahpes'ten Modern Hapishanelere Geçiş Süreci", **Akademik Araştırmalar Dergisi**, İstanbul, 2014, s. 13.

⁸⁴ Neşe Erim, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kalebentlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme", **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, İstanbul, 1984, s. 80.

⁸⁵ Kaya Göktepe, "Osmanlı Bahriyesinde Bir İş Gücü Kaynağı Olarak Kürek Mahkûmlarının İstihdamına Dair Bazı Tespitler", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, 37/1-2022, s. 179.

⁸⁶ Mehmet İpşirli, "Kürek Cezası" **TDVİA**, Ankara, 2019, s. 113.

kütüklerdi. Bir başı açılır kapanır vida ile tutturulmuş olup kilitlenebilmekteydiler. Her birinde 8-10 çift ayak yeri vardı. Mahkûmun bacakları bu bölüme kilitlenir ve böylece kaçması engellenirdi. Mahkûm beslenmesini, tuvalet ihtiyacını ve uyumasını burada gerçekleştirirdi. Ayrıca bütün vücudu içine alacak şekilde tomruklar da vardı. Osmanlı Devleti'nde belki de en çok dikkat çeken ve en acımasız ceza araçları tomruklardı. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nde tomrukların uzun süreli bir ceza aracı olarak değil, suçu kısa bir sürede itiraf ettirme aracı olarak kullanılmıştı.⁸⁷

1.2.2. Osmanlıda Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların Uygulandığı Mekanlar

1.2.2.1. Mahpesler

İslam hukukuna göre hapis cezası ihtiyaten ve asli hapis cezası olarak ikiye ayrılmaktaydı. Örneğin borcunu ödememiş kişinin borcu ödeyene kadar hapsedilmesi ihtiyaten verilen cezadır. Asli cezalar ise tazir kapsamına giren suçlara verilmişti. Kuruluş döneminden itibaren örnekleri görülse de Osmanlı Devleti'nde suçların hapisle cezalandırılacağına ilişkin ilk hüküm Yavuz Sultan Selim'in kanunnamesinde görülmektedir. 16. yüzyılın ikinci yarısı ve 17. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nde hapis cezası ihtiyaten uygulanan bir cezaydı. Borçlunun borcunu ödememesi durumunda veya kadının takdir ettiği ceza payitaht tarafından onaylanıncaya kadar geçen sürede fail hapsedilirdi. Örneğin, 1559 senesinde reayaya zulmettiği gerekçesiyle hakkında şikâyet bulunan Cessan Sancak beyi hakkında İstanbul'dan gönderilen emirde, verilecek ceza payitaht tarafından onaylanıncaya kadar mezkûrun hapsedilmesi emrediliyordu.⁸⁸ Osmanlı döneminde hapis cezası verilen suçları şöyle toparlayabiliriz:

“Hırsızlık yapanlara, haneye tecavüz edenlere, asılsız ithamda bulunarak iftira edenlere, dinî vecibelerini yerine getirmeyenlere, Hz. Peygambere ve Hulefâ-i Râşidîn'e hakaret edenlere, mürtetlere, içki satışının yasak olduğu dönemlerde şehirlere gizlice içki sokanlara, Müslümanlara şarap satan gayrimüslimlere, kalpazanlara ve elinde kalp akçe bulunanlara, Osmanlı sahillerinden tereke çeken Avrupalı gemicilere ve onlara yardım eden Osmanlı uyruklulara, sahte hüküm yazanlara ve elinde sahte hüküm bulunanlara, sefere gitmeyen ve halka zulmeden askerîlere, suç işleyen suhtelere ve suhtelere yardım-yataklık edenlere verilen

⁸⁷ Murat Hanılçe-Ersin Şeyhoğlu, “Osmanlı Devleti'nde Bir Ceza İnfaz Kurumu Olarak Hapishaneler ve Kadınlar”, **Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı 2, Haziran 2020, s. 411.

⁸⁸ Ahmet Erdoğan, “Suç ve Ceza: Osmanlı Toplumunda Bireysel Suçlar ve Cezalar (1559-1609)”, **Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, Sivas, 2019, s. 323-324.

cezalar arasında hapis cezası da yer almaktaydı. Borcunu ödemeyenler bir müddet habsolunduktan sonra borcunu ödemesi için kefalet verilerek serbest bırakılırdı. Öte yandan falcılar ve yangın çıkartan kundakçılara hapis cezasının verildiği görülmektedir.”⁸⁹

Osmanlı Devleti’nde suç ve ceza konusu İslam hukukuna göre ele alınmış olup 19. yüzyıla kadar hapis ve hapisane kavramının hukuki manada kullanımı ile karşılaşmamaktadır. Hürriyeti bağlayıcı cezanın infaz edildiği yer anlamında hapisane mekânları yoktu. Bu dönemde hapis, yargılama öncesi tutuklama mekânı veya uyarı amaçlı kısa süreli bir ceza aracı olarak kullanılmıştı. Alıkoymak engellemek anlamındaki habs kökünden gelen ve mahbes olarak adlandırılan mekanlar bugünkü hapisane anlamında inşa edilen yerler değildi. Haklarında hüküm kesinleşmemiş olan suçluların alıkonulduğu bu mekânlar, hükümet binalarının altında konakların mahzenlerinde, kale, tophane, saray gibi binaların içinde bu amaçla ayrılmış yerlerdi. Mahbesler, dar, havalandırma imkânı çok sınırlı, az ışık alan ve insan sağlığına uygun olmayan ağır koşulların hüküm sürdüğü mekânlar olmuştur. İstanbul’da işlenen suçun türüne göre Yedikule, Eminönü’ndeki Baba Cafer ve Kasımpaşa’daki Tersane zindanları sıklıkla kullanılan mahpeslerdi. Katil, hırsız, borç ve zina mahkûmları Galata zindanına, siyasi ve askeri suçlular Babıâli’deki Tomruk, Yedikule, Rumelihisarı ve Tersane zindanlarına gönderilmiştir. Subaşının denetimindeki bu zindanlarda yaşayan mahkûmların ihtiyaçları hayırseverler tarafından temin edilmişti.⁹⁰

1.3. TANZİMAT DÖNEMİ ÖNCESİ HUKUKUN BATILILAŞMASI SÜRECİ

Osmanlı İmparatorluğu’nun Batılılaşma serüveninin Lale Devri’nde başladığını söyleyebiliriz. Damat İbrahim Paşa tarafından Paris’e gönderilen Yirmisekiz Mehmet Çelebi izlenimlerini aktarmış ve oğlu Said Mehmed Efendi de İstanbul’da matbaa kurmak için ilk girişimleri başlatmıştı. Lale Devri 1730-31 ‘de Patrona Halil isyanı ile son bulmuş ama Batı’ya olan ilgi ve araştırma devam etmişti. I. Mahmud, III. Mustafa, I. Abdülhamid dönemlerinde Batı ile temasa önem verilmişti. III. Selim döneminde Batılılaşma çabalarına özellikle askeri anlamda hız verilmiş ve daimî elçilikler bu dönemde kurulmuştu. Batılılaşma hareketleri bir çırpıda olmamış aşama aşama devam etmiştir. Batı ile ilk karşılaşmalarda farklı bir yapı ile karşı karşıya olduğu fark edilmiş ve bunun sonrasında bu değişik yapının

⁸⁹ Erdoğan, a.g.e, s. 326-327.

⁹⁰Akbey, a.g.t., s. 22; Bozkaya, a.g.m, s. 3.

üstünlüğü anlaşılmıştır. Başka bir aşamada kendini aydın sayan bir seçkinler grubunun oluşumundan bahsedilebilir. Bu aydın grubu klasik biçimde seçkin olma yollarını derece derece azaltmış ve zamanla aydınlanmaya muhtaç gördükleri kitle ile aralarına mesafe koymuşlardı. Batılılaşmaya karşı çıkan kitle ile bu seçkinler arasında dindarlık-dinsizlik, ilerencilik-gericilik şeklinde bir çatışma başlamıştır ki bu çatışma Osmanlı ve daha sonra Cumhuriyet dönemi Türk toplumunun uzun süre temel zihniyet problemi olmaya devam etmiştir.⁹¹

II. Mahmut, Osmanlı Devleti'nin merkezîyetçi ve reformcu padişahı olarak bilinir. Merkezîyetçi ve reformcu olmasının sebebi, yaklaşık bir asırdır politik olarak güdümlenmiş olan Batılı devletlerin sosyal ve politik anlamdaki gelişmelerin artık uygulamasına geçmek istemek şeklinde belirtilebilir. Bu dönemde, özellikle hukuki anlamda da birtakım yenilikler başlamıştır. Sadrazamlık ve şeyhülislamlık eski sistemde hükümdar yetkileri üzerinde sınırlayıcı etkilere sahipti. Ancak bu yetki özellikle reformcu padişahlarda olumsuz etkilere neden olabiliyordu. II. Mahmut sadrazamlığı padişahın mutlak vekili olmaktan çıkararak "başvekil" adı altında silikleştirmişti. Şeyhülislamlık'ı da hükümet yönetimi ve planlama kurullarının dışında bırakmıştı. Ancak daha sonra Şeyhülislamlık bir çeşit İslam milletinin din görevlisi haline getirilmiş ve bu değişimin de sonuçları olmuştur. Ulemanın saltanat geleneğini şeriat adına Müslümanlaştırma görevinin durması ile şeriat hukukunun dünya işleri üzerinde tutucu olma gücü kalkmış ve adalet ile şeriat birbirinden ayrılmaya başlamıştır. Bu ayrılış hukuka dayalı idarenin ve din-mezhep farkı gözetmeden bir eşitlik anlayışı sinyali vermiş ve din- devlet işlerinin birbirinden ayrılması anlamında bir çağdaşlaşma sürecinin başlangıcı olmuştur.⁹²

1.4. TANZİMAT FERMANI VE DEĞİŞEN HUKUK SİSTEMİ

III.Selim döneminde askeri anlamda ilk ıslahatlar yapılmış ancak bu dönemde iki önemli sorunla karşı karşıya kalınmıştı. Bu sorunlardan biri başına buyruk hareket eden ayanlar sorunuydu. Bu ayanlar resmi anlamda olmasa da Avrupa devletleri ile ilişkiler kurmuş ve güçlenmişlerdi. Tepedelenli Ali Paşa ve Mehmet Ali Paşa bu sorunun en somut örnekleri olmuştur. Ayanların güçlenmesi devlet için iç tehdit unsuru haline gelmişti. III. Selim döneminin diğer bir sorunu ise Yeniçeri ordusunun durumu idi. Bozulan ordunun yerine Nizam-ı Cedid ordusu kurulmuştu. Bu ordu aynı zamanda bu dönem ulemaya karşı Batı'dan alınan yeniliklerin uygulanması için başlayan hareketin de adı olmuştu. Ancak bu yenilik

⁹¹ Mehmet Şükrü Hanioglu, "Batılılaşma", TDV İslam Ansiklopedisi, C.5, İstanbul, 1992, s. 149.

⁹² Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 174-175.

süreci istediği başarıyı elde edememiş ve Kabakçı Mustafa isyanı ile başlayan olaylar bir dönemin de sonu olmuştu. Olaylar sonucunda III. Selim tahttan indirilip öldürülmüş ve ölümden son anda kurtulan II. Mahmut tahta geçmiştir.⁹³

Yenilik yanlısı Rusçuk ayanı Alemdar Mustafa Paşa İstanbul'daki dağıtılan Nizam-ı Cedit ordusundan kaçıp gelen altı kişinin kendisine katılması ile bir direniş odağı oluşturur. Rusçuk yâranı olarak bilinen bu grup başlayan yenileşme çabalarını devam ettirmek ve III. Selim'i tekrar tahta çıkarmak istemişlerdi. Ancak olaylar farklı gelişip III. Selim öldürülüp II. Mahmut tahta geçince Rusçuk yâranı Merkez'de asıl güç odağı halin geldi. Bu dönemde imparatorluğun taşrası ayanlar ve hanedanlar arasında fiilen paylaşılmış durumdaydı. Bu yüzden ülkede asayiş ve merkezi birliğin sağlanması konusu gündemdeydi. Kendisi de bir ayan olan Alemdar Mustafa Paşa ülkede merkezi birlik ve otoriteyi kurmak, ayan ve hanedanları itaat altına almak, bunun karşılığında da bunlara birtakım güvenceler vermek amacıyla hükümetin tayin ettiği ayanlarla mukavele yapmaya karar verdi.⁹⁴

29 Eylül 1808'de Kağıthane Köşkü'nde bir toplantı yapıldı. Bu toplantıya (Meşveret-i Amme) ayanlardan daha fazla sayıda merkez temsilcileri katıldılar (devlet ileri gelenleri, valiler, ulema vb.) Bu toplantıda konuşulan konular “Sened-i İttifak” adı verilen bir protokol metni olarak imzalanıp mühürlendi. Bu belgenin imzalanmasında ayanlar çekingen davranmış ve padişah II. Mahmut'da tereddütlerine rağmen Hatt-ı Hümayun ile onayladı. Sened-i İttifak'ın şartlarının özü ocakların uslandırılması ayanın Merkez'e sadakat sözü, Merkez'inde ayana güvence vermesidir. Anlaşmadaki güvence ve yaptırımların bir kısmı genel düzeni koruyucu, bir kısmı merkezin otoritesini, bir başka bölümü ise bizzat ayanların çıkarlarını koruyucu nitelikte olmuştu. Yine bu güvence ve yaptırımlar devlet aygıtı dışında örgütlü olmasa bile (ayanlar kurumsal bir yapı oluşturmamışlardı) kolektif bir karakter taşımaktaydı. Sened-i İttifak'ın uygulanması çok mümkün olmamış Alemdar Mustafa Paşa'nın öldürülmesinden sonra unutulmuş ve hükümden düşmüştü.⁹⁵

Osmanlı tarihinin hukuki açıdan belki de en önemli kırılmasının olduğu olay Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiydi. II. Mahmut döneminde hazırlıkları başlamış olan Tanzimat Fermanı Mustafa Reşit Paşa tarafından hazırlanarak; vükela, rical, ulema, Rum ve Ermeni patrikleri, hahambaşı, esnaf temsilcileri, sefirler ve kalabalık bir halk topluluğu önünde 3

⁹³ Gülistan Başçı, “1808 Sened-i İttifak ve 1839 Tanzimat Fermanının 1205 Magna Carta ile Anayasacılık ve İnsan Hakları Açısından Karşılaştırılması”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 46, Denizli, s. 234.

⁹⁴ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, Yapı Kredi Yayınları, 2014, İstanbul, s. 21.

⁹⁵ Tanör, *a.g.e.*, s. 22, 25, 26.

Kasım 1839 tarihinde okunmuştu. Padişah Abdülmecid töreni Gülhane Kasrı'nda dinlemişti. Ferman Gülhane Parkı'nda okunduğu içi "Gülhane Hatt-ı Hümayunu" olarak da bilinir. ⁹⁶

Tanzimat Fermanı din, mezhep ayrımı gözetmeden Osmanlı halkının haklarını düzenleyen bir belgedir. Fermanın ana fikri can, mal ve namus güvenliği gibi temel hakların bütün tebaa üzerinde geçerli olması gerektiğiydi. Askerlik görevinin ifası ve vergilendirme konusunda yenilikler getirilmişti. Ferman; mali güce göre vergi alınması, iltizam sisteminin zararlarından söz edip bu sistemin kaldırılması gerektiğini vurgulaması, devlet harcamalarının kanuniliği konusu gibi hususlar açısından devleti sınırlandıran ilkeler ortaya koymuştu. Ömür boyu süren askerlik görevinin kaldırılması, mahkeme kararı olmadan hiç kimsenin idam edilmemesi önemli hukuki maddelerdir. Abdülmecid tarafından imzalanan bu ferman padişahın kendi yetkilerini kendi isteği ile kısıtlaması açısından kendisinden önce hazırlanan metinlerden farklı olmuştur. Batılı devletlerdeki gelişmelerden uzak kalmamak adına başlayan bir dizi çalışmanın bir basamağı olan Tanzimat Fermanı Osmanlı Devleti'nin kendi içinde kapalı olan yapısından sıyrılıp yönetsel ve toplumsal anlamda değişim isteğinin göstergesi olmuştur.⁹⁷

Daha önce kurulmuş olan Meclis-i Vâlâ'nın Tanzimat Fermanı'na göre yeniden düzenlenerek üye sayısı ve yetkileri arttırılmıştı, tüzüklerin uygulanıp uygulanmadığını denetleme yetkisine sahip olan meclis aynı zamanda bir yüksek mahkeme görevini yerine getiriyordu.⁹⁸

Tanzimat Fermanı'nın net bir şekilde ortaya koymadığı düşünülen bazı hususlar için büyük devletlerin temsilcileri müdahalede bulunmuşlardır. Bu girişimler başka bir belge olan Islahat Fermanı'nı doğurmuştur. 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı'nın temel hedefi Müslüman olan ve Müslüman olmayan halk arasındaki eşitlik ilkesi olup 1839 Tanzimat Fermanı'nda yer alan ve yerine getirilmeyen hususların yerine getirilmesi istenmişti.⁹⁹ Ahmet Cevdet Paşa başkanlığında hazırlanan bu kanunname sistematik olarak batılı etkiler taşısa da içerik bağlamında Osmanlı hukukuna dayanan milli özelliklere sahiptir.

⁹⁶ Ali Akyıldız, "Tanzimat", **TDVİA**, C. 40, İstanbul, 2011, s. 1-2

⁹⁷ Burak Koçak, Emine Sancaktutan, "Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi Yenilikleri: Tanzimat Fermanı Sonrası Yeni Kurumlar" **Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi**, C. 56, S. 3, s. 1940.

⁹⁸ Akyıldız, **a.g.m.**, s. 4.

⁹⁹ Ahmet Akgündüz, "Tanzimattan Cumhuriyete Türk Hukukunun Gelişme Safhaları" **Yeni Türkiye Dergisi**, 98/23-24, Ankara, s. 367.

1.4.1. 1840 Ceza Kanunnamesi

Tanzimat Fermanı ile yapılması emredilen ve fermanın okunmasından altı ay sonra, 3 Mayıs 1840 tarihinde yayımlanmış olan ceza kanunu 11 yıl yürürlükte kalmıştı. Tanzimat dönemindeki kanunlaştırma ve düzenlenmeler bu kanunla başlamıştır.¹⁰⁰

1840 Ceza Kanunnamesi Tanzimat Fermanı'nda alınan kararları destekleyici niteliktedir ve Osmanlı vatandaşlarını ayrıcalıksız olarak kapsamaması bakımından ilktir. 1840 Ceza Kanunnamesi hem çağdaş ceza kanunlarından etkilenmiş hem de bazıları hükmünü yitirmiş bazı şeriat kurallarını da içeriyordu. Bu kanun şekil itibariyle bir giriş, bir sonuç, on üç fasılda kırk madde ve padişahın hatt-ı hümayunundan oluşur. Hattı hümayunda padişahın kanun hakkındaki düşünceleri belirtilmiştir. Osmanlı kanunname geleneğine daha yakın olan bu kanunda suçun genel teorisi ile ilgili hiçbir hüküm yoktu. Örneğin ölüm cezası kararının uygulanmasını padişaha bırakmıştı. Ancak daha önce rastgele verilen ölüm cezalarına da sınırlama getirilmişti. Bu kanunun en önemli özelliği ise şer'i ve örfi cezaları birleştirip ceza hukuku alanında bütünlük sağlamış olmasıydı.¹⁰¹

1840 Ceza Kanunnamesindeki ceza yaptırımları; kısas, katl, kürek, hapis, nef'i ve tağrip, tekdir ve tevbih, rütbelerin hat ve tenzili ve memuriyetten azil şeklinde sıralanabilir. İslam hukukundan gelen müeyyidelerin hepsi tazir cinsindedir.¹⁰²

Bu kanunun ilkel tarafları tartışılmakla beraber döneminin hukuk devleti yolunda atılmış önemli bir adımıdır. İnfazların keyfiliğine engel olması, suçların kanuniliği, kanun önünde eşitlik gibi ilkeleri getirmesi ile ve hatta bu eşitlik ilkesini yalnızca ceza hukuku bağlamında değil genel ve kapsayıcı bir ilke olarak ele alması bağlamında önemlidir.¹⁰³

1.4.2. 1851 Ceza Kanunnamesi (Kanun-ı Cedid)

1840 kanunnamesine göre şeri hükümlerin daha fazla olduğu 1851 Ceza Kanunnamesi bir giriş, üç fasıl ve kırk üç maddeden oluşur. Bu üç fasılın birincisi on yedi, ikincisi yedi, üçüncüsü on dokuz maddeden oluşmaktadır. 1851 Ceza Kanunnamesi 1840 kanunnamesindeki eksikleri gidermek için düzenlenmiştir.¹⁰⁴

¹⁰⁰ Öztürk, **a.g.t.**, s. 68.

¹⁰¹ Rabia Beyza Candan, "1840 Tarihli Ceza Kanunname-i Hümayunu İncelemesi", **Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.1, S.1, 2015, s. 72-73.

¹⁰² Ahmet Gökçen, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Kanunları ve Bu Kanunlardaki Ceza Müeyyideleri", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İstanbul, 1987, s. 30.

¹⁰³ Candan, **a.g.m.**, s. 79.

¹⁰⁴ Mehmet Emin Artuk, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Kanunlarından 1840 ve 1851 Tarihli Kanunların İncelenmesi" **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S.16, 2013, s. 10-11.

Birinci fasılda; katlin çeşitleri, memurîn-i zabıtaya karşı vukua gelecek silah çekme ve yaralama fiilleri, yol kesme suçu ve iç güvenliği ihlal suçları ele alınmaktadır. İkinci fasılda, hakaret, dil uzatma, darp fiilleri ve kız kaçırma suçları cezalandırılmış, sarkıntılık yapan sarhoşlara ve kumarbazlara verilecek cezalar anlatılmıştır. Üçüncü fasılda ise, zabt ve müsadere-i emvâl, irtikâb ve ihtilâs, vergiyi tediye muhalefet, rüşvet, cerîme (kanunsuz alınan para cezası), alışverişte noksanlık, narhtan fazlasıyla eşya satmak, sahtekârlık, kalpazanlık gibi suçlara dair cezalar düzenlenmiştir.¹⁰⁵

1851 Ceza Kanunnamesi'nde yer alan cezalar şöyledir: kısas ve diyet, idam, pranga, had cezası, hapis, tazir (kınama), nefy (sürgün), tağrip (uzaklaştırma), tekdir ve tevhib, dayak, memuriyette tard ve tedip. 1840 kanunnamesine ilave olarak pranga ve kürek cezasını da bu kanunnameye görüyoruz.¹⁰⁶

1.4.3. 1858 Ceza Kanunnamesi

Tanzimat sonrası döneminin üçüncü kanunnamesi olan 1858 tarihli ceza kanunnamesinin oluşumu hakkında farklı görüşler vardır. Bunlardan en yaygın olanı bu kanunnamenin 1810 tarihli Fransız Ceza kanununun hemen hemen aynısının üstelik hatalı çevirisi ile alınıp kullanıldığıdır. Bu kanunnamenin 1840 ve 1851 kanunnameleri gibi eski şeri hükümlerden gelen bir yapısı olduğu mu yoksa Tanzimat'ın etkisi ve Avrupa kaynaklı kanunların etkisi altında yenilikçi ve laik bir kanun mu olduğu meselesini anlamak için kanunu orijinal belgesinden tekrar incelemek gerekmiştir. 1858 kanunnamesi Ahmet Cevdet Paşa'nın aralarında olduğu sekiz hukukçu tarafından hazırlanmıştır.¹⁰⁷

1858 tarihli Ceza Kanunnamesini hazırlayan komisyon şu hukuki kaynakları esas almıştır: 1855 tarihli Men-i İrtikab Kanunnamesi (rüşvet ve zimmet suçlarıyla ilgili), 1840 ve 1851 Ceza Kanunnameleri, Şeyhülislamlığın teklif ettiği ilave maddeler ve diğer kaynaklar.¹⁰⁸ Kanun bir mukaddimededen sonra üç bab ve iki yüz altmış dört maddeden oluşur. Mukaddimede genel hükümler, suçların taksimi, cezaların çeşitleri anlatılmıştır. Birinci babda umuma karşı işlenen suçlar, ikinci babda şahıslar aleyhine işlenen suçlar, üçüncü babda ise kabahatler konuları işlenmiştir.¹⁰⁹

¹⁰⁵ Said Nuri Akgündüz, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukuku Uygulaması", **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, İstanbul, 2010, s. 56.

¹⁰⁶ Artuk, **a.g.m.**, s. 12.

¹⁰⁷ Ahmet Akgündüz, "1274/1858 Tarihli Osmanlı Ceza Kanunnamesinin Hukuki Kaynakları Tatbik Şekli ve Men-i İrtikab Kanunnamesi", **Belleten**, C. 51, S. 199, Ankara, Nisan 1987, s. 155-157.

¹⁰⁸ Akgündüz, **a.g.m.**, s. 158.

¹⁰⁹ Said Nuri Akgündüz, **a.g.e.**, s. 59.

1.4.4. 1866 Niş Bölgesindeki İslahhanelerin Açılması

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk ıslahhane 1863'te Niş'te Tuna Valisi Mithat Paşa tarafından kurulmuş olup yetim, öksüz çocuklar ile fakir Müslüman ve gayri müslim çocuklara temel eğitim vermek ve meslek kazandırmak amacıyla kurulmuştu. Bu ilk ıslahhane denemesinin sonuçlarının iyi olması sebebiyle 1864'te Rusçuk ve Köstence'de birer ıslahhane daha açılmıştı. Mesleki ve teknik eğitimin yansira korunmaya muhtaç çocukları sahiplenen yapısı ile ıslahhaneler Anadolu ve Rumeli'deki birçok vilayete yayılmıştı. 1871 yılında "İslahhanelere Dair Nizamname" ile ıslahhanelerin teşkilat, eğitim ve öğretim işleri aynı esaslara bağlanmıştı.¹¹⁰

Bahsi geçen nizamnamedeki "ıslahhaneye alınacak çocuklar yerli ve yabancı ve Hristiyan ve Müslüman her ne olursa olsun eşit olarak alınacaktır" ilkesine göre hareket edilmişti. Başlangıçta sokakta boş gezen çocuklarla ilgili ebeveynlere uyarılar yapılmakta, bu uyarıları dikkate almayanların çocukları ıslahhanelere alınmaktaydı. Tuna vilayet gazetesinde ıslahhane ile ilgili çıkan haberlerden çok sayıda bilgiye ulaşılabiliyor. Örneğin Niş İslahhanesi'nde bulunan yüz çocuğun Türkçe ve Bulgarca okuma yazma öğrenmelerinin yanında terzilik ve kunduracılık gibi mesleklerde ihtisaslaştıkları ve bu mesleklerde çalışan on dört on yedi yaş çocukların günlük yevmiyesinin otuz katı üretim yaptıkları anlatılmıştır. Devlet kendi zaptiyesinin ayakkabısını diken vasıflı elemana sahip olmuştu. Çocukların üretime yüksek oranda dahil olmaları onlara yapılan etkinliklerle motivasyon sağlanmıştı. İslahhanelerde çocuk istihdamı farklı bir aşamaya gelmiş ve bazı yetenekli çocuklar yurt dışına dahi gönderilmişti. Bu çocuklar özellikle ordunun ihtiyacı olan çuka kumaş, marangozluk işleri, kundura yapımı gibi işleri öğrenip üretime ciddi katkıda bulunmuşlardı. Vilayet dahilinde hazırlanan vilayet nizamnamelerine göre bu çocuklar eğitimi tamamlanmadan önce aileleri tarafından alınmak istenirlerse yapılan harcamaları karşılamak zorundaydılar. İslahhanelerdeki eğitim devletin yararına, özellikle ordunun ihtiyaçları için kullanılmış ve aynı zamanda eğitimi tamamlayan çocuklar meslek sahibi olmuşlardı. Eğitimi tamamlayan çocuklara şehadetnameleri verilmiş kendilerine uygun mesleklere yönlendirilmişlerdi.¹¹¹ İslahhaneleri cezalandırma maksadı dışında devletin sosyal sorumluluk görevi gibi algılamak yanlış olmayacaktır.

¹¹⁰ Cemil Öztürk, "İslahhane", TDVİA, 1999, C. 19, s. 190.

¹¹¹ Metin Sayar, "19. Yüzyılda Balkanlarda Mesleki Eğitim Kurumu İslahhaneler: Tuna Gazetesi'nde Çocuk İslahı ve Çocuk Emegi", Doğu Batı Dergisi, S.91, 2019-2020, s. 290-295.

1.4.5. Tanzimat Dönemi Hapishaneleri

Osmanlı klasik döneminde hapis cezası olmakla beraber bu cezanın süresi ve sınırları belirlenmemekteydi. Osmanlı hukukunda süresi önceden belirlenmiş hapis cezaları ilk kez 1838 Askeri Ceza Kanunu ile girmiştir. Sonrasında 1840, 1851, 1858 tarihinde yayımlanan kanunnamelerde hapis cezasının alt ve üst sınırları belirlenmiştir.¹¹²

1845-1846 yıllarında işlenen suça göre hapis ya da koğuş koşullarının farklılığı tartışılmaya başlanmış ve batılı devletler de Osmanlılardaki mahbeslerin durumlarını ele almaya başlamışlardı. Osmanlı Devleti'nde görev yapan İngiliz Büyükelçisi Stratford Canning bir rapor hazırlamıştı. Bu rapora göre mahbesler kirli, havasız, karanlık, güvenlik açısından problemlili, sağlık koşulları ve ibadet mekânları yönünden yetersizdi. Bu nedenle 1856 Islahat Fermanı'nda mahbeslerin koşulları ile ilgili özellikle bir madde eklenmiştir. Daha sonra 1865 yılında hapishanelerdeki eksiklerin tamamlanması için hapishaneler yönetmeliği çıkarılmıştır.¹¹³

Radikal sayılabilecek dönüşümlerin olduğu 19. yüzyıl Osmanlı hukuk sistemindeki önemli olaylarından biri de Hapishane-i Umumi'nin açılmasıdır. İstanbul'daki Yedikule, Baba Cafer ve Tersane zindanları 1831 yılında kapatılmıştır. Bunun yerine Sultanahmet'teki Kanuni döneminin meşhur sadrazamı Pargalı İbrahim Paşa'nın sarayı olan ve sonradan çadır mehterhanesi olarak kullanılan bina bir takım tamir ve tadilattan geçtikten sonra Hapishane-i Umumi olarak açılmıştır. Bina; koğuşlar, hastane, meslek sahibi mahkûmlar için imalathaneler, hamam, cami ve kiliseden oluşmaktaydı. Bina beğenildiği için haftanın belirli günlerinde ziyarete açılmasına bile izin verilmiş.¹¹⁴

1893 tarihli Osmanlı arşiv belgesinde hapishane-i umumide çıkan şüpheli hastalıklardan dolayı yirmi adet yeni barakanın inşa edildiği belirtilmiştir.¹¹⁵ 1899 yılında ise suçluları talim ettirmek için inşa edilen barakanın yıkılarak bir hastane inşa edildiği yazmaktadır.¹¹⁶ Bu iki belge de sağlıkla ilgilidir ve yapılan barakaların salgın hastalık için tecrit kuralının uygulandığını gösterir. Ancak baraka terimi bize mimari açıdan çok da

¹¹² Aydın, **a.g.m.**, s. 178.

¹¹³ Aydın, **a.g.m.**, s. 179.

¹¹⁴ Bozkaya, **a.g.m.**, s.20; Melikşah Aydın, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Hukuk Sisteminde Hapishane Koşulları Açısından Mahkûm Hakları (1839-1920)", **Adalet Dergisi**, 2022/2, S. 69, Ankara, s. 180.

¹¹⁵ "Hapishane-i Umumi içinde olup vaktiyle suçlulara sanayi talim ettirilme üzere inşa edilmiş olan ahşap barakanın yıkılarak yeni bir hastane inşa olunması", **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)**, Fon Kodu: İ.ZB. Yer No: 2-16.

¹¹⁶ "Hapishane-i Umumi'de çıkan şüpheli hastalıklardan dolayı yirmi adet barakanın inşası", **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)**, Fon Kodu: İ.ZB. Yer No: 1-4.

yerleşik olmayan bir hapisane düşüncesine sahip olmadıklarını çağrıştırmaktadır. Aslında 19. yüzyılın sonunda dahi Osmanlı Devleti'nde modern anlamda bir hapisane siteminden söz etmek mümkün olmayacaktır.

1880 Nizamnamesi uyarınca hapisanelerin fiziki ve idari yapısı ile ilgili değişiklikler belirtilmiştir. Ayrıca hapisane ve tevkifhanelerin yaygınlaştırılması mahalli ve umumi hapisanelerin açılması, mahkûmların aldıkları cezalara göre ayrılarak belirli yerlerde tutulmaları kararlaştırılmıştır. Bu kararlar neticesinde yeni hapisane binaları yapılmaya başlanmış ancak bunlar tamamlanamamış ve mahkûmlar da ceza türlerine göre ayrıştırılamamıştı. II. Abdülhamid döneminde 1898 yılında hücre tipi, kaloriferli ve tam donanımlı bir hapisane projesi hazırlanmış ancak bu proje de faaliyete geçirilememiştir. 1902 yılında da aynı proje dört yüz hücreli olarak gündeme gelmiş fakat devletin içinde bulunduğu ekonomik koşullar nedeniyle gerçekleştirilememiştir.¹¹⁷

1.5. 1879 NİZAMİYE MAHKEMELERİ TEŞKİLATI KANUNU

Resmi anlamda nizamiye mahkemelerinin ilk çekirdeğini 1854 yılında kurulan meclis-i tahkikler oluşturur. Meclis-i tahkiklerin yaygınlaşması ile nizamiye mahkemelerinin kuruluşunu hazırlayan süreç başlamıştır. Bu anlamda yapılan ilk düzenleme 7 Kasım 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesidir. Bu ilk teşkilatlanmadan sonra 1 Nisan 1868 tarihinde Divan-ı Ahkâm-ı Adliye kurulmuştu. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin bakacağı davaların çeşitleriyle hukuk ve ceza davalarında takip edilecek usule ilişkin olarak 14 Şubat 1870'te Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamnâme-i Dâhilisi yayımlanmıştı. İstanbul'daki nizamiye mahkemeleri için ise ayrı bir düzenleme yapılmıştı. 4 Aralık 1871 tarihinde yayımlanan nizamname ile İstanbul'daki bidayet mahkemeleri mevki ve merkez bidayet mahkemeleri olarak ikiye ayrılmıştır. Nizamiye Mahkemelerine ait temel düzenlemelerden biri de 11 Ocak 1872 tarihli Mehâkim-i Nizamiye Hakkında Nizamnamedir. 18 Haziran 1879'da yayımlanan Teşkilat-ı Kanun-u Muvakkati ile nizamiye teşkilatı tekrar düzenlenmişti.¹¹⁸

1879 tarihli bu kanun Mecelle heyetinin hazırladığı tasarı esas alınarak, Fransız usul kanunundan ilhamla hazırlanmış karma bir kanundur. Kanunun hükümleri 4 Ekim 1927 tarihine kadar yürürlükte kalmıştır. Dokuz bölüm ve 279 maddeden oluşan bu kanun kendisinden sonraki hukuki düzenlemelere ve hatta şer'i yargılama usulüne etki etmiştir. 1879

¹¹⁷ Saadet Tekin, Sevilay Özkes, "Cumhuriyet Öncesi Türkiye'de Hapisane Sorunu" *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. VII, S. 16-17, 2008, İzmir, s. 189-190.

¹¹⁸ Macit Kenanoğlu, "Nizamiye Mahkemeleri", *TDVİA*, C. 33, İstanbul, 2007, s. 185-187.

kanunu bazı istisnai ve şekli hükümler dışında şer'i yasalara aykırı düşmeyecek şekilde hazırlanmıştı.¹¹⁹

1.6. 1880 TARİHLİ HAPİSHANE VE TEVKİFHANE NİZAMNAMESİ

Osmanlı Devleti'nde hapisane ıslahatı konusunda yapılan çalışmalardan biri de II.Abdülhamid'in 1879 yılı sonlarında bir müfettiş görevlendirmesi olmuştur. Bu müfettiş Osmanlı topraklarında bulunan hapisanelerin ıslahı ve mahpusların kötü durumlarından kurtarılması yönünde incelemelerde bulunmuştu. Müfettişin 1879'da hazırladığı rapor da hapisanelerin halinin zamanın koşullarına uygun olmadığı ve özellikle başkentteki umumi hapishanenin yerine yeni bir hapishanenin yapılmasının zorunlu olduğu belirtilmişti. Umumi hapishanenin ıslahı için Marmara'da bir ada hapishanesi önerilse de bu konuda fiili bir teşebbüs olmamıştı. Bundan sonra Adliye Nezareti tarafından 1880 Nizamnamesi lahiyası hazırlanmış ve yeni ıslahat dönemine ilişkin koşullar belirtilmişti.¹²⁰

Toplam altı bölüm doksan yedi maddeden oluşan ve son derece ayrıntılı olan 1880 Nizamnamesinin tercüme mi telif mi olduğu konusunda net bir bilgi yoktur. 1839-1908 yılları arasında çıkarılan benzeri nizamnamelerin bir kısmının Fransa ve Prusya'daki benzerlerinden tercüme edildiğini bildiğimizden bu lahiyanın Fransa'daki ilgili mevzuattın alınmış olabileceği düşünülebilir. II. Abdülhamid döneminde inşa edilen birçok hapisane ve tevkifhane bu nizamnameye uygun teşkilat yapısı ile açılmıştı. 1880 Nizamnamesinde adli ve cezai kurumlar daha önceki hapisane ve tevkifhane ayırımına uygun olarak ikiye ayrılmıştır. Birincisinde yargılanması devam eden zanlıların, ikincisinde ise hapis ve kürek mahkûmlarının tutulacağı vurgulanmıştı. Daha önce hapisane mekânı içinde yer alan birimlerde birlikte tutulan mahkûmlar bu nizamname ile hafif ve ağır ceza türleri esas alınarak farklı hapisanelere konulacaktı.¹²¹

1.7. OSMANLI'DA MAHKUMLARIN İŞ GÜCÜNDEN FAYDALANILMASI VE İSTİHDAM EDİLMELERİ

Osmanlı Devleti'nde XIX. Yüzyılının ikinci yarısından itibaren mali sorunlar kısa sürede çözüme kavuşturulamayacak noktaya gelmişti. Bu durum iş gücü sorununun yaşanmasına neden olmuş ve Osmanlı Devleti'ni bu alanda yeni arayışlara itmiştir.

¹¹⁹ Ahmet Akgündüz, "*Tanzimattan Cumhuriyete Türk Hukukunun Gelişme Safhaları*", s. 374.

¹²⁰ Gültekin Yıldız, "Osmanlı Devleti'nde Hapisane Islahatı (1839-1908)", *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilimi Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans)*, İstanbul, 2002, s. 192-193.

¹²¹ Yıldız, *a.g.t.*, s. 193-194.

Alternatif çözümlerden biri cezaevlerindeki mahkumların çalıştırılması olarak görülmüş, zaten Tanzimat'tan önce kürek cezası alan bazı mahkumlar Tersane-i Amire'de çalıştırılmış. Tanzimat'la birlikte mahkumların imar ve inşa faaliyetlerinde de istihdam edilmesi kararlaştırılmış. Özellikle 1858 tarihli ceza kanunnamesinin 19. Maddesinde kürek cezasına mahkûm edilen kişilerin inşaat sektöründe kullanılacağını yazmıştır.¹²²

Ayrıca aynı kanunnamenin 34. Maddesinde mahkumların devlet tarafında kendi iş becerilerine göre çeşitli işlerde çalıştırılacağı, alacakları ücretlerin yarısının kendilerine ödeneceği diğer yarısının da emanet sandıklarına konulacağı tanımlanmıştır. Şu hâlde bu kanunnamenin Osmanlı Devletindeki mahkumların çalıştırılmasının kurumsallaşması adına ilk hukuki belgelerden biri olduğunu söylemek mümkündür.¹²³

1880 yılında ise hapisanelerin işleyişini düzenlemek için, Memalik-i Mahrusa-yı Şahanede bulunan Tevkifhane ve Hapishanelerin İdare-i Dahiliyelerine dair bir nizamname lahiyası çıkartılmıştır. Nizamnameye göre cezaevlerinde Adliye Vekaleti tarafından tayin edilen bir müdür, başkatip, kâtip, başgardiyân ve gerekli görüldüğü kadar gardiyân, tabip, çamaşırcı ve ihtiyaç halinde hastane hademesi, her hapisane için bir işçi, bir imam ve kadınlara mahsus cezaevlerinde Nisa (kadın) gardiyân görevlendirileceği tanımlanmıştır. Nizamnamede cezaevi müdürünün görevleri arasında hangi mahkumların cezaevi idaresi hizmetinde çalıştırılacağı ile hangi mahkûmun hangi sanayi kolunda istihdam edileceğinin belirlenmesi müdürün tayinine bırakılmıştır. Ustaların görevi ise cezaevinde tesis edilecek olan sanayi'i mahkumlara öğretmekle görevlendirilmiştir. Nizamnamede her mahkûmun çalışmak zorunda olduğu bir hapisane modelinin oluşturulması öngörülmüştür. Bu nedenle nizamnamede çalışmak istemeyen mahkumların çeşitli sürelerle teneffüse çıkartılmaktan mahkûm bırakılacağı ve tekrarı halinde cezalarının arttırılacağı ifade edilmiştir.¹²⁴ Nizamnamenin uygulamaya geçildiği ilk yer İstanbul Umumi Hapishanesi olmuştur. Burada terzilik, kunduracılık, doğram-acılık ve marangozluk atölyeleri açılarak üretime başlanmıştır.¹²⁵

¹²² Kaya Göktepe, “Osmanlı Devleti’nde Mahkumların İmar ve İnşa Faaliyetlerinde İstihdamı (1840-1920)”, **Bulleten**, Ankara, 2023, C. 87, s. 928.

¹²³ Tayfun Koç, **Türkiye’nin İşçi Mahbusları, Genel Durum, Mevzuat ve Analiz**, Türkiye Hapishane Çalışmaları Merkezi, 2015, s. 9.

¹²⁴ Ahmet Çiçen, “II. Meşrutiyet Dönemi Cezaevi İslahatı”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Afyonkarahisar, 2010, s. 36, 35, 55, 61, 110.

¹²⁵ Şen, **a.g.e.**, s. 58.

Tablo 1: İstanbul'da Bir Tevkifhane İnşaatında Kullanılan Mahkûmlar ve Aldıkları Ücretler (1913)¹²⁶

İşgücünün Niteliği	Meslek	Kişi Sayısı	İsim	Günlük Ücret (Kuruş)	Haftalık Yevmiye Sayısı	Hak Edilen Ücret (Haftalık kuruş)
Vasıflı	Ustabaşı	1	Manok	30	7	210
			Agop veledi Asador	24	5	120
			Manok veledi Çakıryan	23	7	161
			Toros veledi İstapan	23	7	161
			Artin veledi Bedros	23	7	161
	Duvarcı	9	Donik veledi Vartan	20	7	140
			Medmed bin Ahmet	18	7	126
			Sabri bin Hasan	18	7	126
			Âdem bin Ali	18	7	126
Vasıfsız			Nuri bin Medmed	18	0,5	9
	Dülger	1	Manyas veledi Bedros	23	7	161
	Lağımçı	6	-	19	10	190
	İrgatbaşı	2	Sacid ve Ahmet Ağa	14,5	14	203
	Ambar Memuru	1	Numan Efendi	13	7	91
	İnşaat Kâtibi	1	Salim Bey	18	7	126
	İnşaat Memuru	1	Ahmed Bey	40	7	280
	Toplam	22	-	-	113,5	2.391
	Mahkûm Amele	79	-	3,5	554	1.939
Vasıfsız	Rençber	9	-	10,5	57,5	603
	Bekçi	1	Mehmed Efendi	9	7	63
	Toplam	89			618,5	2.605
Genel Toplam		111			732	4.996

1.8. 1890 PETERSBURG HAPİSHANELER KONGRESİ

15 Haziran 1890'da Petersburg'da Rusya önderliğinde hapishanelerin ıslahı konulu bir kongre toplanmıştı. Bu kongreye İngiltere, Avusturya, Belçika, Danimarka, İspanya, Fransa,

¹²⁶ Kaya Göktepe, a.g.m., s. 946.

Yunanistan, İtalya, Japonya, Norveç, İsveç, ABD gibi devletlerin yanında Osmanlı Devleti’de davet edilmişti. Yabancı dil bilen ceza işleri müdürü Celal Bey kongreye katılmıştır. Osmanlı Devleti temsilcisi bu kongrede II. Abdülhamid döneminde hapishanelerde yapılan iyileştirme ve ıslahatları anlatmıştı.¹²⁷ 1885 Roma Hapishaneler Kongresi’ne davet edilmeyen Osmanlı Devleti’nin beş yıl sonra bu kongreye davet edilmesi yaptığı ıslahatların diğer devletler tarafından fark edilmesi ile ilgili olmalıdır.¹²⁸

1.9. 1893’TE FRANSIZCA’DAN ÇEVİRİLEN BİR NİZAMNAME

Osmanlı Devleti’nin Batılılaşma serüveninde yapılan hukuki araştırmalar ve bunların neticesinde yazılan nizamnamelerin ihtiyaca cevap vermediği yönleri de vardı. Hapishanelerde en çok şikâyet edilen ve problem yaratan konular sağlık koşulları, mekân yeterlilikleri, iâşe sıkıntısı idi. Buna benzer nedenlerle Avrupa devletlerinde yapılan hukuki araştırmalar devam etmekteydi. Araştırmalar sonucunda 1893 tarihli nizamname Serkiz Karakoç tarafından Fransızca’dan tercüme edilip Jandarma Mirlivası Bülent tarafından arz edilmiştir.¹²⁹

1893 tarihli bu metinde çoğu hapishane maksatlı olarak inşa edilmeyen Osmanlı hapishanelerinin ıslahata ihtiyacı olduğu sonucuna varılmıştı. Öncelikle hapishane odalarının adedi, havalandırılması, aydınlanması gibi fiziki koşullarının özellikleri belirtilmişti. Farklı suç türlerini işleyen mahkûmların farklı mekânlarda tutulması gerektiği, hapishaneye giren mahkûmların disiplin içinde idare edilmesi, vakitlerini nasıl geçirecekleri, yaptıkları faaliyetlerin süresi, ne yemek yiyecekleri, giyecekleri kıyafetlerin özellikleri gibi hususların planlanması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca sağlık koşullarının durumu ve hapishane doktorunun görevleri de belirtilmişti. Hapishanede çalışan müdür, gardiyan gibi görevlilerin görev tanımlarının doğru yapılması ve teftiş heyetinin de ayda iki kez hapishaneyi ziyaret edip denetlemesi ve mahkûmların şikâyetlerini dinlemesi gerektiği de bu nizamnameye eklenmişti.¹³⁰ Nizamnamenin orijinal metni sekiz sayfadır.¹³¹

1.10. MEŞRUTİYET İLE DEĞİŞEN HUKUK VE HAPİSHANE SİSTEMİ

Lale Devri ile başlayıp Tanzimat, Islahat ve I. Meşrutiyet dönemlerinin ardından gelen II. Meşrutiyet hareketi Osmanlı toplumundaki yenileşme ve modernleşme çabalarının devamı

¹²⁷ Öztürk, **a.g.t.**, s. 83.

¹²⁸ Hanilçe-Şeyoğlu, **a.g.m.**, s. 417.

¹²⁹ Hatice Akın, “*Osmanlı Hapishane Islahatına Dair 1893 Tarihli Bir Nizamname Örneği*”, **History Studies**, Volume 3/3 2011, s. 26-27.

¹³⁰ Akın, **a.g.m.**, s. 35.

¹³¹ BOA, Y.PRK. MYD. 13-9, H. 29.12.1310, Lef, 1, 2,3,4,5,6,7,8,9.

ve kaçınılmaz sonucu olarak değerlendirilebilir. II. Meşrutiyetin asıl hazırlık aşaması Tanzimat dönemindeki gelişmelerle atılmış olup diğer önemli aşama 1864 Vilayet Nizamnamesi'nin kabulü olmuştur. Bu nizamname seçim ilkesine dayalı yönetim modeline geçişin aşamalarından biri olmuştur. Meşrutî yönetime geçişin bir adımı da İttifak-ı Hamiyet adlı cemiyetin kurulması olmuştur. Sonraki yıllarda bu cemiyet Yeni Osmanlılar adını almış ve bu düşüncenin harekete geçmesi I. Meşrutiyeti ilan eden Mithat Paşa sayesinde olmuştur.¹³²

Meşrutî yönetime geçişin bir diğer aşaması 1868 yılında Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-Adliye'nin kaldırılıp yerine Şura-yı Devlet'in kurulmuş olmasıdır. Bir yıl içinde kırk bir üyeye ulaşan Şura-yı Devlet adeta küçük bir meclis olmuş ve Tanzimat ile I. Meşrutiyet arasından bir köprü vazifesi görmüştür. Yeni Osmanlıların desteğiyle padişah olan II. Abdülhamid ile Mithat Paşa'nın yürüttüğü müzakere süreci sonrası 23 Aralık 1876'da Meşrutiyet ilan edilmiş Kanun-i Esasi yürürlüğe girmişti.¹³³

Kanun-i Esasi'de halkın temsilcilerinin seçeceği azalardan oluşacak "Meclis-i Mebusan" ile sultanın atayacağı azalardan oluşan "Meclis-i Ayan" şeklinde iki kısımlı parlamento öngörülmüştü. Meclis 1877 yılındaki kısa faaliyet döneminden sonra Osmanlı-Rus Savaşı'nın çıkmasıyla da padişah tarafından tatil edilmiştir. Tanzimat dönemin kanunlaştırma süreçlerinde ciddi reformlar yapılmıştı. Bunların en önemlisi yeni mahkemeler kurulması ve eski mahkemelerin düzenlenmesidir.¹³⁴

Tanzimat sonrasında Şer'îye Mahkemeleri'nin yanında ceza, ticaret ve hukuk mahkemeleri de kurulmuştu. Nizamiye Mahkemeleri ismiyle bilinen söz konusu mahkemelere atama yapmak için gerekli hukuk müktesebatına ve fıkıh geleneğine hâkim kişiler bulunamamıştı. Bu nedenle bu mahkemelerin hakimlerinin uygulayacağı yasaların hazırlanması gerekmişti.¹³⁵

Geçmişten gelen hukuki deneyimle birlikte II. Meşrutiyet döneminin Osmanlı Mebusan Meclisi 1909'da Dahiliye Nezareti'ne bağlı bir Hapishaneler İdaresi'nin kurulmasına onay verir. "Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti" adı altında kurulan kurum Osmanlı Devleti'ndeki bütün hapishanelerin inşaat, tamirat, ıslahı ile tutuklu ve

¹³² Nevzat Artunç, "II. Meşrutiyet'in İlanı", *Doğu Batı Dergisi*, S.45, C.1, 2008, s. 65-66.

¹³³ Artunç, *a.g.m.*, s. 66-67.

¹³⁴ Mücahit Ceylan, "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'nin Hazırlanışı Uygulanması ve Kapsamı" *Adalet Dergisi*, 2021/1, S. 66, s.707-708.

¹³⁵ Ceylan, *a.g.m.*, s. 710.

hükümlülerin ihtiyaçlarının karşılanması ve memur maaşları gibi pek çok konuda sorumlu olmuştur.¹³⁶

Meşrutiyetin ilanından sonra çıkan af kanunu ile hapishanelerdeki tutuklu ve mahkûm sayısı azalmıştır. Ancak 31 Mart Olayı'ndan sonra yaşanan yargılamalarla bu sayı artmaya başlamıştı. Balkan Savaşları sonrası yaşanan kitlesel göçler, asker kaçakları, cinayet ve hırsızlık gibi suçlar da artmaya başlamıştı. Bu gelişmeler hapishanelerdeki sorunları beraberinde getirir ve bunun için Hapishaneler ve Tevkifhaneler Umum Müfettişliği birimi görevlendirilir. Bu birimin yurt genelinde hapishanelerde yaptığı araştırma ve çalışmaların raporları toplanarak değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda tutuklu ve mahkûm listeleri düzenlenmiş, tamirata ihtiyacı olan veya yeni yapılacak hapishaneler ile ilgili kararlar alınmıştır. Ayrıca kadın hapishanelerinin durumu da bu kapsamda değerlendirilmiş ve bu hapishanelerin yurt genelinde yaygınlaştırılması, erkek hapishanelerinde bir koğuşun ayrılması ya da yeni inşa edilecek hapishanelerde kadın koğuşlarının planlanması kararları alınmıştır.¹³⁷

II. Meşrutiyet Dönemi'nin İttihat ve Terakki yönetimi 1911 yılında Dahiliye Nezaretine bağlı olarak Hapishaneler Müdüriyet-i Umumiyesi'ni kurmuştur.¹³⁸ Bu dönemde hapishanelerle ilgili ayrıntılı bir durum tespiti çalışması yapılmış ve bu tespitler sonucunda 4 Nisan 1912 tarihinde reform çalışmaları başlatılmıştır. 1912, 1914, 1917 yıllarında yapılan çalışmalar sonucunda tüm hapishaneler ve ıslahevlerinin tek bir mimari plan şeklinde düzenlenmesi ve iyileştirilmesinin yanında bahçeli hapishanelerin inşa edilmesi, sağlık koşullarının da modernize edilmesi gibi hususlar gündeme getirilmiştir. Ancak dönemin siyasi sorunları, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'nın getirdiği koşullardan dolayı projeler uygulama sahasında yer bulamamıştır.¹³⁹

1.11. 1916 HAPİSHANELER ISLAHINA YÖNELİK NİZAMNAME

1880 yılında çıkarılan Hapishaneler Nizamnamesi'nden sonra 1916 yılında "Memalik-i Osmaniye Hapishanelerinin İdare-i Dahiliyelerine Dair Nizamname" başlığında yedi fasıl ve 197 maddeden oluşan bir nizamname hazırlanmıştır. Bu nizamnamede ıslahanelerin

¹³⁶ Ömer Şen, **Osmanlı'da Mahkûm Olmak Avrupalılaştırma Sürecinde Hapishaneler**, Kapı Yayınları, 2007, İstanbul, s.52.

¹³⁷ Şen, **a.g.e.**, s. 53-54.

¹³⁸ Hapishaneler Müdüriyet-i Umumiyesi Bugünkü Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü'nün temelini oluşturan kurumdur. <https://cte.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/turkiye-ceza-infaz-kurumlari-tarihcesi-arastirma-projesi> (Erişim Tarihi: 27.02.2023)

¹³⁹ Mücahit Özçelik "Mütareke Dönemi Osmanlı Hapishanelerinin Durumu" **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S. 14, (Güz 2011), Ankara, s. 20.

kurulması ve bu ıslahhanelerin hapishane bünyesine alınmasına karar verilmiştir. Nizamnameye göre bir haftadan üç aya kadar mahkûm olanlar ile üç aydan üç seneye kadar ceza alanların merkez hapishanelerinde kalmaları öngörülmüştü. Kaza hapishaneleri birinci derece hapishaneler olup ceza süreleri en fazla üç ay olan mahkûmlar için kullanılacaktı. İkinci derece olan hapishaneler vilayet ile müstakil ve mülhak sancak merkezlerinde bulunacak ve bu hapishanelerde üç aydan üç seneye kadar ceza alan mahkûmlar kalacaktı. Umumi hapishanelerin kurulması için topraklar belli mıntikalara ayrılacak ve bu mıntikalar içindeki mahkeme kararları doğrultusunda kürek cezası alan mahkûmlar ilgili mıntikadaki umumi hapishaneye gönderileceklerdi. Kalebentlik cezası için Akka, Diyarbakır, Sinop, Musul şehirleri seçilmişti. Bu nizamnamede kadınlara yönelik maddeler de mevcuttu. Hem merkez hem de umumi hapishanelerde kadınlara yönelik birer daire ve gerek duyulduğu takdirde kadın hapishanesinin inşası da gerçekleşecekti.¹⁴⁰

1.12. MÖSYO POLLİTZ VE HAPİSHANELERİN GENEL DURUMUNA YÖNELİK RAPORU

20. yüzyılın başlarında yaşanan çok sayıda siyasi başarısızlığa rağmen hapishanelerin ıslahı gündemde tutulmuştu. Bu anlamda 1911 yılında kurulan komisyonun raporuna göre Avrupa hapishaneleri örnek alınarak büyük hapishanelerin inşa edilmesi ve vilayet hapishanelerinin yeniden düzenlenmesi değerlendirilmişti. Bu anlamda yapılan çalışmalar ve yatırımlar Balkan Savaşı'nın patlak vermesi sonucunda ve sonra meydana gelen olumsuzluklardan dolayı kesintiye uğramıştı. Ancak 1916 yılında Alman Doktor Pollitz'in Hapishaneler Umumi Müfettişi olmasıyla birlikte bu süreç yeniden başlamıştır. Mösyo Pollitz 1918 yılında bir rapor hazırlamış ancak I. Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile beraber ülkesine dönmüş ve rapor uygulamaya konulmamıştı.¹⁴¹

Dr. Paul Pollitz tıp eğitimi almış ve psikiyatri alanında uzmanlaşmıştı. Bedene uygulanan cezaların insanın akıl sağlığı üzerindeki etkileri ilgili araştırmalar yapmıştı. Osmanlı Devleti Pollitz ile 1916 tarihinde bir mukavele imzalanmıştı. Pollitz ilk olarak ülkede hapishanelerin durumunu tespit etmek için istatistiki bir çalışma yapmıştı. Bu çalışmada hapishanelerin mevkilerinin isimleri, idarecilerin isimleri, gardiyan ve katiplerin adedi, erkek ve kadın mahkûmların adedi, on sekiz yaş altı mahkûmların adedi ve cinsiyeti ile ilgili sorular

¹⁴⁰ Emel Demir, "Osmanlı Devleti'nde Hapishane Reformu: Çanakkale Hapishanesi Örneği", **Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi)**, Çanakkale, 2013, s.60-61.

¹⁴¹ Mustafa Dağ, "Geç Dönem Osmanlı Taşrasında Bir İnfaz Kurumu: Mersin Hapishanesi Örneği (1864-1920)", **Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.6, S.1, Aralık, 2022, s. 8.

soruluyordu. Ayrıca mahkûmların yemeklerinin nasıl tedarik ettikleri ile hapisanelerde çalışan ve üretime katılan mahkûmların sayısı detaylı olarak soruluyordu. Dr. Pollitz'in bu istatistik çalışmasının soruları vilayetlere bağlı sancak ve kazalara gönderilmiş ve sonuçları toparlanarak cetvel haline getirilip 23 Ocak 1917'de Dahiliye Nezareti'ne gönderilmiştir.¹⁴²

Tablo 2: 1338 (1919/1920) İtibarı ile Osmanlı'daki Mahkûm ve Tutuklu Sayısı¹⁴³

Vilayet Listesi	Mahkûm Adedi	Tutuklu Adedi	Genel Nüfus
İstanbul	550	350	900
Edirne	600	420	1,020
Adana	750	755	1,505
Ankara	930	820	1,705
Aydın	1,850	1,430	3,280
Erzurum	350	280	630
Bitlis	450	480	930
Hüdavendigâr	1,050	630	1,680
Diyarbakır	750	725	1,475
Sivas	880	1,055	1,935
Trabzon	300	400	700
Kastamonu	1,250	630	1,880
Konya	950	650	1,600
Mamûratül Aziz	550	300	850
Van	300	350	650
Erzincan Sancağı	50	150	200
Urfa Sancağı	200	150	350
İzmit Sancağı	255	155	310
İçel Sancağı	90	100	190
Eskişehir Sancağı	220	165	345
Bursa Sancağı	650	260	910
Teke Sancağı	220	230	450
Canik Sancağı	50	160	210
Çatalca Sancağı	60	55	115
Karesi Sancağı	650	220	870
Kala-i Sultanı Sancağı	130	220	350
Kayseri Sancağı	230	140	370
Karahisar-ı Sahip Sancağı	210	150	360

¹⁴² Kurtuluş Demirkol, "II. Meşrutiyet Döneminde Edirne Vilayet Hapishaneleri", **Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, Sakarya, 2012, s. 144-145.

¹⁴³ Tekin, Özkes, a.g.m, s. 192.

Kütahya Sancağı	300	350	650
Menteşe Sancağı	350	120	470
Bergama Sancağı	210	220	430
Niğde Sancağı	240	350	590
TOPLAM	15,625	12,230	27,855

1.13. MÜTAREKE DÖNEMİ HAPİSHANELERİN GENEL DURUMU

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'nın yenilgisi ile beraber şartları ağır bir ateşkes antlaşması imzalamıştır. Mevcut hükümet sorunları çözememiş, itilaf devletleri anlaşma maddelerinin dışına çıkarak işgallere başlamışlardır. İtilaf devletleri askerleri İstanbul'a gelmiş, Adana'ya Fransızlar, Urfa, Maraş ve Antep'e İngilizler, Antalya ve Konya'ya İtalyan birlikleri girmişlerdi. Her tarafta yabancı subay ve memurlar ile özel ajanlar vardı. Bu arada yerli azınlıklar kendi aralarında örgütlenmiş; Mavri Mira ve Pontus Cemiyeti gibi çok sayıda cemiyet kurmuşlardı. Bu cemiyetler çeteler kurarak örgütlenmelerini güçlendirmişlerdi. Bu cemiyetler karşısında kurtuluş çareleri düşünülmüş ve Trakya- Paşaeli ve Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye gibi cemiyetler kurulmuştu. Bu dönemde ordunun durumu da iyi değildi. Ateşkes ilan edilir edilmez askerler terhis edilmiş, silah ve cephaneler ellerinden alınmış, ordu savaş gücünden yoksun bırakılmıştı. Ülkenin tamamında bir asayiş sorunu vardı.¹⁴⁴ Mütareke heyetinin başkanı Bahriye Nazırı Rauf Bey (Orbay) yaptığı açıklamada ülkede mutlaka asayişin sağlanması gerektiği aksi takdirde her şeyimizi kaybedeceğimizi belirtmektedir. Bu durumda yapılacak şeyin Osmanlı Devleti'nin idarecilerinin, iktidar sahiplerinin elde kalan topraklar dâhilinde rahat, huzur ve güvenliği sağlamak için her türlü tedbir ve önlemi almak olduğunu söylemiştir.¹⁴⁵

İtilaf Devletleri Yüksek Komiserlerinin Osmanlı Devleti üzerinde baskı kurduğu bir başka alanda hapishaneler kurumu olmuştur. Özellikle Ermeni ve Rum esirlerin serbest bırakılması olmuştur.¹⁴⁶ Yaptığım arşiv araştırmalarında görevli memurlar tarafından tutulan zabıtlarda şu ifadeler yer almaktadır. İtilaf devletleri yetkililerinin zabıtlar ve tercümanlarla bazı hapishanelere giderek bazı mahkumların serbest bırakılmasını istemişlerdir.¹⁴⁷ Hapishane yetkilileri isimleri verilen mahkumların mahkeme kararı olmadan serbest kalamayacaklarını ifade etmişler bunun üzerine itilaf devletleri yetkilileri zor kullanarak bu kişileri yanlarında

¹⁴⁴ avşı Kemal Atatürk, **Nutuk**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2008, s. 5-14.

¹⁴⁵ İhsan Sabri Balkaya, "Mütareke Dönemi Asayişin Üç Boyutu", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S41, Mayıs 2008, s. 18-19.

¹⁴⁶ Mehmet Okur, "İtilaf Devletlerinin İstanbul'daki Faaliyetleri, Osmanlı Hükümetleri Üzerindeki Baskı ve Hükümetlerin Tutumu", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 19, S. 57, 2003, s. 1143.

¹⁴⁷ Söz konusu evrakta Konstantinopolis ifadeleri yer almaktadır. Bkz. BOA, DH. MB. HPS. M. 133/19/02.

götürdükleri ifade edilmektedir.¹⁴⁸ Bu tarz hadiselerin çok fazla yaşanması nedeniyle bazı hapishane müdürlerinin de bu şartlar altında çalışamayacaklarını devletin şan ve şerefi için istifa talebinde buldukları görülmüştür.¹⁴⁹ Hatta bazı hapishane müdürleri ise bizzat milli mücadeleye katılmıştır. Örneğin Bursa Hapishane Müdürü Halil İbrahim Bey milli mücadeleye fevkalade hizmetlerinden dolayı kendisine “İstiklal Madalyası” verilmiştir.¹⁵⁰

Mütareke döneminde başkent İstanbul’da sivil ya da resmi her kafadan bir ses çıkıyor ve şehir siyasi kaosa sürükleniyordu. Aynı zamanda azınlıkların taşkınlıkları ve işgal güçlerinin tahrikleri ile bu kaos artıyordu. Evler basılıyor, işyerleri yağmalanıyor, insanlar suikastlara kurban gidiyor, tutuklanıyor, sürgüne gönderiliyor ya da idam ediliyordu. Bu dönemdeki suç ve suçlu kavramı kişilere ve gruplara göre değişiyordu. İstanbul hükümetine göre suçlular ittihatçılar, İngiliz gözünden ise ister İttihatçı ister tehcir suçlusuydu ya da esirlere kötü davrananlar olsun bütün Türklerdir ve hepsi bir şekilde cezalandırılmalıdır.¹⁵¹

Mütareke döneminde İstanbul’da “Hapishane-i Umumi” genel hapishane olarak hizmet vermeye devam etmiştir. Bünyesinde bir de tevkifhane vardır.¹⁵² Beyoğlu ve Üsküdar Tevkifhaneleri görevlerini sürdürüp kullanılmaya devam ediyorlardı. Sultanahmet’teki İbrahim Paşa Sarayı’nın arka tarafına eklenen bölümlerle hapishane olarak kullanılmaya başlanan Hapishane-i Umumi zamanla eklemelerle sarayın ana kısmına doğru ilerlemiş ve tamamı kullanılarak İstanbul merkez hapishanesi konumuna gelmiştir. Rastgele büyüyen bu hapishane bir ıslah merkezi haline dönüşmüş ve suçluların hepsinin bir arada tutulduğu, istedikleri zaman avluya çıktıkları bir hapishane konumundaydı. Bu da asayiş sorununu beraberinde getiriyordu. Hapishanelerde kara delik denilen koğuşlar vardı. Bunlar en kötü yer olarak nitelenen, her iki kanadı aynı uzunlukta L şeklinde çok sayıda dar hücrelere sahip ve çok az ışık alan birimlerdi. Bir diğer cezaevi birimi olan sıbyan koğuşunda ise on dört ila yirmi bir yaş arasındaki erkek çocuklar tutulmaktaydı. Bu koğuşlarda da koşullar iyi değildi. Çocukların üzerindeki paçavra olmuş, ayakları çıplak ya da takunya ile idare ediyorlardı.¹⁵³

¹⁴⁸ BOA, DH. MB. HPS. M. 133/19/06.

¹⁴⁹ BOA, DH. MB. HPS. M. 39/27.

¹⁵⁰ BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, 197/347/17; Bursa Hapishane Müdürü Halil İbrahim Bey dilekçe yazarak İstiklal Madalyasının renginin kırmızıya çevrilmesini istemiş fakat meclis tarafından gerekli görülmemiştir. Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: 3, İçtimai Senesi:2, Elli İkinci İnikat, Cilt: 40, 13.IV.1929 Cumartesi, s. 51-52

¹⁵¹ Mümin Yıldıztaş, “Mütareke Döneminde Suç Unsurları ve İstanbul Hapishaneleri”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İstanbul, 1997, s. 14-15.

¹⁵² (<https://sozluk.gov.tr/>) Daha geniş ifade ile tevkifhane tutuklu olup hüküm giymemiş kişilerin tutulduğu, hapishaneler ise hüküm giymiş kişilerin cezalarının infaz edildiği mekanlar olarak tanımlanabilir. (Erişim Tarihi: 27.02.2023).

¹⁵³ Yıldıztaş, **a.g.t.**, s.39, 40, 42.

Osmanlı devleti tarihi boyunca uzun süren savaşlar ve sonrasında onların maddi ve manevi yıkıcı etkileriyle uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu yıkım işgal sayılabilecek bir anlaşma döneminde de devam etmiştir. Çıkarılan çok sayıda ceza kanunu ve yapılan hapisane reformları istenilen sonuçları vermemiştir. Modern anlamda hapisane sistemi için Cumhuriyet dönemini incelemek ve değerlendirmek gerekecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

TEK PARTİ DÖNEMİNDE İNŞA EDİLEN CEZAEVLERİ VE YAPILAN YASAL DÜZENLEMELER

2.1. TEK PARTİ DÖNEMİNDE GENEL AF KANUNLARI

2.1.1. Cumhuriyet Döneminin İlk Genel Af Kanunu: 26 Aralık 1923

1923 yılındaki bu af için mecliste yapılan konuşmalarda özellikle hapishanelerdeki izdiham ve memleketin ekonomik durumu vurgulanmıştı. Bu sorun on yıllar boyunca gündemde kalacak, bir türlü tam olarak çözüme kavuşturulamayacaktı. Türk Millî Mücadelesi'nin zaferle sonuçlanmasının ardından milletvekilleri tarafından çok sayıda af kanunu teklifi meclise sunulmuştu. Bu tekliflerden ilki Bozok milletvekili tarafından, cezalarının üçte birini çekmiş olan kişilerin affına ilişkin bir kanun teklifiydi.¹⁵⁴ Bu teklif Vekiller Heyeti tarafından cezalarının üçte ikisini tamamlamış olan kişileri kapsayacak şekilde dört maddeden oluşan bir af kanunu tasarısı olarak hazırlanmış ve 10 Eylül 1923 tarihinde TBMM'ye sunulmuştur. Maddeler ise şunlardı:

“Madde 1. Ceza Kanununun 62. maddesinin ek kısmına göre mahkûm edilen eşkıyalar ile ırza geçme suçundan mahkûm bulunanlar hariç olmak üzere hükümleri kesinleşmiş mahkumlardan cezalarının 1/3'ünü tamamlamış olanların geri kalan cezaları affedilmiştir.

Madde 2. müebbet kürek, kalebentlik ve sürgün cezasına mahkûm bulunanların cezaları on beş sene kürek cezasına dönüştürülmüştür.

Madde 3. İş bu kanun tarihi neşrinden muteberdir.

Madde 4. İş bu kanunun icrasına Adliye Vekili memurdur.”¹⁵⁵

Meclis af kanunu tasarısını görüşmek için 18 Ekim 1923 tarihinde toplanmıştı. Mecliste vekiller arasında uzunca bir tartışmanın ardından af kanunu Adliye Encümenliği'ne tekrar görüşülmek üzere geri gönderilmişti. Tartışılan konular arasında cezalarının üçte ikisini

¹⁵⁴ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: II, İçtima Senesi: 1, Otuz Sekizinci İçtima, Cilt: 2, 18 Teşrinievvel 1339 Perşembe, s. 772; Cahide Sımmaz Sönmez, “Cumhuriyet Döneminde Çıkarılan Af Yasaları ve Toplum Yansımaları (1923-1974)”, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2005, s. 89.

¹⁵⁵ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: II, İçtima Senesi: 1, Otuz Sekizinci İçtima, Cilt: 2, 18 Teşrinievvel 1339 Perşembe, s. 774.

tamamlayanların af kapsamına alınması, cezaların tecili ile ırza geçme ve eşkıyalık suçlarının affedilmesi gibi başlıklar yer almıştı.¹⁵⁶

Af kanununun çıkması gerektiğini savunun milletvekilleri arasında yer alan Bozok milletvekili Ahmet Hamdi Bey (Altıok), Meclis'te yapmış olduğu konuşmasında affın gerekçesi olarak hapishanelerde yirmi iki bin mahkumun bulunduğunu ve bunların %80'inin köylü ve üretici kesim olduğunu söylemişti. Mahkumların çoğunun Osmanlı Devleti tarafından okutulmuş, eğitilmiş kimseler olmadığı için işledikleri suçun farkında bile olmadığına değinen Ahmet Hamdi Bey, daha önce asker kaçakları ve rüşvet alanların bile affedildiğini söyleyerek af kanununun gerekliliğine vurgu yapmıştı.¹⁵⁷ Affın gerekçesini oluşturan konulardan biri de ekonomiydi. Zonguldak Milletvekili Tunalı Hilmi Bey (Abdullah Hilmi Tunalı), konuşmasında af kanununun ekonomik nedenleri üzerinde durmuş; kalabalık olan hapishane nüfusuna vurgu yaparak mahkumlara harcanan günlük yevmiyenin 18 kuruş olduğunu, bunun yılda 216.640 lira yaptığını, asayişin temini ve personel maaşları da eklendiğinde hapishaneler için harcanan paranın yılda 614 milyon lirayı bulduğunu ifade etmişti. Bu sebeple hapishanedeki mahkumların devlete yük olduğunu ve bir af kanununun çıkartılması gerektiğini savunmuştu.¹⁵⁸ Hükümetin, genel af kanunu çıkartma gerekçeleri arasındaki bir diğer konu ise devletin merhametini ve büyüklüğünü halka göstermek ve devletle halkın bu vesile ile yakınlaşmasının sağlanması düşüncesi idi.¹⁵⁹

Mecliste genel af kanununa karşı muhalefet eden milletvekilleri de olmuştu. Muhalif olanlar arasında yer alan Dersim milletvekili Feridun Fikri Bey (Düşünsel), bir af kanununun çıkartılması gerektiğini savunmuş, fakat bu kanun tasarısının bir özel af tasarısı olduğunu, bu nedenle genel af olarak kabul edilmesinin yanlış olduğuna dikkat çekmişti.¹⁶⁰ Adana milletvekili Zamir Bey (Damar Arıkoğlu) de konuşmasında genel affın daima memleketin başına felaketler getirdiğini öne sürerek genel affa karşı çıkanlar arasında yer almıştı.¹⁶¹ Eleştirilen konulardan bir başkası ise genel af konusunda bazı kişilere tecil hakkı tanınması üzerineydi. Hapse girmiş ve cezalarının yarısını çekmiş olanların affedilmelerine karşın tutuklanmış fakat mahkemesi daha görülmeden firar etmiş kişiler hakkında kesin hüküm

¹⁵⁶ a.g.e, s. 774.

¹⁵⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: II, İçtima Senesi: 1, Altmış Sekizinci İçtima, Cilt: 4, 15 Kânunuevvel 1339, s. 233.

¹⁵⁸ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: II, İçtima Senesi: 1, Altmış Dokuzuncu İçtima, Cilt: 4, 17 Kânunuevvel 1339, s. 287.

¹⁵⁹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: II, İçtima Senesi: 1, Otuz Sekizinci İçtima, Cilt: 2, 18 Teşrinievvel 1339 Perşembe, s. 772.

¹⁶⁰ a.g.e, s. 774-775.

¹⁶¹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: II, İçtima Senesi: 1, Altmış Sekizinci İçtima, Cilt: 4, 15 Kânunuevvel 1339, s. 236.

bulunmadığı için bu kişilere tecil hakkı verilmesi tartışmalara neden olmuştu.¹⁶² Bazı milletvekilleri birtakım kişilerin suç işlemeyi adet haline getirdiklerini, bu kişilerin çoğunun hapisten çıktıktan sonra tekrar suç işleyeceklerine yönelik endişe taşıdıklarını ifade etmişlerdi. Özellikle Kütahya Milletvekili Ragıp Bey (Soysal) yaptığı uzun konuşmasında “*Birtakım kimseler adeta bununla tabiatlaşmıştır. Affetsek yine yapar. Ceza da verirsek vazgeçmez. Ne yapsan yine yapar. Onun en ziyade tutacak, onu ıslah edecek yer hapisanedir. Belki uzun bir zaman sonra ıslahı nefis edebilir. Fakat salıverdiğiniz zaman çıkar, yine yapar.*” sözleriyle af kanunundan yararlanan bu kişilerin %80’inin tekrar suç işleyebileceğinden bahsetmişti.¹⁶³ Ayrıca ırza geçme, kız kaçırma ve şehvetine yenik düşerek suç işleyenlerin af kapsamına dahil edilmemesi istenmiş, gerekçe olarak Türk milletinin ve Anadolu halkının namus anlayışı ve hassasiyeti öne sürülmüştü.¹⁶⁴ Adana milletvekili Kemal Bey de kanun tasarısı hazırlanırken toplumun genel görüşünün alınmadığını savunarak vilayetlerdeki adliye encümenleri, vali ve jandarma komutanları ile hapisane müdürlerinin görüşlerinin yanı sıra doktorların raporlarının alınıp alınmadığını sormuş ve bu görüşler alınmadan hazırlanacak tasarının yanlış olacağına dikkat çekmişti. Ayrıca konuşmasında af kanununa bir de karşı tarafın yani mağdur edilmiş, canını, malını ve namusunu kaybetmiş kişilerin bakışlarıyla değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştu.¹⁶⁵

Çıkarılan af kanunu Cumhuriyet’in ilanına kadar olan zaman diliminde işlenen tüm suçları kapsıyordu.¹⁶⁶ 26 Aralık 1923 tarihinde maddelerin tek tek oylanması kararı alınmış ve 26 Aralık 1923 tarih ve 391 sayı numarasıyla af kanunu kabul edilmişti.¹⁶⁷

1923 affının hemen ardından, 16 Nisan 1924’te de bir af çıkarılmıştı. İtilaf devletlerinin Türkiye’de yaşayan halkı, İtilaf devleti ordularına silahsız olarak hizmet etmiş kişiler, İstiklal Mahkemeleri tarafından mahkum edilen adi suç sahipleri başta olmak üzere birçok insan affedilmiş, ancak Yüzellilikler bu affın da kapsamı dışında tutulmuştu. Bunun

¹⁶² a.g.e, s. 231-232-253-255-256.

¹⁶³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: II, İctima Senesi: 1, Yetmiş İkinci İctima, Cilt: 4, 22 Kânunuevvel 1339 Cumartesi, s. 409.

¹⁶⁴ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: II, İctima Senesi: 1, Altmış Altıncı İctima, Cilt: 4, 12 Kânunuevvel 1339 Çarşamba, s. 407-409.

¹⁶⁵ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: II, İctima Senesi: 1, Altmış Dokuzuncu İctima, Cilt: 4, 17 Kânunuevvel 1339, s. 281.

¹⁶⁶ a.g.e, s. 275.

¹⁶⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: II, İctima Senesi: 1, Yetmiş Dördüncü İctima, Cilt: 4, 26 Kânunuevvel 1339 Çarşamba, s. 473.

yanında 13 Mayıs 1929'da daha çok hafif suçları ilgilendiren bir başka af daha çıkarılmış, devlete karşı işlenen suçlar affedilmemiş, sadece tecil edilmişti.¹⁶⁸

2.1.2. Cumhuriyet'in 10. Yılı İçin Çıkarılan Genel Af Kanunu

Cumhuriyet'in 1923'ten itibaren elde ettiği kazanımların herkese anlatılması için 10. yıl özel kutlamaları düzenlenmesi kararlaştırılmışken, hükümet üyeleri geçmişin acı tecrübelerinin yaraları sarılsın diye bir af kanunu tasarısı hazırlayarak 25 Ekim 1933 tarihinde Meclis Genel Kurulu'na sunmuştu.¹⁶⁹

Hükümet tarafından hazırlanan kanun tasarısında, Türkiye Cumhuriyeti'nin 10. yılı kutlanırken, böylesine önemli bir günde çeşitli sebeplerle hatalarına kurban olmuş kişilere karşı gösterilecek olan müsamahanın kendilerine temiz bir sayfa açma imkanı sağlayacağı, onları tekrar topluma kazandırabileceği belirtilmişti.¹⁷⁰ Bu sebeple hazırlanan af kanunu tasarısı için mecliste milletvekilleri arasında çok fazla görüş ayrılıkları yaşanmamıştı. Başlangıçta hükümet tarafından 17 madde olarak hazırlanan bu tasarı, daha sonra Adliye Encümenliği'nin eklediği 2 madde ile 19 maddeye çıkartılmıştır.¹⁷¹

Af konusu gazetelerde çok öncesinden konuşulmaya başlanmıştı. Örneğin, Akşam ve Cumhuriyet gazetelerinde ardarda çıkan iki haberde affin içeriği aşağı yukarı aynı ifadelerle özetlenmiş, son kısımda ise her iki gazete de Yüzellilik'lerin aftan yararlanabileceğine dair rivayetler olduğunu yazmıştı.¹⁷²

Gazete haberlerini gören ve “Yüzellilikler Listesi”nde bulunan Hocasade İbrahim Efendi ile Küçük Etem pişman olduklarına ve affa dahil edilmek istediklerine dair bir mektup kaleme almıştı. Kütahyalı Hocasade İbrahim Efendi Yunanistan'ın Midilli adasından yazdığı mektupta Kütahya milletvekili olan Recep Peker'e ithafen “*Beyefendi, ana vatanından hariç yaşamaktan daha acı daha elim bir hayat yoktur. Bendeleri dahi bu bedbaht ve siyasetzede efratından olup sevgili vatan için çalışanlardan ayrı kaldığımdan vicdanen, hissene, mevcuden nadimim terki diyar ettiğim gündün beri çektiğim meşakkatli diyarı cenebiye hayatını cezaya kâfi görerek felaketzede, ihtiyar bakes ve hasrekeş valideme merhameten af buyurulmak hususunu can acısıyla istida ve istirham eylerim.*” diyerek affını talep etmişti.¹⁷³ 24 Ağustos 1933'te Hocasade İbrahim Efendi'nin annesi olan Rukiye Hanım da yine Recep Peker'e oğlu

¹⁶⁸ <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-donemi-af-yasalari/> (Erişim Tarihi: 14.07.2023)

¹⁶⁹ Sınmaz Sönmez, **a.g.t.**, s. 117.

¹⁷⁰ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: 4, İçtima: 2, Yetmiş Altıncı İnikat, Cilt: 17, 26.X.1933 Perşembe, s. 6.

¹⁷¹ **a.g.e.**, s. 13-15.

¹⁷² **Akşam**, 13.10.1933, s.2; **Cumhuriyet**, 14.10.1933, s. 1.

¹⁷³ **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, 490.1.0.0/585.19.1, s. 6.

için bir mektup yazarak Cumhuriyet'in onuncu yılı için af çıkartılacağı haberlerini gördüğünü, oğlu İbrahim'in de Yüzellilikler Listesi'nde olduğu için 12 yıldır Yunanistan'da perişan bir hayat yaşadığını ve yaptıklarından dolayı pişman olduğunu, bu nedenle affedilmesini meclis başkanlığından ve başbakanlıktan rica ettiğini belirtmişti.¹⁷⁴

Küçük Etem olarak bilinen Etem Yahya da Cumhuriyet'in onuncu yılı için çıkartılan af yasasından istifade etmek istediğini Balıkesir milletvekili olan Hacim Muhittin Bey'e (Hüseyin Hacim Çarıklı) yazdığı mektupta anlatmıştı. Hacim Muhittin Bey bu mektubu Recep Peker'e ileterek Küçük Etem'in daha önce Kuvayi Milliye ile ülke için faydalı işler yaptığını, fakat düşüncesizliği nedeniyle Çerkez Ethem'le birlikte kaçtığını, ancak yaptıklarından pişman olduğunu ve af istediğini bildirmişti.¹⁷⁵ Ancak bu girişimler sonuçsuz kalmış, Yüzellilikler af kapsamı dışında tutulmuştu.¹⁷⁶

Af kanunu meclisin 26 Ekim 1933 tarihli 76. birleşiminde görüşülmeye başlanmıştı. Denizli Milletvekili Emin Aslan Bey (Tokat), söz alarak af kanununun çıkartılmasıyla ilgili toplumda huzursuzlukların yaşanabileceğine dair endişelerini şu sözlerle ifade etmişti: *“Arkadaşlar aziz Cumhuriyetimizin onuncu yıl dönümü münasebetiyle Hükümetimizin ve fırkamızın düşündüğü af teşebbüsü çok yerindedir. Ancak bendeniz endişe ediyorum ki faziletli birçok vatandaşlarımızın emniyetini, umumi huzur ve asayiş bazı sabıkalılar dahi bundan istifade ederek ihlal edebilirler. Hükümet bu hususta ne düşünmüştür? Bundan tevellüt etmesi ihtimali bulunan ahenksizlik ve huzursuzluk nazarı dikkate almış mıdır? Mesele çok naziktir. Faziletli vatandaşlarımızın huzurunu selbeden birçok sabıkalıların bu affi takdir etmeyerek aynı yolda yürüyeceklerinden endişe ediyorum.”*¹⁷⁷ Emin Aslan Bey'e cevap vermek adına söz alan Dahiliye vekili Şükrü Bey (Kaya) ise *“Bazı cürümler memleketçe menfur addedilir. Bu gibi cürümlerin affi müsamahaya atfedilir diye bu kanuna konulmamıştır. Yağmakerlik, yol kesmek, ev basmak gibi suçlar bu aftan istisna edilmiştir. Bu af, kazaen ve hataen veya herhangi bir zaruret icabı işlenen suçlar ve ileri de ıslahı hal eder ümidinden bulunan cürüm sahipleri için bir defa olmak üzere bir aftır. Binaenaleyh Hükümet bu af kanununu getirirken memleketin asayiş ve intizamını, memleketin hissiyatını düşünmüş, her ciheti nazarı itibare almıştır.”* diyerek konuyla ilgili endişeleri gidermeye çalışmıştı.¹⁷⁸

¹⁷⁴ BCA, 490.1.0.0/585.19.1, 30.09.1933, s. 3.

¹⁷⁵ BCA, 490.1.0.0/585.19.2, 26.10.1933.

¹⁷⁶ 1933 Af Kanunu Madde 13: *“... Lozan muahedenamesile merbut affi umumî protokolünde istihdaf edilen 150 şahıs affedilmemiştir”* (kanun ismi ve dipnot bilgileri)

¹⁷⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima: 2, Yetmiş Altıncı İnikat, Cilt: 17, 26.X.1933 Perşembe, s. 51; Hakimiyyeti Milliye, 27.10.1933, s. 1.

¹⁷⁸ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima: 2, Yetmiş Altıncı İnikat, Cilt: 17, 26.X.1933 Perşembe, s. 51.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası mensuplarının ve İzmir suikastı davasında mahkûm olanların affına dair olan affın 8. maddesi¹⁷⁹ mecliste gündeme geldiğinde Urfa Milletvekili Ali Saip Bey (Ursavaş) “... *bu sui kastçılar affedilir mi?*”¹⁸⁰ diyerek bu maddeye şiddetle karşı çıkınca Dahiliye Vekili Şükrü Bey söz alarak şunları söylemişti: “*Efendim, tarihte vatana sui kastedenler mahkeme tarafından cezalarını görmüştür. Affını istediğimiz şahıslar, büyük cezaya düçar olmuş adamlar değildir. Azamî ceza müddetleri 10 senedir. Altı senesi esasen geçmiştir. Bununla beraber arkadaşlar Büyük Şefin; Büyük Gazinin bu husustaki merhametini de göz önüne almak lâzımdır. Bizzat kendi şahsına yapılmış olan suikastın affedilmesi arzusunu öteden beri izhar etmekteydi. Bunu Hükûmetten kendileri istemişlerdir. Binaenaleyh Büyük Şefin kendine has olan bu büyük atıfetini kabul etmenizi rica ederim.*” Şükrü Bey’in bu sözleri üzerine söz konusu madde de alkışlarla kabul edilmişti.¹⁸¹

Yapılan konuşmaların ve tartışmaların ardından Cumhuriyet’in onuncu yılı adına toplumsal barışı sağlamaya yönelik olarak hazırlanan af kanunu, 26 Ekim 1933 tarihinde meclis tarafından kabul edilmişti.¹⁸²

Çıkarılan af kanunuyla basın ve yayın suçlarından ceza alan mahkûmlar affedilecek olmasına karşın zimmet, ihtilas, rüşvet, kaçakçılık suçlarının herhangi biriyle mahkûm olanlar; hırsızlık ve diğer suçlardan herhangi biriyle iki kez mahkûm olanlar affedilmeyecekti. İşledikleri suçun cezasının yukarı haddi üç yılı geçmeyen hapis cezalarından mahkûm olanların cezaları affedilecek, beş yılı geçmeyen tutuklular hakkında ise tahkikat yapılmayacaktı. Ayrıca on yıl hapis cezası alan suçluların cezalarından üç yıl, on yıldan fazla hapis cezası alanların cezalarından beş yıl indirilecekti. Eski kanunlarda yer alan müebbet kürek cezasına çarptırılmış olanların cezası 15 yıla, müebbet kalebentliğe çarptırılmışların cezası da 10 yıla indirilmiş, müebbet kalebentlik cezası sürgüne çevrilenler ise affedilmişti. Müebbet ağır hapis ve müebbet sürgün cezaları ise 20 yıl hapse indirilmişti.¹⁸³ Askerlik kanununa göre cezalı bulunan ve aftan istifade eden kişiler şunlardı: Yedek subaylık yoklamalarına gelmeyenler ve şubeye hiç kayıt yaptırmayanlar, para cezası bulunan erler ve yoklama kaçakları, asker kaçakları. 2330 sayılı af kanunu ile yukarıda suçları affedilen kişilerin 28 Ocak 1934 tarihine kadar kayıtlı buldukları mıntıkadaki şubelere müracaat

¹⁷⁹ Af Kanunu 1933 Madde 8: “*Hiyaneti vataniye kanunu ve zeyil ve tadillerine göre mahkûm edilen mefsuh Terakkiperver fırkası mensupları ve distülcilerle İzmir suikastı mahkûmları affolunmuştur*”

¹⁸⁰ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: 4, İçtima: 2, Yetmiş Altıncı İnikat, Cilt: 17, 26.X.1933 Perşembe, s. 53.

¹⁸¹ **a.g.e.**, s. 53.

¹⁸² **a.g.e.**, s. 57.

¹⁸³ **a.g.e.**, s. 13, 14; **Vakit**, 26.10.1933, s. 9; **Akşam**, 26.10.1933, s. 2.

etmeleri, belirtilen tarihe kadar şubelere gelmeyen kişiler hakkında cezai işlem yapılacağı belirtilmişti.¹⁸⁴

2.1.2.1. 1933 Yılı Af Kanununun Basına Yansımaları

Genel af kanunu dönemin basınında ele alınmış; affin toplumda yaratacağı tepkiler ortaya konulmuştu. Milliyet yazarı Burhan Cahit'in belirttiğine göre af kanunu toplumda büyük bir mutlulukla karşılanmıştı: *“Bugün hapisane kapılarından yeni Türkiye havasına çıkan bu insanlar milletin en içten gelen coşkun bir sevinçle bayram ettiğini gördükleri zaman işledikleri günahın ağırlığını, düştükleri dalaletin fecaatini ve bilhassa saptıkları yolun felaketini anlamış olacaktırlar. Artık onlar da Cumhuriyetin temiz havasını bizimle beraber teneffüs ediyorlar. Bilmelidirler ki bu hava artık nifak ve fesat tortularından yıkanmıştır. Türk milleti inkılabı bütün kabiliyeti ile idrak etmiştir.”*¹⁸⁵

Af kanununun yayınlanmasının ardından hapisanelerde tahliyelere başlanmıştı. Akşehir hapisanesinde af kanunundan istifade ederek 9'u kadın toplam 78 mahkûm tahliye edilmişti.¹⁸⁶ Benzer şekilde İzmir hapisanesinde yapılan işlemlerin ardından 40 mahkûm,¹⁸⁷ İstanbul umumi hapisanesi ve tevkifhanesinden ise hapisaneden 53, tevkifhaneden 15 olmak üzere toplam 78 mahkum tahliye edilmişti.¹⁸⁸ Bazı gazetelerde, özellikle Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası üyeleri ve İzmir suikastı mahkumlarının affedilmesi üzerinde durulmuştu. Örneğin Kurun gazetesinde İzmir suikastı nedeniyle mahkemece suçlu bulunmuş olan Adnan Adıvar Bey'in aslında herhangi bir suçunun olmadığı yazılmıştı.¹⁸⁹ Af kanunundan istifade eden mahkumların bazıları tahliye edildikten sonra “Yaşasın Cumhuriyet” diye bağırmışlardı.¹⁹⁰ Mahkemelerde de 900 dava dosyası iptal edilerek takipsizlik kararı verilmişti.¹⁹¹ Cumhuriyet gazetesi hapisanelerden yüzlerce mahkum tahliye edilmesine rağmen sanılanın aksine halkın güvenliğini tehdit edecek herhangi bir vukuatın yaşanmadığını yazmıştı.¹⁹² Adalet Bakanlığı'nın istatistiklerine göre af kanunundan istifade ederek tahliye edilen mahkumların sayıları yıllara göre aşağıdaki tabloda verilmiştir:

¹⁸⁴ **Milliyet**, 26.12.1933, s. 6.

¹⁸⁵ **Milliyet**, 30.10.1933, s. 3.

¹⁸⁶ **Milliyet**, 27.11.1933, s. 5.

¹⁸⁷ **Milliyet**, 30.10.1933, s. 3.

¹⁸⁸ **Cumhuriyet**, 2.11.1933, s. 3.

¹⁸⁹ **Kurun**, 14.10.1933, s. 4.

¹⁹⁰ **Milliyet**, 29.10.1933, s. 1.

¹⁹¹ **Milliyet**, 05.11.1933, s. 3.

¹⁹² **Cumhuriyet**, 17.11.1933, s. 3.

Tablo 3: 11 Ekim 1933 Tarihli Umumi Aftan İstifade Eden Mahkûmlar¹⁹³

Seneler	Ağır Ceza	Asliye Ceza	Sulh Ceza	Yekûn
1933	2858	22717	22382	47957
1934	1912	2948	4419	9279
1935	244	223	153	620
1936	16	40	55	111
1937	89	145	10	244

1933 yılındaki afla ilgili konuşulanlarda daha çok “toplumsal barış” vurgulanmış, mahkûm olmuş insanlara bir şans daha verilerek onları topluma geri kazandırmak amaçlanmıştı. Bu düşünce sonraki senelerde de konuşulmaya devam edilecek ve hapishaneleri ıslah etmede en büyük etken olacaktı.

Atatürk döneminin son affı ise 26 Haziran 1938’de çıkarılmıştı. “Yüzelliliklerin affı” olarak bilinen bu af ile siyasi birçok suç, çok sıkı kayıt ve şartlar altında olsa da affedilmiş ve bu yüzden söz konusu af çok ses getirmişti.¹⁹⁴

2.2. CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA HAPİSHANELERİN GENEL DURUMU

Cumhuriyet kadroları hapishanelerin temel işlevinin mahkûmu topluma geri kazandırmak olduğunu düşünüyor¹⁹⁵, fakat bu istekleriyle Osmanlı’dan devraldıkları hapishane sistemi kesinlikle uyuşmuyordu. Tanzimat döneminden itibaren, özellikle II. Meşrutiyet döneminde hapishanelerle ilgili ciddi ıslahatlar yapılmıştı, fakat devralınan hapishanelerin büyük çoğunluğunun hiçbir bakımdan hapishane olmaya uygun olmadığı meclis konuşmalarından, gazete haberlerinden ve yazılan raporlardan anlaşılmaktadır. Daha 1924 yılının başında, 11 Şubat 1924’te, hazırlanan ve meclise sunulan tasarinin gerekçesinde bu duruma “*Hapsane binalarının elyevm bulunduğu hali müessife nihayet vermek üzere...*”¹⁹⁶ denilerek işaret edilmişti. 1927 yılında, dönemin hapishaneler genel müdürü olan Nedim Bey yapmış olduğu açıklamada hapishane binalarının çok eski ve gayri sıhhi olduğunu belirtmiş, ama bu durumu düzelteceklerini hem de mahkûmlara eğitim verebilmek için gerekli

¹⁹³ Adliye İstatistikleri, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Recep Ulusolu Basımevi, 1937.

¹⁹⁴ <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-donemi-af-yasalari/> (Erişim Tarihi: 14.07.2023)

¹⁹⁵ Bu konu 4. başlık altında detaylı olarak ele alınmıştır.

¹⁹⁶ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: II, İctima Senesi: 1, Doksan Dokuzuncu İctima, Cilt: 5, 11 Şubat 1340 Pazartesi, s. 705.

çalışmaları yapacaklarını söylemişti.¹⁹⁷ Fakat 1933'e kadar da belli ki çok fazla yol kat edilememiş, Adliye Vekili Yusuf Kemal Bey, mecliste bu duruma dair şu cümleyi kurmuştu: “... Adliye vekâletinin vicdanı üzerindeki en ağır yüklerden birisi, hapishanelerimizin şimdiki halidir.”¹⁹⁸

Esat Adil Müstecaplıoğlu da sahibi ve baş yazarı Savaş gazetesinde mevcut cezaevlerinin çok kötü bir durumda olduğunu ve bir an önce ıslah edilmesi gerektiğini şu sözlerle anlatmaktaydı: “Hapishanelerimiz suçluyu ıslah etmekten ziyade büsbütün bozan, azdıran her türlü ilmi ve teknik şartlardan mahrum birer sefalet yuvasıdır.”¹⁹⁹

Başlangıçtan itibaren farkında olunan, sık sık gündeme gelen ve düzeltilmeye çalışılan bu sorun, 1940'lı yılların sonunda bile hala çözülebilmemiş değildi. Meclisin 8 Temmuz 1948 tarihli oturumunda söz alan Çorum milletvekili Hasene Ilgaz, yıllardan beri hapishaneler üzerine çalıştığını ve 1936'dan beri bu konuda yazılar yazdığını belirterek, memlekette o zaman için 500'e yakın cezaevi olduğunu ama bunların ancak dörtte birinin oturulacak bir halde olduğunu söylemiş, hemen sonrasında söz alan İstanbul milletvekili Ali Rıza Arı ve Dr. Adnan Adıvar da aynı minvalde konuşmalar yaparak hapishanelerin feci bir vaziyette olduğunu belirtmişlerdi.²⁰⁰ Adnan Adıvar 1948 yılında yazdığı bir köşe yazısında, idam mahkumlarının bile bazı hapishanelerde tecrit edilmediğini, hapishanelerin ortalık yerinde eroin satılabildiğini, bu durumun personel eksikliği ve hapishanelerin genel sefaletinden kaynaklandığını dile getirmişti.²⁰¹ Yine 1950'de Seyhan milletvekili Sinan Tekelioğlu konuyu meclise taşıyarak, belki biraz da abartarak, hapishanelerin sineklerin bile yaşayamayacağı bir durumda olduğunu söylemişti.²⁰²

Hapishanelerin durumu ile ilgili en ayrıntılı bilgi 1932 yılında basılan, bakanlık müfettişleri olan Fuat Bey ve Ferit Bey tarafından hazırlanan 44 sayfalık raporda yer almaktadır. Karadeniz bölgesindeki hapishaneler başta olmak üzere, dönemin ceza infaz

¹⁹⁷ **Cumhuriyet**, 25.09.1927, s. 2; Volkan Soran, “Cumhuriyetin İlk Yıllarına Ait Hapishaneler Raporu Üzerine Bir Değerlendirme”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 59 (2016), s. 116.

¹⁹⁸ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: 4, İçtima: 2, Yirmi Dördüncü İnikat, Cilt: 12, 14.I.1933 Cumartesi, s. 82.

¹⁹⁹ **Savaş**, 08.07.1934, s. 1. (Esat Adil Müstecaplıoğlu 1904-1958 yılları arasında yaşamıştır. Ankara Hukuk Fakültesi mezunu olan Esat Adil Bey sırasıyla savcılık, hakimlik, cezaevleri müfettişliği, Cumhuriyet Başsavcılığı, Ege Bölgesi Adalet Müfettişliği çeşitli görevlerde yer almıştır. Belçika'da doktora eğitimi aldığı sıra cezaevleriyle ilgili çalışmalar yapmış ve cezaevleri müfettişliği döneminde İmralı cezaevinin kurulmasını sağlamıştır. 1946 yılında Türkiye çok partili hayata geçince Esat Adil Bey de görevinden istifa ederek “Türkiye Sosyalist Partisi”ni kurmuştur. Bkz. Emin Karaca, **Unutulmuş Sosyalist Esat Adil**, İstanbul, Belge Yayınları, s. 18, 28, 31, 102, 103, 110, 142.)

²⁰⁰ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Dönem: VIII, Toplantı: 2, Seksen Beşinci Birleşim, Cilt: 12, 8.VII.1948 Perşembe, s. 986-987.

²⁰¹ **Akşam**, 17.02.1948, s. 1.

²⁰² **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Dönem: VIII, Toplantı: 4, Altmış Sekizinci Birleşim, Cilt: 25, 20.III.1950 Pazartesi, s. 622.

kurumları hakkında bize ışık tutan bu rapor için, hapishane ve tevkifhane tetkikine İnebolu'dan başlanarak Kastamonu Taşköprü, Sinop, Samsun, Ordu, Giresun, Rize, Trabzon, Zonguldak, Bolu, İstanbul, İzmir, Adana ve Konya'ya kadar birçok hapishane ve tevkifhane incelenmişti. Rapora göre İstanbul ve Sinop hapishaneleri dışında, diğerleri bir avlu üzerine bir veya iki katlı binalardan ibaret olup o günün şartlarında hiçbiri hapishane binası olarak kullanılmaya elverişli değildi.²⁰³

Tablo 4: Gezilen Hapishanelerdeki Mahkumların Sayısı

Hapishane	Kapasite	Mevcut Mahkûm
Kastamonu	250	597
Sinop	Belirtilmemiş	547
Samsun	200	375
Ordu	100	217
Giresun	120	250
Rize	Belirtilmemiş	135
Trabzon	200	377
Zonguldak	70	164
Bolu	Belirtilmemiş	241
İstanbul	Belirtilmemiş	673
İzmir	500	908
Adana	250	549
Konya	300	677

Gezilen hapishane binalarının haddinden fazla kalabalık bir vaziyette olması bu binaların kullanımını daha da elverişsiz hale getirmekteydi. Kapasitesinin çok üzerinde mahkûm bulunduran bu hapishanelerin avlularında rahatça hava almak bile mümkün değildi. Ayrıca birçok koğuş güneş almıyordu. Bu duruma gıda yetersizliği de eklenince hapishanedeki zorluk bir kat daha artmakta ve mahkumlarda hastalığa neden olmaktaydı. Bunlara ek olarak hapishanelerde ocak ve mutfak malzemeleri olmadığı için mahkumlar, buldukları çıra ve tahta parçalarını kullanarak koğuşlarda ateş yakıp yemeklerini o şekilde

²⁰³ **Hapishaneler Tetkikine Ait Rapor**, Umumi Hapishane Matbaası, Ankara, 1932, s. 3.

pişirmektedir. Zaten havasız olan hapisane ortamı, böylece daha da tahammül edilmez hale geliyordu. Bunun yanında bazı hapisanelerde musluk ve su tesisatı olmadığı için mahkûmlar ellerini, yüzlerini, hatta bulaşıklarını bile koğuşlarda yıkamak zorunda kalıyordu.²⁰⁴

Koğuş kapıları akşam saat 17:00'dan sabah saat 06:00'a kadar kilitli tutulduğu için mahkûmların tuvalet ihtiyaçlarını koğuşlarda bulunan tenekelere ve kapı aralıklarına yapmak durumunda kaldıkları oluyordu.²⁰⁵ Bazı hapisanelerde de tuvaletlerin koğuşun ortasında olması, pis kokunun koğuşa yayılmasına sebep olmaktaydı. Yer yer temiz suyun olmaması ya da tesisattan koğuşlara sızıntı olması da çeşitli hapisanelerde hijyen problemlerine yol açmıştı. Bu soruna mahkûmların jandarma nezaretinde civarda bulunan çeşmelerden su taşımalarıyla çözüm bulunmaya çalışılmıştı. Fakat mahkûm her ne kadar jandarma nezaretinde ise de şehir merkezlerine girerek halkın arasına karıştığı durumlar yaşandığı oluyordu. Bunun yanında taşıma sistemiyle gelen su, hapisanenin asgari ihtiyacını bile karşılayamamaktaydı.²⁰⁶ Yıkama konusu da son derece sıkıntılı bir meseleydi. Rapora göre İstanbul hapisanesi hariç tutulursa diğer hiçbir hapisanede yıkamaya uygun bir yer bulunmamaktaydı. Gücü yetenler ve imkânı olanlar şehir hamamlarından istifade edebiliyor olsa da bunların sayısı çok sınırlıydı. Hapisanede su ve sabun bulabilen mahkûmlar ise çok dar ve karanlık hücrelerde veya hela aralarında yıkamak zorunda kalıyordu. Fakat bu imkânı bile bulamayıp çok uzun zaman yıkanamayan mahkûmlar mevcuttu.²⁰⁷

Hapisanelerdeki sağlık koşulları, rapordaki kadar ayrıntısına girilmese bile mecliste de konuşuluyor, gazete haberlerine de yansıyor. 1925 yılında meclisteki bir konuşmasında Karesi Milletvekili Vehbi Bey (Bolak) hapisaneleri sağlık açısından birer ölüm yeri olarak nitelendirmiş, sonrasında söz alan Konya milletvekili Mustafa Feyzi Efendi (Karaağaç) de onu onaylamıştı.²⁰⁸ 1930 yılında çıkan iki habere göre mahkûmlarda verem sık rastlanan hastalıklardandı.²⁰⁹ 1950 yılına gelindiğinde dahi durum pek değişmemişti. Aynı zamanda bir hekim olan Maraş milletvekili Kâmil İdil ülke genelinde pek çok cezaevini gezdiğini, bunların %90'ının gayrisihhi şartlar altında bulunduğunu meclisteki konuşmasında söylemişti.²¹⁰

²⁰⁴ a.g.r., s. 4-5.

²⁰⁵ a.g.r., s. 5.

²⁰⁶ a.g.r., s. 6.

²⁰⁷ a.g.r., s. 12.

²⁰⁸ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: II, İçtima Senesi: II, Elliyedinci İçtima, Cilt: 14, 16.2.1341 Pazartesi, s. 35, 43.

²⁰⁹ Yarı, 2.6.1930, s. 4; Serbes Cumhuriyet, 26.11.1930, s. 3.

²¹⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Dönem: VIII, Toplantı: 4, Altmış Dokuzuncu Birleşim, Cilt: 25, 21.III.1950 Salı, s. 646.

Rapora göre hapishanelerde normal şartlarda ayrı tutulması gereken mahkumlarla tutuklular aynı koşullarda kalmaktaydı. Çocuk suçlular için ayrı bir müessese olmadığı için, onlar da çoğu kez yetişkin mahkumlarla aynı hapishanelerde ve hatta aynı koşullarda tutuluyordu. Ayrı bir koğuşa konulanlar bu sefer de havalandırma saatlerinde ya da koğuş pencerelerinden yetişkin mahkumlarla münasebet içine girmektedir. Erkek hapishanelerinde yaşanan bu zorlukların benzerleri kadın hapishanelerinde de yaşanmaktaydı. Kadın mahkumlar, cezalarını çoğu zaman gardiyan olarak tayin edilen kadınların ya da zabitanın nezaretinde bir veya iki odalı evlerde çekmekteydi. Raporda bu duruma şu şekilde bir yorum getirilmiştir: “*Buna her halde, hiçbir şey yapılmadı denmemesi için ihtiyar edilmiş bir hapis usulü demek daha doğru olur.*”²¹¹

Hapishanedeki mahkumların onları ziyaret gelen akrabalarıyla görüşebilecekleri müsait bir yerin tahsis edilmemesi bir diğer sorundu. Bu sebeple görüşme yeri olarak çoğu kez hapishane avlusu kullanılmıştır. Gardiyan sayısının yetersizliği de göz önüne alındığında bu durum, görüşme esnasında içeri girip çıkan eşyaların esaslı bir şekilde kontrol edilmesine mâni olmaktadır.²¹² Bu sebeple birçok hapishanede silah, kama, esrar gibi şeylere rastlamak işten bile değildi.²¹³

Cumhuriyet kadroları hapishanelerdeki mahkumlar için çalışmanın cezanın infaz ve ıslahı açısından önemli bir konu olduğunu düşünmekteydi. Bu düşünce 1930’da hazırlanan yeni hapishane nizamnamesi için yazılan mazbatalarda net bir şekilde ortaya konmuştu.²¹⁴ Rapora göre ise 1932 senesi itibariyle hapishane binaları mahkumların çalıştırılması açısından da elverişsizdi. Çalışmaya müsait olan hapishanelerde de atölye veya tezgâh bulunmaması nedeniyle mahkumlar çalıştırılmamaktaydı. Atölyenin çok az olduğu hapishanelerdeyse çalışan mahkûm sayısı 10-15 kişiyi geçmemekteydi. Örneğin İstanbul hapishanesinde çorap ve fanila işlerinde ortalama 35-55 arasında mahkûm çalışmakta, buradaki mahkumların çalıştırılması yine 5-10 mahkum tarafından yaptırılmaktaydı. Makina sahipleri kendilerine amelelik yapan mahkumlara günlük yevmiye olarak 8-10 saatlik çalışma karşılığı 8-10 kuruş vermekteydi. Bu durum hapishanede kimsesiz ve fakir olan mahkumların istismarına neden olmaktadır.²¹⁵ Aslında konuyla ilgili olarak hapishane nizamnamesinde resmi makamlara mahkumların çalışması hususunda bilgi verilmiştir. Mesela İstanbul hapishanesindeki

²¹¹ **Hapishaneler Tetkikine Ait Rapor**, s. 7.

²¹² **a.g.r.**, s. 8.

²¹³ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: II, İctima Senesi: II, Altmışbirinci İctima, Cilt: 14, 21.2.1341 Cumartesi, s. 232; **Yarın**, 23.01.1930, s. 3; **Serbes Cumhuriyet**, 21.11.1930, s. 3.

²¹⁴ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, İctima: 3, Yetmiş Altıncı İn’ikat, Cilt: 20, 12.VI.1930 Perşembe, s. 1-3.

²¹⁵ **Hapishaneler Tetkikine Ait Rapor**, s. 8.

mahkumların çalıştırılmasından elde edilecek gelirin %30'unun kendilerine verilmesi kararı alınmış, fakat muhasebe hesaplarının sağlıklı bir şekilde tutulamaması çeşitli problemlere sebep olmuştu. Adana hapishanesinde de açılan sergide satış işini bizzat müdür yapmış ve elde edilen gelirin %15'ni kendi hesabına almıştı.²¹⁶

Mahkumların çalıştırılmasında hapishanelerde lazım olan atölye ve imalathanelerin teminiyle beraber, rapora göre bunların mümkün olduğu kadar merkeze ve sanayi tesislerinin yakınına inşa edilmesi de önemliydi. Ayrıca hapishane binalarının inşası ile ilgili bir mimarlık bürosu oluşturulmalı, inşaat ve tadilat işleri bu bürodan yapılmalıydı.²¹⁷ 1949 yılında Adalet Bakanlığı'na alınacak yeni personel için çıkartılacak kanundan önce yazılan raporun gerekçesinde “... bu geniş ve mühim inşaat işinin ehemmiyet ve vüs'atı ile mütenasip bir teknik kadro ve teşkilât tarafından yürütülmesi de zaruridir.”²¹⁸ denilerek tavsiye edilen husus hayata geçirilmiştir.

Rapora göre o gün için mevcut olan binaların hiçbiri hapishane olarak kullanılmaya elverişli değildi. Ara ara çıkan aflarla mahkûm sayısı düşürülmeye çalışılsa da mahkûm sayısı günden güne artması binaya olan ihtiyacı arttırmaktaydı. Bir önceki sene 23.000 olan mahkûm sayısı o sene 26.000'i geçmişti.²¹⁹ Tabii bu her şeyden evvel bir bütçe meselesiydi. İhtiyaç duyulan bütçe bir türlü denk getirilememiş, 1946 gibi geç bir tarihte bile hala mecliste tartışılmıştı. Erzurum Milletvekili General Vehbi Kocagüney memleketteki 10 cezaevinden 9'unun yetersiz olduğu halde hapishaneler için ayrılan para ile bunların nasıl düzeltilebileceğini sorgulayıp bunun arttırılmasını rica etmişti.²²⁰

Hapishanelerin mahkumlar için aynı zamanda birer eğitim merkezi olması mahkumların topluma geri kazandırılması bakımından çok önemli görülmüştü. Bu eğitim genellikle Halkevleri aracılığıyla verilmiş,²²¹ çeşitli zamanlarda İstanbul'dan²²² Trabzon'a²²³, Kırklareli'nden²²⁴ Çankırı'ya²²⁵ kadar çeşitli zamanlarda birçok yerde bu kurslar açılmıştı. Derslere katılan mahkumlara sonrasında sınav da yapılmış ve durumlarına göre diploma

²¹⁶ Hapishaneler Tetkikine Ait Rapor, s. 9.

²¹⁷ a.g.r., s. 30-31.

²¹⁸ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Dönem: VIII, Toplantı: 3, Yetmiş Sekizinci Birleşim, Cilt: 18, 29.VI.1949 Cuma, s. 164.

²¹⁹ Hapishaneler Tetkikine Ait Rapor, s. 30-31.

²²⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Dönem: VIII, Toplantı: 1, On Dokuzuncu Birleşim, Cilt: 3, 19.XII.1946 Perşembe, s. 289.

²²¹ Anadolu, 10.11.1938, s. 8.

²²² Milliyet, 20.08.1931, s.5.

²²³ Akşam, 24.01.1932, s. 2.

²²⁴ Tan, 31.08.1939, s. 8.

²²⁵ Ulus, 05.08.1946, s. 2.

verilmişti.²²⁶ Fakat hapishaneler haddinden fazla kalabalık olduğundan, herhangi bir eğitim faaliyetine de mekân ayırlanamamış, ayrıca eğitim verecek öğretmen bulmakta zorlanılmıştı. Eğitim, Millet Mektepleri'nin ilk açıldığı zamanlarda bazı hapishanelerde mahkumlara okuma yazma öğretilmesiyle sınırlı kalmış, istenilen asgari dereceye dahi ulaşamamıştı.²²⁷ Raporda işaret edilen bu problem, 1936 yılında Amasya hapishanesi için bir gazete haberinde vurgulanmıştı. Habere göre bina yetersizliğinden dolayı eğitim faaliyetleri istenildiği ölçüde gerçekleşmemişti.²²⁸

1932 tarihli raporda bahsedilen bir diğer husus ise hapishanede görev yapan müdür ve gardiyanların ehliyetsizliği ile ilgilidir. Özellikle gardiyanlığın devlet tarafından bir meslek olmaktan ziyade alelade basit bir iş olarak görülmesi bu olumsuz durumun temel gerekçesi olmuştur. Halbuki hapishanelerde görev yapan memurlar adli tababet, cezai antropoloji, psikoloji ilimlerine vakıf olan kişilerden seçilmeliydi.²²⁹

2.2.1. Gezilen Hapishanelerden Elde Edilen İzlenimler

Kastamonu: Raporun yazıldığı 1932 yılı itibariyle kapasitesi 250 kişi olan Kastamonu hapishanesi, 597 mevcut mahkumuyla adeta bir izdiham yaşanmaktaydı. Binanın keşfi yapılmış ve bir kat ilave edilerek oraya 150 mahkûm yerleştirilmesi düşünülmüştü. Fakat bunun yapılabilmesi için 6000 lira kadar bir ödenek gerekmekteydi. Mahkumların çalışmasına elverişli bir yer, hamam ve revir de bulunmadığı için civardaki uygun yerler istimlak edilerek hapishanenin büyütülmesi düşünülmüştü. Çocuk mahkumlarla büyükler için ayrı koğuş ve havalandırma yerleri yapılmış fakat bu durum da hapishaneye ilave kat yapılmasına engel olmuştu. Hapishane, şehrin en işlek yeri olan hükümet konağının yanında bulunmaktaydı. Bu yönüyle binanın tevkifhane olarak kullanılması ve mahkumların sayısını azaltmak amacıyla en azından 270 suçlu Sinop cezaevine nakledilmesi uygun olacaktı. 136 kişinin bulunduğu koğuşun ortasında hela bulunmaktaydı. Mahkumlar helanın sızan suları etrafında yatmakta ve bu durum son derece sağlıksız ve kötü görüntülerin yaşanmasına neden olmaktaydı. Ayrıca hapishanenin hükümet konağı yani caddeye bakan tarafında mahkumlar yoldan geçenlerle konuşmakta ve eşya alışverişinde bulunmaktaydı. Bunun önüne geçmek için ön kısım kerpiçle sıvanmış, fakat böyle yaparak bu kez de koğuşun güneş alması engellenmişti.²³⁰

²²⁶ **Akşam**, 12.02.1936, s. 7; **Son Posta**, 02.07.1938, s. 5.

²²⁷ **Hapishaneler Tetkikine Ait Rapor**, s. 12.

²²⁸ **Son Posta**, 10.11.1936, s. 5.

²²⁹ **Hapishaneler Tetkikine Ait Rapor**, s. 13.

²³⁰ **a.g.r.**, s. 32.

Sinop: Sinop Hapishanesi, 1880 yılında yayınlanan nizamnamenin birinci bölüm ve birinci maddesinde yer alan “her kaza, sancak ve vilayet merkezinde bir hapishane ve tevkifhane yapılması” gereğince inşa edilmişti.²³¹ Hapishane iki katlı U planlı, kesme taşlardan oluşan ve tüm cepheleri sık yerleştirilmiş pencerelerden oluşan bir yapıya sahipti. 1939 yılında 2 katlı ve koğuş koğuştan bir bina inşa edilmiş ve bu bina da çocuk cezaevi olarak kullanılmaya başlanmıştı.²³² Kale duvarlarıyla çevrili olan ve önünde ayrı ayrı bahçeleri olan hapishane, üç büyük bina ve 1600 metrekarelik bir alandan oluşmaktaydı. Rapora göre hapishanede 547 mahkûm bulunmaktaydı. Binanın kullanılmayan alt kısımları tadilat yapılması halinde mahkûmların çalışmasına uygundu. Her binanın havalandırma alanı birbirinden ayrı ve geniş bir sahaya sahipti. Hapishanenin en çok ihtiyacı olan şey ise diğer hapishanelerde de olduğu gibi temiz su tesisatıydı. Yapılan keşifte küçük bir ödenek harcanarak hapishaneye civardan su temin edilebileceği görülmüştü. Hasta mahkûmlar için revir mevcut değildi. Ayrıca çocukların buldukları yer çok dar ve kapasitesinin üstünde bir mevcuda sahipti. Hapishanenin 26 kişilik bir memur kadrosu vardı.²³³ Hapishanede mahkûmlar en çok marangozluk işinde çalışılmakta olup, buradan çıkanların çoğunun okuma yazma ve sanat öğretilerek ıslah edildikleri ifade edilmişti.²³⁴ Yapılan tüm keşifler neticesinde yaklaşık 10.000 liralık bir tadilat ödenğine ihtiyaç olduğu hesaplanmıştı. Hapishane civarında beş sene önce inşaatına başlanmış olan bir tevkifhane binası vardı. Fakat yaşanan hukuki sıkıntılar nedeniyle inşaat yarım kalmıştı. Bu sorun giderildiği takdirde orasının çocuk ıslahhanesi olarak kullanılabileceği, böylece civar hapishanelerde bulunan ve yaşı büyük suçlularla aynı yerde kalan çocuk mahkûmların buraya alınabileceği öngörülmüştü.²³⁵

Samsun: Samsun hapishanesi, Osmanlı döneminde sürekli firar hadiselerinin yaşandığı hapishanelerden biridir.²³⁶ Söz konusu hapishane, hükümet dairesi civarında tek bir avludan yapılmış tek katlı bir binadan ibaretti. Hapishanenin müstakil bir kısmında iki katlı bir bina yapılmış ve üst kısım mahkûmlar tarafından atölye olarak kullanılmakta iken Vali Kazım Paşa (İnanç) tarafından jandarma komutanlığının emrine verilmişti. Fakat buranın derhal jandarmadan alınarak tekrar atölye olarak kullanılması gerekli görülmüştü. Hapishanedeki mahkûm kapasitesi 200 iken bu sayı 375 mevcuda ulaşmış ve hapishanede bir

²³¹ Gültekin Yıldız, **Mapushane Kitabı**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 475. Sinop Hapishanesi nizamnamede yer alan ve Kastamonu vilayetine bağlı bir sancak hapishanesi olarak inşa edilmiştir. Bkz. Akbey, **a.g.t.**, s. 31.

²³² Cevdet Yılmaz, “*Tarihi Sinop Kalesi Cezaevi*”, **Doğu Coğrafya Dergisi**, Sayı: 22 (Temmuz 2009), s. 5.

²³³ **Hapishaneler Tetkikine Ait Rapor**, s. 32.

²³⁴ **Akşam**, 09.03.1934, s. 6.

²³⁵ **Hapishaneler Tetkikine Ait Rapor**, s. 33-34.

²³⁶ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)**, DH. MUI, 35/1/23.

izdiham yaşanmıştı. Bu nedenle en azından 100 veya 150 ağır cezalı suçlunun Sinop cezaevine naklinin yapılması gerektiği belirtilmişti. Maalesef bu hapishanede de revir yoktu. Ağır hastalar yakındaki hastanede tedavi olurken hastalığı daha hafif olan mahkûmlar koşullarında tedavi olmaktadır. Jandarmadan alınacak binanın bir kısmı da revir olarak kullanılabilir. Burada mahkûmlara marangozluk ve kunduracılık işleri yaptırılabilir. Yapılan tetkiklerde Samsun'da hapishane binası olarak kullanılacak bir binanın olmadığı anlaşılmıştı.²³⁷

Ordu: Durumu en kötü hapishanelerden biri de esasen kilise olarak inşa edilmiş olan Ordu hapishanesiydi. Mahkûmların yatakları, mermer zemin üzerine geliş güzel yığılmış sandıkların üzerine serilmişti. Ayrı bir merdivenle çıkılan üst kısımda çocuk mahkûmlar bulunmaktaydı.²³⁸ Hapishaneye pencere açılması ve mahkûmların temiz hava almasının sağlanmasının ancak 1917 yılında yapılan tadilatla mümkün olabildiği görülmüştü.²³⁹ Hapishanenin 100 kişilik kapasitesine karşın mevcut 217 mahkûm bulunmaktaydı. Hapishanede temiz su tesisatı olmadığı için, su jandarma nezaretinde mahkûmlar tarafından dışarıdan taşınmaktaydı. Hapishaneye su tesisatı kurulabilmesi ve binanın koşullara ayrılabilmesi için 4400 liralık bir paraya ihtiyaç olduğu belirtilmişti.²⁴⁰

Giresun: Giresun hapishanesi de son derece kötü bir haldeydi. Normal şartlarda 120 kişilik kapasitesi olan binada 250 mahkûm bulunmaktaydı. Bazı koşullarda yatacak yer bulunmadığı için mahkûmlar ip ve teneke çemberler yardımıyla yataklarını tavana bağlamak zorunda kalmışlardı. Yapılan tetkiklerde buranın hapishane olarak kullanılmasının kesinlikle doğru olmadığı ifade edilmiştir.²⁴¹ Bir arşiv belgesine göre Osmanlı'nın son dönemlerinde bölgede yaşanan salgın hastalıklardan Giresun hapishanesinin etkilenmediği, ama yine de tedbir amaçlı olarak hapishaneye ek iki barakanın yapılması kararlaştırılmıştı.²⁴² Buranın yerine hapishane olarak şehirdeki kilise binasının kullanılması daha uygun olacağı tespit edilmiştir. Hapishanenin arka kısmında mahkûmların çalışabilmesine imkân sağlayacak bir imalathane inşasına müsait yer bulunuyordu. Bu inşaatın yapılabilmesi ve suyun bina içinden verilebilmesi için 12.000 lira paraya ihtiyaç vardı.²⁴³

²³⁷ **Hapishaneler Tetkikine Ait Rapor**, s. 34.

²³⁸ **a.g.r.**, s. 34.

²³⁹ **BOA**, DH. MB. HPS, 12/37.

²⁴⁰ **Hapishaneler Tetkikine Ait Rapor**, s. 35.

²⁴¹ **a.g.r.**, s. 35.

²⁴² **BOA**, DH. MB. HPS.M, 17/32.

²⁴³ **Hapishaneler Tetkikine Ait Rapor**, s. 35.

Rize: Rize hapishanesi, hükümet binası yakınında, tek bir avluya sahip iki katlı bir binadan ibaretti. Mevcut mahkûm sayısının diğer hapishanelerden farklı olarak kapasitenin üzerinde olmadığı belirtilmişti. Yalnız burada da diğer birçok hapishanede olduğu gibi mahkûmların çalışmasına uygun bir yer bulunmamaktaydı. Mahkûmlar daha önce hükümet konağının bodrum katında çalışırken firar hadisesi olmuş, bu nedenle orası kapatılmıştı. Halbuki orası kapatılmadan önce mahkûmlar tarafından orada yapılan hasır takımların çarşıda 70 liraya satıldığı ifade edilmişti. Bu işi zamanında hapishanede mahkûm olduğu sırada öğrenen ve sonradan tüccarlık yapan biri ile yapılan görüşmede, kendisinden istenilirse 100 mahkûma iş verebileceğini söylemişti. Hapishanede 81'i tutuklu 54'ü hükümlü toplam 135 mahkûm vardı. Şehirde başta vali olmak üzere, başmühendis ve belediye reisi ile görüşülmüş, fakat hapishane binası olarak şehirde bir yer olmadığı söylenmişti.²⁴⁴

Trabzon: Trabzon hapishanesinin 1880 yılında çıkartılan Hapishaneler Nizamnameleri doğrultusunda Trabzon Merkez Hapishanesi ismiyle hükümet konağı yakınında yapımına başlanması kararlaştırılmıştı.²⁴⁵ Trabzon hapishanesi biri küçük, biri daha büyük iki avludan oluşan bir binaydı. Burasının da mahkûm sayısının hapishane kapasitesinin çok üstünde olduğu tespit edilmişti. 200 mahkûm kapasitesine karşın toplam 600'ü geçen mahkûm sayısı, tifo ve veba gibi çeşitli bulaşıcı hastalıkların ortaya çıkmasına neden olmuş ve bu duruma çözüm bulmak amacıyla vali merkezden yardım istemişti.²⁴⁶ Tıpkı diğer bazı hapishanelerde olduğu gibi burada da tek bir mahkûmun bile çalışmasına uygun bir yer bulunmadığı görülmüştü. Koşullar çok dar ve pencereleri olmayan odalardan ibaretti. Şehirde hapishane olarak başka bir yer bulunmadığı için mevcut hapishanenin acil olarak tamir ve tadilat edilmesi belirtilmişti.²⁴⁷ Trabzon hapishanesiyle ilgili ikinci bir rapor 1936 yılında umumi müfettiş Tahsin Uzer tarafından hazırlanmıştı. Müfettiş, raporunda hapishane olarak kullanılan binanın 150 yıl önce inşa edilmiş bir bina olarak çok acıklı bir vaziyette olduğunu, mahkûmların halinin çok acı ve ızdırap içinde bulunduğunu belirtmişti. Binanın çok küçük olduğunu, hapishanede 468 erkek ve 6 kadın mahkûm olmasına karşın binanın mahkûmlar için yeterli büyüklükte olmadığını, hatta mahkûmların hava almakta bile zorlandıklarını ifade etmişti.²⁴⁸ Tuvaletlerin koşu bitişiğinde yer aldığı, tuvalet kokusunun tüm binayı sardığı ve

²⁴⁴ a.g.r., s. 36.

²⁴⁵ Banu Yılmaz, "Trabzon Vilayeti'nde Asayiş, Suç, Suçlu ve Hapishaneler (1876-1915)", **Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, Uşak, 2020, s. 217.

²⁴⁶ BOA, DH. MB. HPS, 153/36; Tekin ve Sevilay-Özkes, a.g.m., s. 193.

²⁴⁷ **Hapishaneler Tetkikine Ait Rapor**, s. 36-37.

²⁴⁸ Umumi Müfettiş Tahsin Uzer tarafından hazırlanan hapishane krokisi için: **BCA**, Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü, 70/463/15.

yaşanmaz bir ortam yarattığı belirtilmişti. Ayrıca hapishanede mahkumların yıkanması için herhangi bir hamam olmadığı ve hiçbir yangın tertibatının da bulunmadığı üzerinde durulmuştu. Valiyle yaptığı görüşmede vali, hapishanenin tamiri için 1200 lira ödenek gerektiğini söylemiş fakat Tahsin Bey bu paranın bu hapishaneye harcanmasının yanlış olduğunu bunun yerine şehrin kenarında devlet arazisine ait arsalardan biri üzerine 150.000 lira ödenekle yeni bir hapishane yapılmasının daha doğru olduğunu ifade etmişti.²⁴⁹

Zonguldak: Gezilen hapishaneler içinde belki en kötü durumda olanın Zonguldak hapishanesi olduğu ifade edilmişti. Adliye dairesinin alt kısmı ikiye ayrılarak bir kısmı jandarmaya tahsis edilmiş bir kısmı da yine kendi içinde ikiye ayrılarak hapishane ve tevkifhane olarak kullanıldığı görülmüştü. En fazla 60 kişilik kapasitesi olan bu yerde toplam 164 mahkûm bulunmaktaydı. Burada bulunan mahkumlar için havalandırma da mevcut değildi, sadece müdüriyet odasının yanında etrafı açık ve tel örgüyle çevrilmiş küçük bir yer vardı. Mahkumlar havaların güzel olduğu günlerde havalandırılmaya çıkartılmaktaydı. Hapishane sürekli bir izdiham içinde olduğundan hela önlerinde bile yatmak zorunda kalındığı belirtilmişti. Yapılan incelemede jandarmaya ayrılan kısmın da mahkumlara tahsis edilmesinin daha doğru olacağı tavsiye edilmiş, bu yapılan kadar en azından bazı mahkumların Sinop hapishanesine naklinin elzem olduğu söylenmişti.²⁵⁰

Bolu: Bolu hapishanesi de yine hükümet binasının yanında tek bir avlu etrafına yapılmış tek katlı bir binadan oluşmaktaydı. Hapishanedeki mahkûm mevcudunun 241 kişi olduğu tespit edilmişti. Mahkumlardan 15'inin marangozluk işinde çalıştırılmakta olduğu, yaptıkları eşyaların resmi dairelerde bile kullanıldığı belirtilmişti. Bu nedenle mahkumların ihtiyacı olan alet edevatın alınması için 500 lira para verildiği ifade edilmişti. Hapishanede çok fazla mahkûm çalışmasa da hapishane idaresi mahkumların yaptığı eşyaların yoğun ilgi görmesi nedeniyle iki atölye daha açmayı planladıklarını söylemişti.²⁵¹

İstanbul: Tarihte Bizans rahiplerinin şarap mahzenleri olarak kullandıkları rivayet edilen bina o tarihlerden bu yana geçirdiği tadilatlarla hapishane olarak kullanılmaktaydı. 55.000 metrekarelik geniş bir alana sahip olan hapishane, gelişi güzel bir şekilde inşa edilmiş binalarla tadilat edilmişti. Raporda iç içe geçmiş olan koğuşların bazılarının pencerelerinin dahi bulunmadığı, dolayısıyla güneş ve hava alamayacağı ifade edilmişti. Yapılan incelemede bu yapının hapishane olarak kullanılmaya elverişli olmadığı belirtilmiş, bunun yerine

²⁴⁹ BCA, Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü, 70/463/15.

²⁵⁰ Hapishaneler Tetkikine Ait Rapor, s. 37.

²⁵¹ a.g.r., s. 37-38.

Halıcıoğlu'ndaki binanın hapisane olarak kullanılması tavsiye edilmişti. Hapishanede 280 kişinin çeşitli işlerde çalıştığı görülmüştü. Fakat çalışma şekillerinin nasıl olacağı planlanmadığı için, işin başındaki 15-20 mahkûm dışında ne asıl işi yapan mahkûmlar ne de hapisane idaresi bu durumdan memnun olmaktaydı.²⁵² Geniş bir araziye sahip olan İstanbul hapishanesi en kalabalık hapisanelerden biri olmuştur. İstatistiklere göre hapishanede 1929 yılında 1.350, 1930'da 2.005, 1931'de 3.210, 1932'de 3.342, 1933'te 3.181, 1934'te 2.338, 1935'te 4.163 kişi bulunmaktaydı. En büyük suç grubunu 628 kişiyle hırsızlık suçundan mahkûm olan insanlar oluşturuyordu. Bunu 295 kişiyle kaçakçılık, 71 yaralama, 33 uyuşturucu madde kullanımı, 29, dolandırıcılık, 22 soygunculuk, 18 görevi suistimal, 10 yüz kızartıcı suç ve tecavüz, 10 kadın kaçırma, 8 sahtekarlık, 8 kişiyle zimmete para geçirme takip ediyordu. Geri kalan suçlar ise kavga, hakaret, borcu ödememe, sarhoşluk gibi adli suçlardan oluşturmaktaydı.²⁵³

İzmir: 1873 yılında inşasına başlanan İzmir hapishanesi o dönemde Avrupa'da yaygın olarak kullanılan radyal (ışınsal) planı²⁵⁴ şeklinde tasarlanmıştı.²⁵⁵ Bu plana göre hafif suçlardan, kadın suçlulara ve bunların yanı sıra tecrit koğuşları da olmak üzere toplam 400 kişilik mahkûm kapasitesi bulunmaktaydı. Fakat zaman içerisinde hapisane mevcudu yetersiz kalmıştı. 1895 yılında hapisane mevcudu 800'e, 1905'te 1100'e, 1907'de ise 1500 mahkûm sayısına ulaşılmıştı. Hapisane mevcudu ancak II. Meşrutiyet'in ilanından sonra çıkartılan genel afı düşürülebilmişti.²⁵⁶ İzmir'in kurtuluşu olan 9 Eylül 1922'de artan mahkûm sayısını azaltmak ve yer açmak amacıyla tadilat yapılarak yeni bir süvari koğuşu inşa edilmişti.²⁵⁷ Raporu göre İzmir hapishanesinde revir olarak 8-10 yataklı bir koğuş kullanılmaktaydı. Binanın dar ve basık kısımları mahkûmlara ayrılmıştı. Bu nedenle hapisane olarak kullanılmaya elverişli değildi. 184 tutuklunun herhangi bir işle uğraşmadığı gözlemlenmişti. 724 hükümlünün de yalnızca 30-40'ının çalıştığı belirtilmişti. Çalışan bu mahkûmların da koğuş aralarındaki boşluklarda yapılan ufak barakalarda kısmen fanila ve çorap örmek, yatak ve yorgan çarşafı dokumak ve saat tamirciliği yapmak gibi küçük işlerle meşgul oldukları gözlemlenmişti. İzmir hapishane binası eski bir han olduğu için son zamanlarında harap bir halde olduğu belirtilmişti. Hatta bu yüzden mahkûmların

²⁵² **Hapishaneler Tetkikine Ait Rapor**, s. 38.

²⁵³ **Tan**, 03.04.1936, s. 6.

²⁵⁴ **Radyal Plan:** Merkezi bir noktadan belli bir desen yaparak bir çember yayına doğru uzanan çizgilerden meydana gelen plan.

²⁵⁵ İzmir hapishanesi planı için: **BOA**, DH. MB. HPS. M, 52/21.

²⁵⁶ Ufuk Adak, "İzmir Hapishanesi ve Başgardıyanı İsmail Hakkı Sakızlı", **Toplumsal Tarih Dergisi**, 2014/15, s. 51.

²⁵⁷ 1930'lardan sonra İzmir Hapishanesinin kapasitesi 600 kişiye ulaşmıştır. Bkz. **Cumhuriyet**, 15.08.1935, s. 6.

hapishaneden kaçması da kolaylaşmıştır. Mahkumların sayısı cezaevi kapasitesinin çok üstünde olduğu için sürekli olaylar çıkmaktaydı.²⁵⁸ Cezaevinde yapılan aramalarda üç tabanca, birkaç adet kama ve bıçak, birçok ucu sivriltilmiş demir ele geçirilmişti.²⁵⁹ Cezaevinde sürekli olarak olumsuz olayların yaşanması nedeniyle dört ay içerisinde tam altı kez cezaevi müdürü değişmişti. Son olarak göreve gelen Fevzi Bey, ilk iş olarak mahkumların koşullarında sürekli olarak aramalar yapmış, daha sonra cezaevinde boşta gezen mahkumların olay çıkarttığını tespit ederek bu kişilerin bir işle uğraşmasını sağlamaya çalışmıştı. Ayrıca cezaevinde kavgalı olan grupları barıştırmış ve bu yolla hem cezaevinde hakimiyeti kurmuş hem de sükuneti sağlamıştı.²⁶⁰

Adana: Adana hapishane binası, kullanılmaya ve ıslaha elverişli olduğu düşünülmediği gibi şehirde yapılan keşifte de hapishane binası olarak kullanılmaya uygun bir yer bulunamamıştı. Hiçbir şekilde güneş almayan zemin kat koşullarının mahkumların sağlığı açısından elverişsiz bir ortam yarattığı tespit edilmişti. İnceleme yapılan diğer hapishanelerde olduğu gibi bu hapishanede de kapasitesinin çok üzerinde mahkûm barınmaktaydı. 250 kişilik azami kapasite olmasına karşın toplam 487 mahkûm olduğu tespit edilmişti. Hapishanede 4-5 mahkûmun marangozluk, 25-30 mahkûm ise kundura, terlik ve çorapçılık işlerinde çalıştıkları görülmüştü.²⁶¹ 23 Eylül 1925 tarihli Türk Sözü gazetesinde, Adana hapishanesinin bir hapishane olmaktan çok uzak olduğu gerek hapishane binası gerekse teşkilatı bakımından birçok eksikliğin bulunduğu belirtilmiş, sıradan bir han binası gibi toprak ve tuğladan inşa edilmiş olan hapishanede sürekli firarlar yaşandığı da ifade edilmişti. Hapishanenin içinde bulunduğu koşullar, mahkumlarda firar etmenin çok basit bir mesele olduğu düşüncesinin doğmasına yol açmıştı. Hatta o kadar ki Adana Hapishanesi'nin firar etmek anlamına geldiği ifadelerine bile yer verilmişti.²⁶² Türk Sözü gazetesinin sahibi ve başyazarı Ferit Celal 21 Temmuz 1928 yazısında Adana hapishanesinde tüyler ürpertici cinayetlerin yaşandığını yazmıştı: *“Her sene müteaddid kanlı hadiseler cereyan ettiğine şahit oluruz. Fakat esefle söyleyelim ki bugüne kadar bu faciaların önüne geçmek için icap eden tedbirleri alamadık. Devirlerin değişmesine, zihniyetlerin alt üst olmasına rağmen Adana hapishanesinde eski devirlerin korkunç zihniyeti yaşamaktadır.”*²⁶³ Fakat 1934'e gelindiğinde hapishane epey

²⁵⁸ **Akşam**, 02.05.1935, s. 7.

²⁵⁹ **Yarın**, 23.01.1930, s. 3.

²⁶⁰ **Son Posta**, 08.01.1932, s. 4.

²⁶¹ **Hapishaneler Tetkikine Ait Rapor**, s. 40.

²⁶² **Adana Türk Sözü**, 23.09.1925, s. 1.

²⁶³ **Adana Türk Sözü**, 21.07.1928, s. 1.

ıslah edilmiş durumdaydı. Mahpuslar sürekli çalışıp ürettiği, ürettiklerini de sattığı, temiz bir revire sahip tam bir ıslahhaneye dönüşmüştü.²⁶⁴

Konya: Konya hapishanesinin yapımına 1886 yılında başlanmış fakat yaşanan maddi sıkıntılar nedeniyle sürekli yarım kalan hapishane ancak 1889 yılında tamamlanabilmişti.²⁶⁵ Konya Hapishanesi de yine hükümet konağı civarında ve tek bir avlu üzerine inşa edilmiş tek katlı bina ile arka tarafındaki geniş bir avlu üzerine 2 katlı binadan ibaretti. Diğer gezilen hapishanelerde görülen sorun burada da mevcuttu, normal şartlarda 300 kişi kapasitesi olan hapishanede 164 tutuklu, 513 hükümlü olmak üzere toplam 677 mahkûm barınmaktaydı. Ayrıca hiçbir mahkûmun çalışmadığı görülmüştü.²⁶⁶

Durumu iyi olan hapishaneler de yok değildi. Diyarbakır hapishanesi buna örnek verilebilir. Hem 1932 hem 1935 yılında çıkan iki haberde bu hapishane mükemmel olarak nitelendirilmişti.²⁶⁷ Ancak bu tip hapishaneler daha çok birer istisnaydı. 1945 gibi geç bir tarihte bile Adalet Bakanı Ali Rıza Türel meclisteki konuşmasında, *iş esası üzerine kurulmuş* yeni cezaevleri hariç tutulursa, eski tip cezaevlerinin sayısının 456 olduğunu, bunun ancak 44 tanesinin iyi ve 132 tanesinin vasat durumda olduğunu, diğerlerinin ise fena bir vaziyette bulunduğunu belirtmişti.²⁶⁸

Bütün bunlardan anlaşıldığı üzere Cumhuriyet kadroları hapishaneleri ıslah etme konusunda hedeflediklerini tam olarak başaramamıştı. Adliye müfettişleri Ferit ve Fuat Bey'in hazırladıkları söz konusu rapordaki son sözleri durumu oldukça net bir şekilde açıklamaktadır: *“Adalet, ancak adilane verilen bir hükmün yine aynı itibarla tatbik ve infazıyla temin edilebilir. Hapishanelerimizin bugünkü vaziyetleri ise, adaleti temin değil, adaletsizliği tevdil etmektedirler. Mahkumların bir muhtelif saikler tahtında, ceza çektiklerini bile hissetmezden diğer bir kısmı cezalarını, tabii tutulmaları lazım gelen derecenin kat kat fevkinda bir şiddetle çekmektedirler. Halbuki ceza, terhibi mahiyetini gaip ettiği gün maksat ve gayesinden nasıl uzaklaşmış olursa, tatbiki icap eden derecenin fevkine çıktığı dakikada da aynı vaziyete düşmüş olur. Binaenaleyh hapishanelere layık olduğu mevkiin verilebilmesi için*

²⁶⁴ **Akşam**, 27.11.1934, s. 6.

²⁶⁵ **BOA**, DH. MKT, 1611/27. Konya hapishanesi inşa edildikten sonra yıllar içinde alanı çeşitli binalar eklenerek genişletilmiş ve 1989 yılında ise açık ceza infaz kurumu olarak kullanılmıştır. Bkz. Özlem Akpınar, “Meşrutiyetten Cumhuriyete Konya Hapishaneleri (1876-1922)”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Konya, 2017, s. 24.

²⁶⁶ **Hapishaneler Tetkikine Ait Rapor**, s. 41.

²⁶⁷ **Son Posta**, 05.11.1932, s. 4; **Son Posta**, 17.01.1935, s. 4.

²⁶⁸ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Dönem: VII, Toplantı: 3, On Beşinci Birleşim, Cilt: 20, 20.XII.1945 Perşembe, s. 221.

ihtiyarı icap edecek fedakarlıklar çok görülmemeli bilakis pek tabii ve zaruri telakki edilmeli kanaatindeyiz efendim.”²⁶⁹

2.3. CEZA TEVKİF EVİ MEKÂNI OLARAK KULLANILAN YERLER

Erken Cumhuriyet döneminde ceza infaz kurumlarında yaşanan değişim ve dönüşümden önce, ilk olarak Osmanlı Devleti’nden devralınan hapisaneler veya hapishaneye dönüştürülen mekanlar kullanılmıştır.

İnşaat maksatlarına göre çeşitli amaçlarla inşa edilip kullanım ömrü tamamlanınca hapisane binası olarak kullanılan yapılar ise şunlardı: 106 harap ev, 95 baraka, 32 dükkân, 25 inşaat maksadı belli olmayan bina, 19 han, 8 mektep, 7 karakol, 8 kahvehane, 5 bodrum katı, 4 ahır, 3 otel, 3 kışla, 3 belediye binası, 2 misafirhane, 2 ardiye binası, 2 böcekhanesi, 1 gazhane, 1 hamam, 1 mandıra, 1 kale, 1 tabakhane, 1 cephanelik. İnşa edilme ve kullanım amacı çok farklı olan bu yapılar Cumhuriyet’in ilk yıllarında ve tek parti döneminde ceza infaz kurumu olarak kullanılmışlardı.²⁷⁰ 1949 gibi geç bir tarihte bile bakanlar kurulunca hazırlanıp meclise sunulan bir raporun gerekçesinde kullanılan şu ifadeler ne kadar çok binanın hapisane olarak kullanıldığını gözler önüne sermektedir: “*Ceza ve tevkif evlerimizin çoğu diğer bir maksat için inşa edilip, harap bir hale geldikten sonra bu işe tahsis edilmiş olan ve en iptidai infaz ve sağlık şartlarının sağlanmasına imkân vermeyen binalardan ibarettir.*”²⁷¹

Mustafa Yılmaz Sağlam, bu dönemdeki Türkiye hapisanelerini mimari özelliklerine göre 4 jenerasyona ayırmakta olup “Birinci Jenerasyon Kapalı Ceza İnfaz Kurumları” olarak nitelendirmektedir. Ona göre, bu hapisanelerin çoğunluğu başka amaçlarla (kiliseler, kışlalar, hastaneler, devlet daireleri vb.) yapılmış ve sonradan tadilatlarla hapisane haline getirilmişti. Eski bir kilise olan Artvin Hapishanesi, Topçu Kışlası olan Edirne Hapishanesi, eski Pancar Bölge Şefliği olan Dinar Kapalı Hapishanesi bunların en önde gelen örnekleriydi.²⁷²

Bu hapisanelerde radyal sistem benimsenmiş olup, çalışma ofislerini de bünyesine katacak şekilde ana hizmet ünitelerinin sağ ve sol yönlerine mahpus barınma üniteleri

²⁶⁹ Hapishaneler Tetkikine Ait Rapor, s. 44.

²⁷⁰ https://cte.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/492019150347cezaevi_yapilanmasi.0001.pdf, s. 12. (Erişim Tarihi: 14.07.2023)

²⁷¹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Dönem: VIII, Toplantı: 3, Yetmiş Sekizinci Birleşim, Cilt: 18, 29.IV.1949 Cuma, s. 164.

²⁷² Mehmet Yılmaz Sağlam, “Ceza İnfaz Kurumları Mimarisi ve Türk İnfaz Sisteminde Mimari Özellikler”, *Adalet Dergisi*, Sayı: 14, Ankara, 2003, s. 6-27.

eklenmiştir. Barınma üniteleri, hücre, oda ve koğuşların düz bir koridor üzerinde yan yana yerleştikleri lineer sisteme göredir. Özellikle Osmanlı döneminde sınıflandırma yerine kullanılan "topluluk" sistemi, Cumhuriyet'in ilk yıllarında da sürdürülmüştür.²⁷³

Erken Cumhuriyet döneminde çeşitli yapı stoklarından oluşan cezaevleri inşası ve mimari özellikleri bakımından altı farklı kategoride incelenebilir. İlk olarak İzmir, İstanbul ve Kastamonu gibi yerlerde cezaevi olarak tasarlanmış ve Osmanlı Devleti'nden devralınan hapishaneler yer alır. İkinci sırada koğuş sistemine uygun olabilecek sıra odalardan oluşan depo ve eski taş hanlardan oluşan yapıların, üçüncü sırada hükümet binaları, askeri kışla ve okulların ihtiyaç nedeniyle hapishane olarak kullanılması gelir. Dördüncü sırada cami ve kilise gibi dini mekanlar ile medrese ve hamam gibi çeşitli hizmet binaları, beşinci sırada aslında konut olarak inşa edilen binaların zamanla cezaevine dönüştürülmesi örnek gösterilebilir. Son sırada ise kale içleri ve burçlarına eklenen duvarlarla cezaevine çevrilen mekanlar yer alır. Yapılan bu gruplandırma spesifik olarak yapılan bir sınıflandırmadan ziyade mevcut cezaevlerinin genel özellikleri baz alınarak yapılmıştır.

2.3.1. Batı Tarzı Mimariye Göre İnşa Edilen Cezaevleri

Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında, Batı Avrupa hapishanelerinin mimarisi göz önüne alınarak inşa edilen cezaevleri öne çıkmaktadır. Örneğin 1873 yılında inşasına başlanan İzmir hapishanesi o dönemde Avrupa'da yaygın olarak kullanılan radyal planı şeklinde tasarlanmıştı. Bu plana göre hafif suçlardan, kadın suçlulara ve bunların yanı sıra tecrit koğuşları da olmak üzere toplam 400 kişilik mahkûm kapasitesi bulunmaktaydı.²⁷⁴ Bir başka örnek ise İstanbul'da Sultanahmet'te yer alan cezaevidir. Türk neo-klasik tarzda inşa edilen yapının, İstanbul'da çağdaş anlamda ilk yapı örneği olduğu kabul edilmektedir. 1.000 kişilik bir kapasitesi olan hapishanede kadın ve çocuk mahkûmlar için ayrı bölümler oluşturulmuştu.²⁷⁵ Ayrıca bu yapılar Kastamonu cezaevi örneğinde olduğu gibi hükümet konağı gibi şehir merkezlerinde yer alan ve devlet otoritesini temsil binaların yanına konumlandırılmıştı.²⁷⁶

²⁷³ Mustafa Eren, "'İyileştirme" Kavramı Işığında Kimlik Mücadelesinin Sürdüğü Alan Olarak Hapishaneler", **İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İstanbul, 2012, s. 26.

²⁷⁴ Adak, **a.g.m.**, s. 62.

²⁷⁵ Ece Korkut ve Alev Erarslan, "*Yeniden İşlevlendirme Kapsamında Tarihi Sultanahmet Cezaevi*", **Anadolu Bil Meslek Yüksek Okulu Dergisi**, Sayı: 58 (2020), s. 113.

²⁷⁶ <http://www.kastamonugazetesi.com.tr/hapishane-cesmesi/> (Erişim Tarihi: 14.07.2023)

2.3.2. Eski Han veya Depo Olarak İnşa Edilmiş Yapıların Cezaevi Olarak Kullanılması

Tarihi eski taş han ve depo olarak inşa edilen ticari yapılar da cezaevi olarak kullanılmıştır. Eğer bir ilde cezaevi yoksa veya mevcut cezaevi yetersiz kalıyorsa, bu yapıların kullanıldığı olmuştur. Örneğin Tokat cezaevindeki mahkûm sayısı, kapasiteyi çok aştığı için cezaevinin başka bir binaya taşınması gündeme gelince 1.000 kişilik bir iş hanının cezaevine dönüştürülmesi düşünülmüş ve bu karar 17 Temmuz 1933'te kabul edilmişti.²⁷⁷

Yapılan yazışmalarda Adalet Bakanlığı, iş hanı için on beş bin lira önermiş, fakat bu para az bulunmuş ve altmış bin lira istenince kira gelirleri ve kâr zarar oranları hesaplanarak yirmi beş bin lira bedelle Adalet Bakanlığı'na satılması kararlaştırılmıştı.²⁷⁸ Konuyla ilgili bir diğer örnek ise Çorlu'daki hapisane binası verilebilir. Esas itibariyle buğday ambarı olarak kullanılmak üzere yaptırılan yüz ölçümü 224 (14x16) metrekare olan bu küçük bina, şehirde elverişli başka bir yer bulunmadığı için hapisane olarak kullanılmıştı.²⁷⁹ Ayrıca Erzurum cezaevi de 1946 itibariyle "*bir kale mahzeninden başka bir şey değil*" idi.²⁸⁰

2.3.3. Hükümet veya Askeriye Binası Olarak İnşa Edilmiş Yapıların Cezaevi Olarak Kullanılması

Bu konudaki en önemli örnek ise Edirne'deki yanık kışlanın hapisaneye dönüştürülmesi olayıdır. Tarihsel sürece bakıldığında Mahmudiye Kışlası veya Piyade Kışlası olarak adlandırılan yapı, II. Mahmut tarafından 1829 inşa ettirilmişti. Balkan Savaşı yıllarında Edirne, Bulgar işgaline maruz kaldığı dönemde kışla Bulgarlar tarafından kullanılmasın diye Osmanlı askerlerince yakılmış ve halk bu nedenle yapıyı yanık kışla olarak adlandırmıştı.²⁸¹

Cumhuriyet döneminde metruk halde bulunan yanık kışlanın cezaevi olarak kullanılmasının uygun olup olmadığının araştırılması için Bayındır Bakanlığı'nda çalışan baş mühendis Lütfü Bey ve fen işleri memurları görevlendirilmişti. Lütfü Bey'in raporunun ardından Adalet Bakanı Yusuf Kemal Tengirşenk, 18 Temmuz 1932'de Edirne'ye giderek iki gün boyunca yanık kışlayı bizzat tetkik etmiş ve cezaevi müdürleriyle uzun görüşmeler yapmış ve yapılan görüşmelerin ardından yanık kışlanın cezaevi olarak kullanılması

²⁷⁷ BCA, Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı, 38/52/15.

²⁷⁸ BCA, Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı, 42/1/10.

²⁷⁹ Akşam, 01.09.1937, s. 5.

²⁸⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Dönem: VIII, Toplantı: 1, On Dokuzuncu Birleşim, Cilt: 3, 19.XII.1946 Perşembe, s. 289.

²⁸¹ <http://www.hudutgazetesi.com/haber/58512/yanik-kislanin-hikayesiyanic-kislanin-hikayesi.html> (Erişim Tarihi: 14.07.2023)

kararlaştırılmıştı.²⁸² 1933 yılında Meclis'te hazırlanan kanun tasarısında da biraz tadilat ve tamirat ile buranın sene sonuna kadar cezaevi olarak hizmete sunulabileceği belirtilmiş ve memur atamaları yapılmıştı.²⁸³ Konuyla ilgili arşiv belgesinde kışlanın cezaevine çevrilmesi işinin Maarif Vekaleti mimarı Profesör Mösyö Eğli'ye verildiği yazılıdır.²⁸⁴ İhale edilen para ise münakaşa komisyonu tarafından 288.900 lira olarak belirlenmişti.²⁸⁵

1934'ün sonlarına doğru cezaevinin inşası tamamen bitmiş ve Cumhuriyet savcılığına teslim edilmişti. 3.000 mahkûm kapasiteli, 200 oda ve koğuştan oluşan iki katlı bu cezaevinin, eski cezaevlerine nazaran daha aydınlık ve güneşli olduğu belirtilmişti. Birinci katta müdür odası ve idari kısım, hastane, jandarma koğuştan, karantina odası, mutfak ve çamaşırhane, ikinci katta ise koğuştanlar, yemek odaları ve mahkûmların çalışması için atölyeler vardı. Banyo kısmında eski cezaevlerinde yaşanan su sıkıntıları nedeniyle 45 ton su kapasiteli üç büyük su deposu yapılmıştı. Dış kısımda ise üç büyük bahçe ve 12 bin metrekare genişliğinde bir avlu bulunmaktaydı.²⁸⁶

1937 senesi itibariyle 150 mahkûma ev sahipliği yapan bu cezaevindeki mahkûmlar çok disiplinli bir şekilde çalışıyor, özellikle toprakla uğraşılıyor ve çiftçi olarak yetiştiriliyorlardı.²⁸⁷ Fakat 1939-1944 arasında burası askerlere teslim edilmiş ve bu dönemde yangına maruz kalarak kullanılmaz hale gelmişti. Sivil idareye tesliminden sonra tekrar elden geçirilip tamir edilen cezaevi, dönemin Adalet Bakanı olan Fuad Sirmen'e göre kısa süre içinde 600 mahkûma ev sahipliği yapacak, mahkûmlar eskisi gibi özellikle tarım ile meşgul olacaklardı.²⁸⁸

Hükümet konağı olarak inşa edilmiş, Safranbolu'da bulunan binanın hikayesi de ilginçtir. Zonguldak Milletvekili Orhan Seyfi Orhon'un anlattığına göre, 1936'da Bayındırlık Bakanlığı'nca bir şehir planı yapılır, fakat uygulanması mümkün görülmez. Daha sonra 1942'de "hayalperest" bir kaymakam bunu yeniden gündeme getirip hükümet konağını halk da evini barkını toplayıp peşinden gelir diye 3 kilometre uzağa taşır. Bunun üzerine eski hükümet konağı da Adalet Bakanlığı'na devredilip cezaevi haline getirilir. Ancak halk yerinden kıyılamayıp yeni hükümet konağının bu kadar uzak olmasına isyan edince

²⁸² **Akşam**, 19.05.1932, s. 5; **Akşam**, 18.07.1932, s. 4.

²⁸³ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: 4, İçtima: 2, Altmışınca İnikat, Cilt: 15, 27.V.1933 Cumartesi, s. 395-396.

²⁸⁴ **BCA**, Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı, 32/76/4.

²⁸⁵ **Son Posta**, 03.05.1933, s. 11.

²⁸⁶ **Akşam**, 23.12.1934, s. 5.

²⁸⁷ **Cumhuriyet**, 29.11.1937, s. 2; **Ulus**, 03.12.1937, s. 6.

²⁸⁸ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Dönem: VIII, Toplantı: 3, Dördüncü Birleşim, Cilt: 13, 10.XI.1948 Çarşamba, s. 60.

belediye yeniden eski yerine dönmeye karar verir. Ama bu öyle kolay olmaz, çünkü binanın cezaevine dönüştürülebilmesi için çokça zaman ve para harcanmıştır, Adalet Bakanlığı binayı vermeye yanaşmaz ve halk sıkıntısını çektiğiyle kalır.²⁸⁹

2.3.4. İbadethane ve Medrese Gibi Yapıların Cezaevi Olarak Kullanılması

Geçmişte ibadethaneler, medrese ve hamam gibi farklı mimari özelliklere sahip yapılar hapishane olarak kullanılmıştı. Kayseri cezaevinin bir kısmı çökünce ve kalan kısmı da çökme tehlikesi altında olunca, cezaevinde bulunan 400 tutuklu ve mahkum için, Kayseri Valisi M.Ali Bayman şehrin en büyük camisi olan Hunat Camii'nin cezaevi olarak kullanılmasını rica etmişti.²⁹⁰ Malatya'da bulunan cezaevi de sel felaketinden etkilenince, şehirde başka cezaevi olmadığı için mahkumlar geçici olarak Söğütlü Camii'ne nakledilmişti.²⁹¹ Malatya Valisi, Başbakanlık Müsteşarı Kemal Bey'e yazdığı mektupta vilayette hapishane bulunmadığından, mahkumların tek bir camide acınacak bir halde olduğundan bahsetmişti.²⁹² Aksaray'da cezaevi olarak kullanılan "Silsile Medresesi" bir başka örnektir.²⁹³

İmralı Hapishanesi de benzer şekilde manastırdan dönüştürülmüş bir binaydı. Eski ve metruk bir manastır, tamir edilerek hapishane olarak kullanılmaya başlamıştı.²⁹⁴ 1950'de bile böyle binalara rastlamak mümkündü. Van milletvekili İbrahim Arvas mecliste yaptığı konuşmasında Hakkari'de Selçuk devrinden kalma Meydan Camii isminde bir caminin cezaevi olarak kullanıldığını, buradaki mahpusların binanın bodrumlarında sanki zindandalarmış gibi adeta çürüdüklerini dile getirmişti.²⁹⁵

Camilerin hapishane olarak kullanılması toplum içinde farklı yorumlanmış ve devletin dini alana ve ibadethanelere müdahalesi olarak değerlendirilmişti.²⁹⁶ Bu duruma en güzel örnek Ordu'da bulunan Saray Camii'nin cezaevi olarak kullanılmasıdır. Ünye'deki caminin uzun süre cezaevi olarak kullanılması halkta çeşitli şikayetlere neden olmuş, özellikle Ramazan ayı yaklaştıkça şikayetler iyice artmıştı. Diyanet İşleri Başkanlığı bu şikayetler karşısında caminin cezaevi olarak kullanılmasına bir son verilmesi adına, ilgili makamlarla

²⁸⁹ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Dönem: VIII, Toplantı: 3, Altmış Altıncı Birleşim, Cilt: 18, 7.IV.1949 Perşembe, s. 143.

²⁹⁰ **BCA**, Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü, 65/435/4.

²⁹¹ **Akşam**, 16.11.1932, s. 6.

²⁹² **BCA**, Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü, 81/533/7.

²⁹³ **Son Posta**, 24.10.1932, s. 4.

²⁹⁴ **Kurun**, 18.10.1935, s. 3.

²⁹⁵ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Dönem: VIII, Toplantı: 4, Kırk Altıncı Birleşim, C: 24, 14.II.1950 Salı, s. 572.

²⁹⁶ Erhan Berat Fındıklı, "Cezaevleri Yapı Stoku: Mimarlık, Bürokrasi ve Mekânsal Dönüşüm (1923-1947)", **Tarih Okulu Dergisi**, 37-2 (Aralık 2018), s. 556.

yazışmalar yapmıştı.²⁹⁷ Ordu'da cami dışında bir başka ibadethane mekânı olan kilise de hapishane ve tevkifhane binası olarak kullanılmıştı.²⁹⁸

2.3.5. Konuttan Çevrilmiş Yapıların Cezaevi Olarak Kullanılması

Konuttan dönüştürülmüş yapılar bir başka grubu temsil ediyordu. Özellikle kadın cezaevleri için, kadın mahkûm sayısı az olduğundan, çeşitli konutlar cezaevi olarak kullanılabilirdi. Örneğin Kayseri'de bez fabrikasında çalışan hükümlü kadınlar, bir apartman dairesinde kalıyorlardı.²⁹⁹ 1940 yılında Adliye Vekaleti'nce hazırlanan kanun layihasında bu durum “*Hal böyle iken memleketimizin hemen her tarafındaki ceza ve tevkif evleri havasız, güneşsiz, harab binalardan, çürük ve eski evlerden ibaret olub...*”³⁰⁰ şeklinde belirtilmişti.

2.3.6. Kale ve Hisar Burçlarının Cezaevi Olarak Kullanılması

Sinop hapishanesinde olduğu gibi kale hisarları ve kale burçlarına eklenen duvarlarla oluşan mekanların da cezaevi kullanıldığı olmuştu.³⁰¹ Meclise sunulan bir layihaya göre zamanında hükümet, Kayseri'de savaş zamanı çoğalan suçluları, o günkü hapishane yeterli gelmediğinden içinde 70 adet konut inşa edilmiş kaleyi tahliye edip konutları da yıkarak, buraya nakletmişti. Açıkta kalan aileler ise Ermeniler'den kalan evlere yerleştirilmiş, fakat sonradan bazı Ermenilerin geri dönmesiyle bu konuda problemler çıkmıştı.³⁰² 1934 yılında Payas'taki bir kale de hapishaneye dönüştürülmek üzere Adalet Bakanlığı tarafından teftiş edilmişti.³⁰³

Erzurum Milletvekili General Vehbi Kocagüney'e göre zaten ülkenin pek çok yerinde cezaevlerinin eski kale burçlarından farkı yoktu.³⁰⁴ Bitlis'teki hapishane de bir başka örnekti. 1936'da çıkan bir habere göre rutubetli ve güneşsiz bir bina olarak nitelendirilen bu hapishane kale parçasının içine konumlandırılmıştı.³⁰⁵

²⁹⁷ BCA, Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü, 26/151/24.

²⁹⁸ Hapishaneler Tetkikine Ait Rapor, s. 35.

²⁹⁹ Akşam, 07.10.1944, s. 5.

³⁰⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: VI, İçtima: 1, Yetmişinci İnikat, Cilt: 12, 26.VI.1940 Çarşamba, s. 204.

³⁰¹ Hapishaneler Tetkikine Ait Rapor, s. 37; Kemal Daşcıoğlu, “Osmanlı Arşivlerine Göre Sinop Hapishanesi'nin Durumu”, Erdem Dergisi, S.53, 2008, s. 57.

³⁰² T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Dönem: VIII, Toplantı: 0, Üçüncü Birleşim, Cilt: 1, 14.VIII.1946 Çarşamba, s. 58.

³⁰³ Vakit, 17.09.1934, s. 8; Zaman, 18.09.1934, s. 4.

³⁰⁴ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima: 2, Altmış Yedinci İnikat, Cilt: 16, 8.VI.1933 Perşembe, s. 275.

³⁰⁵ Akşam, 06.08.1936, s. 7.

2.4. TEK PARTİ DÖNEMİNDE HAPİSHANELERİN ISLAHI MESELESİ

Cumhuriyet kadroları başlangıçtan itibaren, suçluları cezalandırmanın temel gayesinin onları topluma geri kazandırmak olduğunu düşünüyordu. Çeşitli tarihlerde mecliste yapılan konuşmalardan bu çok net biçimde görülmektedir. Mustafa Kemal Paşa 1 Mart 1923'te mecliste yaptığı konuşmasında hapisanelerin ıslah işlevine vurgu yaparak bu konuda çalışmaların devam ettiğini şu şekilde ifade etmişti: *“Efendiler! Hapsaneler meselesi pek mühimdir. İslahı hal [halinin ıslahı] için hürriyeti şahsiyesi [şahsi hürriyeti] nez’edilen [alikonulan] evlâdı vatani [vatan evladının] müddeti cezaiyesi [ceza müddetinin] hitamında [sonunda] cemiyeti beşeriyeye [insanlığa] hâdim [hizmet eden] olacak bir uzuv olarak yetiştirmek esbabını [gayesini] temin için Dahiliye Vekâleti uzunuzadıya tetkikat ve ihσαιyatta bulundu. Mevcut hapsanelerden kabil olanların usulü fennîsine [kuralına] muvafık [uygun] bir surette tamirine ve yeniden hapsaneler inşasına tevessül [başlamak] için bir inşaat programı tanzim eyledi...”*³⁰⁶ Kısa bir süre sonra, 5 Eylül 1923'te aynı durumu o dönem İcra Vekilleri Heyeti Reisi olan Ali Fethi Bey (Okyar) gündeme getirmiş, bunun için birçok ilde hapisanelerin tamir ve yeni hapisaneler inşa edileceğinin planlandığını söylemişti.³⁰⁷

Mahkûmu topluma geri kazandırmak ve bu amaçla hapisanelerin ıslah edilmesi gerekliliği, bir türlü istenen sonuca ulaşamadığı için sonraki yıllarda da sürekli gündeme gelmiştir. 1925'te Dersim milletvekili Feridun Fikri Bey mecliste bunu *“... adamın islâhı hal etmesi [kişinin ıslah olması] ve heyeti içtimaiyeye [topluma] nafi [faydalı] bir uzuv olarak avdet etmesi [geri gelmesi] ...”*³⁰⁸ şeklinde belirtmişti. 1926 yılında konu tekrardan konuşulurken bu sefer de Adliye Encümeni Mazbata Muharriri Yusuf Kemal Bey, Osmanlı İmparatorluğu'nda cezanın mahkuma sadece elem ve azap çektirmekten ibaret olduğunu, oysa cezanın bir de suçlunun ıslah edilmesine yönelik bir tarafı olduğunu söylemişti.³⁰⁹ Başbakanlık tarafından 1 Mayıs 1930'da hazırlanan mazbatanın gerekçesinde hapisanelerin bir cezalandırma kurumu olmasının yanı sıra tedavi ve terbiye müessesesi de olması gerekliliğinin üstünde durulmuştu.³¹⁰ Daha geç bir tarihte, 1 Kasım 1938'de, o dönem

³⁰⁶ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: I, İçtima Senesi: 4, Birinci İçtima, Cilt: 28, 1.3.1339 Perşembe, s. 5-6.

³⁰⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: II, İçtima Senesi: 1, On Dördüncü İçtima, Cilt: 1, 5.9.1339 Çarşamba, s. 421.

³⁰⁸ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: II, İçtima Senesi: II, Altmışbirinci İçtima, Cilt: 14, 21.2.1341 Cumartesi, s. 232.

³⁰⁹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: II, İçtima Senesi: III, Altmış Dördüncü İçtima, Cilt: 23, 1.3.1926 Pazartesi, s. 5.

³¹⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, İçtima: 3, Yetmiş Altıncı İn'ikat, Cilt: 20, 12.VI.1930 Perşembe, s. 1.

Başbakan olan Celal Bayar³¹¹ ve 20 Mart 1950’de Osman Nuri Köni³¹² bu hususa aynı şekilde dikkat çekmişlerdi.

Üzerinde durulan önemli bir konu da hapishanelerin tamiri ve inşası için ayrılan bütçeydi. Vekalet bütçesinden 1923-1931 yılları arasındaki hapishanelere ayrılan miktarın oranı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 5: 1923-1931 Yılları Arasındaki Vekalet Bütçesinden Hapishanelere Ayrılan Ödeneğin Oranı³¹³

Yüzde%	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931
Hapishaneler Masrafının Vekalet Bütçesine Oranı	32.03	24.94	20.87	20.59	18.06	19.97	12.46	11.05	10.23
İnşaat ve Tamirat Tahsisatının Hapishaneler Masrafına Oranı	3.83	3.37	1.45	38.29	9.14	9.14	?	5.76	7.94

Tabloda da görüldüğü gibi vekalet tarafından hapishanelere ayrılan bütçe oranı yıllar içinde ciddi bir düşüş yaşamıştı. Tamirat masrafları da yıldan yıla ciddi bir dalgalanma içindeydi. 20 Mart 1929 tarihinde hapishaneler ve tutukevlerinin idaresi İçişleri Bakanlığı’ndan, Adalet Bakanlığı’na devredilmişti. Böylece 1.420.740 lira İçişleri Bakanlığı’ndan alınarak Adalet Bakanlığı bütçesine aktarılmıştı.³¹⁴ Ayrıca 1929 yılı bütçesinden Adalet Bakanlığı’na 7.252.881 liralık bir bütçe ayrılmıştı.³¹⁵ Hapishane ve tutukevlerinin Adalet Bakanlığı’na devredilmesiyle 14 Haziran 1930 tarihinde 1721 sayılı Hapishanelerin ve Tevkifhanelerin İdaresi Hakkında Kanun yayınlanmıştı.³¹⁶ Ayrıca 6 Haziran 1938 tarihli ve 3408 sayılı kanunla 5 Temmuz 1938 tarihinde Ceza ve Tevkif Evleri Umum Müdürlüğü kurulmuştu.³¹⁷ Ceza ve Tevkif Evleri Umum Müdürlüğü’nün görev ve yetkilerini içeren maddeler şunlardır:

“Madde 1: Ceza ve tevkif evleri umum müdürlüğü Adliye vekilinin direktifleri dairesinde ceza ve tevkif evlerinin inşa ve tamirlerini temin ve idare tarzlarını

³¹¹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: V, İçtima: 4, Birinci İnikat, Cilt: 27, 1.XI.1938 Salı, s. 5.

³¹² T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Dönem: VIII, Toplantı: 4, Altmış Sekizinci Birleşim, Cilt: 25, 20.III.1950 Pazartesi, s. 613.

³¹³ Volkan Soran, “Cumhuriyetin İlk Yıllarına Ait Hapishaneler Raporu Üzerine Bir Değerlendirme”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 59 (2016), s. 136.

³¹⁴ BCA, Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü, 20/119/3.

³¹⁵ **Resmî Gazete**, 1929 mali senesi bütçe kanunu, 28.05.1929, Sayı: 1201, No: 4456.

³¹⁶ **Resmî Gazete**, Hapishane ve Tevkifhanelerin İdaresi Hakkında Kanun, 14.06.1930, No: 1721.

³¹⁷ **Resmî Gazete**, Ceza ve Tevkif Evleri Umum Müdürlüğü’nün Vazife ve Teşkilat Kanun, 27.06.1938, No: 3500.

tanzim ve hesap muamelelerini takip ve bunlara müteallik muhabereleleri icra ve tayinleri vekaletle ait olan ceza ve tevkif evleri müdür ve memurlarının tayin, terfi ve tahvillerine dair inha muamelelerini ifa eder.

Madde 2: Umum müdürlük, birincisi iş esası üzerine kurulan ve kurulacak olan ceza evlerine, ikincisi diğer ceza ve tevkif evlerine ait işlerle meşgul olmak üzere iki şubeye ayrılır.

Madde 3: Umum müdür muavini, umum müdürün yardımcısı olup aynı zamanda birinci şubeye ait işleri, ikinci şube müdürü ikinci şubeye ait işlerle Umum müdürün kendisine vereceği sair işleri görürler.

Madde 4: Umum müdürlüğün mühendis ve mimarları, ceza ve tevkif evleriyle sair adliye binalarının ve tesisatının inşa, tadil, tevsi veya tamirine müteallik işlerle, ihtisasları dahilinde kendilerine verilecek diğer bircümle işleri takip ve ifa ederler.

Madde 5: Muhasip, bütçe ile mütedavil sermaye olarak tahsis edilen mebalığı Umum müdürlüğünce gösterilen yerlere irsal ve tevzi, hükmi şahsiyeti haiz olan ceza evlerinin mütedavil sermaye hesaplarını merkezde tevhid ve umum bilançoju tanzim ve sair hesap işlerini takip ve ifa ile mükelleftir.

Madde 6: İş esasına üzerine kurulmuş ve kurulacak olan ceza evleri mütedavil sermaye ile yapacakları işler dolayısıyla hükmi şahsiyeti haizdirler. Mütedavil sermaye ile iş görecek her ceza evini temsil edecek makam ve memurları Adliye vekaleti tayin ve lüzumu halinde tebdil eder. Hükmi şahsiyeti haiz olan ceza evlerinin mütedavil sermayeleri miktarlarını tayin ve birinden diğerine nakle Adliye vekaleti salahiyetlidir.

Madde 7: Ceza evlerinin inşa ve tamir işleri 2443 ve 2799 sayılı kanunların hükümlerine tabi değildir. Bu evlerin mütedavli sermayesine ait muameleleri hakkında muhasebei umumiye, arttırma, eksiltme ve ihale kanunlarla kablessarf Divanı muhasebat vizeesi usulleri cereyan etmez.

Madde 8: Hükmi şahsiyeti haiz olan ceza evlerinin sermayesi, bütçe ile mütedavil sermaye olarak tahsis edilen meblağ ile onun işletmesinden hasıl olan kar ve Adliye vekaletince münasip görülecek ceza evlerinde çalıştırılan mahkumların kazançlarından tayin edilecek miktarda tevkif olunan paralardan teşekkül eder.

Madde 9: Hükmi şahsiyeti haiz olan ceza evlerinin mütedavil sermaye muamelelerine ait hesap usulleri Adliye ve Maliye vekilliklerince müştereken tespit olunur. Beşinci madde mucibince merkezde tevhid ve bilançosu tanzim

olunacak hesaplar her yıl mali yıl sonunda Adliye ve Maliye vekillerince tayin olunacak iki memur tarafından tetkik edilerek taalluk ettiği mali senenin hitamından itibaren azami altı ay içinde Divanı muhasebata tevdi olunur.

Madde 10: İş esası üzerine kurulan ceza evlerinde çalıştırılan mahkumlara verilecek gündeliğin miktarını tespitte Adliye vekaleti salahiyetlidir. Çalışan mahkumlara verilecek gündelikten iâşe masrafları çıkartıldıktan sonra geri kalan miktar, her mahkûm için açılacak hesaba kaydolunur. Bu hesapta kayıtlı bulunan paralar ancak mahkûmun kanuni sebepler üzerine tahliyesi zamanında mülkiyetine intikal eder. Vefat halinde mirasçılara verilir. Hükmi şahsiyeti haiz ceza evlerinde çalıştırılan mahkûmun uygunsuz hareketi sebebiyle iş esası üzerine kurulmamış olan diğer bir hapis haneye nakli halinde o zamana kadar hesabına kaydedilmiş bulunan para mütedavil sermayeye irad kaydolunur.

Madde 11: Ceza ve tevkif evleri umum müdürlüğü ile umum müdürlüğün şube müdürlüklerine ve 9 ncu ve daha yukarı derecedeki ceza ve tevkif evleri müdürlüklerine hâkim ve müddeiumumilerle bu sınıftan sayılanlardan buldukları derecede, kanuni terfi müddetini henüz doldurmayanların da bir yukarı derece maaş ile tayinleri ve kendilerine tayin edildikleri derece maaşının verilmesi caizdir. Şu kadar ki, bu suretle geçtikleri dereceyi umumi hükümlere göre iktisap edinceye kadar bu maaş, tayin edildikleri memuriyet haricindeki vazifeler için mükteseb hak teşkil etmez.

Madde 12: Bu kanun hükmü neşri tarihinden muteberdir.

Madde 13: Bu kanunun hükümlerini icraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur.”

5 Temmuz 1938³¹⁸

Ceza ve Tevkif Evleri Umum Müdürlüğü'nün kurulmasının ardından 31 Temmuz 1941 tarihinde 213 maddeden oluşan Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi yürürlüğe girmişti. Yayınlanan nizamnameye göre her mahkeme bulunan yerde bir de ceza ve tevkifevi, ayrıca Adalet Bakanlığı'nca gösterilen yerlerde ise mıntika cezaevleri ile çocuk ceza ve ıslahevleri bulunacaktı. Haklarında tutuklama kararı çıkartılanlar tevkif evlerinde, hafif hapis ile 3 yılı geçmeyen hapis cezası alanlar mahkemelere bağlı hapisanelerde tutulacaktı. Mıntika hapisanelerinde ise ağır ceza suçları işlemiş mahkumlar bulunacaktı. Kadınlar ve suçü işledikleri sırada 15 yaşını doldurmamış olan kişiler cezalarını hususi evlerinde veya mıntika

³¹⁸ **Resmî Gazete**, Ceza ve Tevkif Evleri Umum Müdürlüğünün Vazife ve Teşkilat Kanun, 27.06.1938, No: 3500, **Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi**, 16.08.1941, Sayı: 4888, No: 2/16328.

cezaevlerinin kendilerine ayrılan hususi kısımlarında çekecek, 21 yaşını dolduran mahkumlar ise büyüklere mahsus ceza evlerine sevk edilecekti. Suçu işlediği zaman 11 ile 15 yaş arasında olan çocuklar ve cezasının infazına başlandığında 18 yaşını bitirmemiş olan çocuk mahkumların cezaları ise ıslah evlerinde infaz olunacaktı.³¹⁹ Nizamnamede ayrıca hapishane çalışanlarının görev ve yetkileri, tutuklu ve hükümlülerin cezaevlerindeki günlük hayatları, çalıştırılması, eğitimi ve ceza evlerinde uyulması gereken birtakım kurallar yer almaktaydı. Bu şekilde Ceza ve Tevkif Evleri Umum Müdürlüğü'nün teşkil edilmesi ve Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi'nin yürürlüğe girmesiyle cezaevleri kurumsal bir nitelik kazanmıştır denilebilir.

2.4.1. Hapishanelerin Islah Sürecindeki Faaliyetler

Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik koşullardan dolayı gerçek anlamda bir ıslaha ancak 1933 Af Kanunu'ndan sonra başlanabilmişti. 1934 yılında hukuk fakültesini birincilikle bitiren Mutahhar Şerif Başoğlu bu meseleyle ilgilenmiş ve Adalet Bakanı'nın emriyle Türkiye hapishaneleri ve mahkumları hakkında araştırma yapmıştı. Hatta öyle ki Mutahhar Şerif, İstanbul genel cezaevinde bir ay kalmış ve durumun vahametini bizzat yaşamıştı. Sonrasında Adalet Bakanı Şükrü Saraçoğlu'na durumu belirtmiş ve böylece Türkiye'deki hapishanelerin köklü bir reforma ihtiyaç duyduğuna anlaşılmıştı. Saraçoğlu bu kanaat üzerine henüz 26 yaşında olan Başoğlu'nu Hapishaneler Genel Müdürü yapmış; İsviçre, Belçika ve Balkan ülkelerine göndererek oradaki hapishaneleri incelemesini istemişti.³²⁰ Bu amaç doğrultusunda Mutahhar Şerif kendisine verilen 1000 liralık harcırahla Yunanistan, İtalya ve İsviçre'deki ceza infaz kurumlarında incelemelerde bulunmuştu.³²¹

Türkiye'de hapishanelerin ıslahı meselesi 3 prensip üzerine kurulmuştur. Öncelikle, yabancı memleketlerdeki hapishaneler tetkik edilmiş fakat taklit edilmemişti. Bu nedenle yapılan ıslah faaliyetleri yerli ve milli bir özellik taşıdığını söyleyebiliriz. İkinci olarak ceza hukuku ilmi pragmatik bir şekilde yeniden yorumlanmıştı. Üçüncü ve belki de en önemli olarak gerekli ıslah ve reformu yapacak devrimci kadroların oluşturulmasıydı. Bu konuda da güçlü ve cesur bir Adalet Bakanı ve başarılı bir hapishaneler müdürü vardı.³²² Ayrıca hapishanelerin ıslah sürecinde yeni hapishanelerin inşası üzerinde özenle durulan konuların

³¹⁹ **Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi** (madde 1, 3, 5, 6), 1941

³²⁰ **Ulus**, 4.11.1937, s. 6.

³²¹ **BCA**, Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı, 82/22/16.

³²² G. Howland Shaw, "*Türk Hapishane Sistemi ve Bunda Yapılan Reform*", **Yabancı Gözüyle Cumhuriyet Türkiye'si**, Dahiliye Vekaleti Matbuat Umum Müdürlüğü, Ankara, 1938, s. 163.

başında gelmiş, inşa süreci üç başlık altında planlanmıştı: Asri hapishanelerin inşası, iş esasına dayalı hapishanelerin inşası, islahhane ve çocuk hapishanelerinin inşası.³²³

2.4.1.1. Asri (Çağdaş) Hapishanelerin İnşası

1933 yılında Adalet Bakanlığı tarafından düzenlenen Vilayet Kongreleri sırasında, halk ve yerel yöneticiler “asri (çağdaş) hapishaneler” inşa edilmesini bakanlık yetkililerinden talep etmişlerdi. Bu talepler üzerine planlamanın ardından ülkenin birçok yerinde çağın gereksinimlerine uygun olarak asri hapishaneler inşa edilmeye başlanmış,³²⁴ bu amaçla Soma, Tunçbilek, Sivas, Edirne, Muğla, Ankara, Kastamonu gibi birçok yerde iş esasına dayalı olarak asri (çağdaş) hapishaneler kurulmuştu.³²⁵

Asri hapishanelerin kurulmasıyla şehir ve bölge planlaması da bu cezaevleriyle birlikte yeniden ele alınmıştı. Örneğin Malatya hapishanesi ile şehre getirilmek istenen içme suyu alt yapısı ve kent planlaması konusu birlikte ele alınıp değerlendirilmiştir. Dönemin Malatya Valisi, Başbakanlık Müsteşarı Kemal Bey’le olan yazışmasının ikinci kısmında bu durumu “Bir taraftan şehrin imar, plan ve krokisi diğer taraftan da su işleri idaresinin memleketin müstakbel inkişafı uğrunda pek mühim işlerle meşgul şu mühim fırsat zamanlarından bil istifade ehem ve elzem olduğu kadarda bir an evvel inşası derececi vücup ve elzemiyette görülen hapishane binasının dahi hemen inşasına başlanılabilmek için baş vekil İsmet Paşa hazretlerinin malumat ve inzımanı reyî devletleriyle İtalya’da yapılmakta olup şimdiye kadar gelmiş olacağı muhtemel bulunan kroki ve plan ile bu bapdaki inşaat masrafına makabil keşifnamesi mucibince tertibi mahsusundan (6000) liralık havalenamesinin dahi birlikte surati irsali lüzumu 10.12.1933 tarih ve numaralı tahriratla adliye vekaleti celilesine arz edilmiştir.” şeklinde ifade etmişti.³²⁶ Bu yazışmadan da anlaşılıyor ki şehrin ihtiyaç duyduğu alt yapı çalışmalarında hem cezaevine vurgu yapılmış hem de projenin hayata geçirilmesine hız kazandırılmak istenmişti. Adalet Bakanlığı bu doğrultuda yeni cezaevlerinin inşasına da başlamıştı. 1940 yılı itibariyle Balıkesir, Denizli, Manisa, Elâzığ, Ağrı, Konya, Sivas, Erzurum, Çanakkale ve diğer illerde toplam 15 yeni cezaevinin yapımı planlanmış ve bu iş için toplam 1,5 milyon lira bütçe ayrılmıştı.³²⁷

³²³ **Zaman**, 10.07.1935, s. 2.

³²⁴ <https://www.agos.com.tr/yazi/1970/suc-ceza-ve-hapishaneler> (Erişim Tarihi: 14.07.2023)

³²⁵ https://cte.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/492019150347cezaevi_yapilanmasi.0001.pdf (Erişim Tarihi: 14.07.2023)

³²⁶ **BCA**, Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü, 81/533/7.

³²⁷ **Halkın Sesi**, 16.10.1940, s. 3.

1940 yılında temelleri atılan ve 1945 yılında inşası tamamlanmış Giresun hapishanesi, asri hapishanelere bir örnekti. Yeni açılan bu hapishane hükümlüler, tutuklular, çocuklar ve kadınlar olarak dört kısımdan oluşmaktaydı. Kadın mahkumlar için yapılan kısımda yaşanan bazı eksiklikler nedeniyle bu kısım ilk zamanlar “tecrit koğuşu” olarak kullanılmıştı. Hapishaneye yeni gelen mahkumlar salgın hastalık tehlikesine karşı önlem amacıyla bu tecrit koğuşunda 15 gün kaldıktan sonra diğer koğuşlara dağıtılmaktaydı. Hapishane müdürü İsmail Burkut Bey, sayısı 7 olan kadın mahkumların geçici olarak hükümet konağı yanındaki eski hapishanede kaldığını belirtmişti. Adalet Bakanlığı'nın aldığı kararla yeni hapishanede mahkumların çalıştırılması için iş yurdu da açılmış ve açılan iş yurdu kunduracılık, marangozluk, hasır koltuk ve masa atölyesi olarak 4 bölümden oluşmaktaydı. Ayrıca cezaevi savcısı Nafiz Yamanoğlu hapishanedeki yemek konusunu açıklarken eskiden mahkumlara sadece tavin verildiğini, şimdi ise pişmiş yemek verildiğini belirtmişti. Ayrıca maddi durumu iyi olanların kendi paralarıyla karınlarını doyurduklarını, bir kısmının yemeklerinin dışarıdan geldiğini bir kısmının da yemeklerini orada pişirdiklerinden bahsetmişti. Eski hapishanenin aksine yeni hapishanede her koğuşta el yüz yıkama yeri, tuvalet bulunmaktaydı ve mahkumların kaldıkları koğuşlar gezildiğinde koğuşların çok temiz olduğu görülmüştü. Mahkumların havalandırma alanı olan bahçe de büyük ve diğer kısımlardan ayrı olarak konumlandırılmıştı.³²⁸

1945 yılı itibarıyla Erzincan, Giresun, Tokat, Mudurnu, Gerede, Çerkeş, Alucra, Erbaa, Reşadiye, Kemah, Şiran, Kelkit, Görele, Boyabat, Elâzığ, Kayseri Bölge, Nusaybin cezaevleri de tamamlanmıştı. Bozdoğan, Mucur, Osmancık cezaevleri ise bu dönemde inşaatları devam eden cezaevleriydi. Ayrıca 1946-1949 yılları arasında İzmir, Afyon, Eskişehir, Edirne (Yanık kışla) cezaevleri kapsamlı bir şekilde tamir ve tadilattan geçmişti. Bu cezaevlerinin tamir ve inşaat masraflarının bir kısmı Bayındırlık Bakanlığı bütçesinden karşılanmış, 1946-1949 yılları arasında cezaevlerinin inşaat ve tamir masrafları için toplam 2.330.839,92 lira harcanmıştı. Cezaevlerinin giderleri için yapılan masraf ve ayrılan bütçe ise aşağıdaki tabloda verilmiştir.

³²⁸ **Ulus**, 3.08.1947, s. 8.

Tablo 6: Ceza ve Tevkif Evleri Genel Müdürlüğü Bütçeye Mevzu Ödenek Tablosu³²⁹

Giderler	1947 lira	1948 lira	1949 lira	1950 lira
Giyecek giderleri	1.840.000	2.035.000	3.100.000	2.726.000
Doktor, tedavi ve ilaç karşılığı	32.700	36.000	46.000	50.000
Yönetim giderleri	389.500	360.500	1.019.000	419.000
Sevk giderleri	81.800	91.500	140.000	140.000
Sağlık tedbirleri giderleri	28.750	19.750	30.625	50.000
Döner sermaye		1.100	100	1
Yapı ve onarım giderleri	100.000	550.000	850.000	1.000.000

1950 yılında yapılan plana göre Zonguldak, Siirt, Bitlis, Akşehir, Aksaray, Edremit, Polatlı, Karacabey, Zile, Kargı, Pazar, Karaburun, Azdavay, Kırıkkale, Gediz, Cihanbeyli, Konya Ereğli’de de birer cezaevi inşa edilecekti. Bunların yanında Sinop cezaevi de kapsamlı bir şekilde tamir edilmesi gereken cezaevi olarak plana dahil edilmişti.³³⁰

Tutuklu ve hükümlüler için Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi’nde öngörülen mahalli ihtiyaçlara göre her mahkeme nezdinde bir ceza infaz kurumunun bulunması ve çocuk suçlular için de ayrı bir infaz kurumunun icap eden yerlere inşa edilmesi planlanmıştır.³³¹ İnşası icap eden bu kurumlar üç başlık altında toplanabilir:

1. Mıntika Hapishaneleri
2. Mahalli Hapishaneleri
3. Çocuk Ceza ve Islahevleri

İlk etapta mahkûm kapasitesi 750 olan 5 mıntıka cezaevi inşa edilmesi ve bunun dışında kısa süreli hapis cezası alanlar için her mahkemenin bulunduğu yerde bir ceza infaz kurumunun bulunması gerektiği düşünülmüş ve bu sebeple 413 yeni cezaevinin kurulması planlanmıştır. Bu kurumlardan 53’ünün ağır ceza mahkemelerinin bulunduğu merkezlerde ve 358’inin ise ağır ceza teşkilatı bulunmayan mahalli idarelerde inşa edilmesi raporda belirtilmişti. Ayrıca çocuk suçlular için mahkûm kapasitesi 300 olan 4 müstakil infaz

³²⁹ https://cte.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/492019150347cezaevi_yapilanmasi.0001.pdf, s. 8. (Erişim Tarihi: 14.07.2023)

³³⁰ https://cte.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/492019150347cezaevi_yapilanmasi.0001.pdf, s. 6-7. (Erişim Tarihi: 14.07.2023)

³³¹ **Resmî Gazete**, Ceza ve Tevkif Evleri Umum Müdürlüğünün Vazife ve Teşkilat Kanun, 27.06.1938, No: 3500, Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi, 16.08.1941, Sayı: 4888, No: 2/16328, Nizamname madde 1, 2, 3 ve 5.

kurumunun inşa edilmesi planlanmıştı. İnşaat için gerekli hususlar dikkate alınarak asgari ihtiyaçlara göre yeni inşa edilecek olan hapishanelerin maliyeti aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 7: İnşa Edilecek Yeni Hapishanelerin Maliyet Tablosu

Adet	Cezaevi	Birim Tutarı	Toplam Tutar
5	Mıntıka Cezaevi	2.100.000	10.500.000
4	Çocuk Ceza ve İslahevi	670.000	2.680.000
9	300 Kişilik Cezaevi	670.000	6.030.000
15	200 Kişilik Cezaevi	480.000	7.200.000
9	150 Kişilik Cezaevi	360.000	3.240.000
16	100 Kişilik Cezaevi	204.000	3.264.000
67	50 Kişilik Cezaevi	82.500	5.527.000
297	25 Kişilik Cezaevi	39.375	11.694.375
422	Genel Toplam		50.135.875

Yeni yapılacak olan ceza infaz kurumları inşaattının toplam maliyeti olan 50.135.875 lira olarak hesaplanmış ve mali şartlar gereğı binaların 10 seneye taksim edilerek inşa edilmesi planlanmıştı. Hazırlanan programda mıntıka cezaevleriyle ağır ceza merkezlerinde inşa edilecek olan mahalli cezaevleri ve çocuk ceza ve ceza ıslahevlerinin projeleri için toplam 40 tane yer tespit edilmişti.³³²

300 Kişilik Çocuk Ceza ve İslahevi

İdari Kısım

- Müdür odası
- Müdür yardımcısı ve muhasip (Sayman)
- 6 kişilik bir kalem
- Bir tetkik odası kütüphane ile alakalı
- Öğretmenler odası
- Ustalar odası
- Kütüphane
- Büro
- İki umumi depo
- Umumi elektrik santrali
- Hamam, Çamaşırlık, Etüv
- Servis W lavabo

³³² https://cte.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/492019150347cezaevi_yapilanmasi.0001.pdf, s. 14. (Erişim Tarihi: 14.07.2023)

Mahkûm Kısmı

- Beş adet muhtelif atölye
- 75 Kişilik 4 yatakhane
- 150 şer kişilik iki yemekhane
- 300 kişilik bir konferans salonu
- Kapalı teneffüsüne ve Jimnastik salonu
- Yatakhane ve atölyeler için 2 w ve lavabo
- Ziyaret kabul yeri

Revir

- 35-50 kişilik bir revir
- İki doktor odası
- Bir eczane ve eczane odası
- Hasta tecrit odası
- Yemekhane
- 2. W lavabo

Tecrit hane

- 15 kişilik bir tecrit koğuşu
- Umumi hamamla irtibatlı
- 2 W lavabo

Matbah (Mutfak)

- 300 kişilik yemek pişirme yeri
- Memur tabldotu için matbah
- Kiler
- Bulaşikhane
- Soğuk hava deposu
- Aşçı yatakhanesi
- 2 W lavabo

Ağır Ceza Merkezi Cezaevi

İdari Kısım

- Müdür odası
- Müdür yardımcısı ve hesap memuru
- Beş kişilik bir kalem odası
- Bir tek pero (tahkik ve tetkik odası) kütüphane
- Gardiyan odası 8-15 kişilik
- Elektrik santrali
- İki ambar veya depo
- Servis

Mahkûm Kısmı

- 15 hücre A tipi 20 B tipi
- Toplam 140 kişilik koğuşlar 3-15 kişilik

- Atölye (130 kişilik mahkumların çalışması için mamul ve gayri mamul ambar ve servis)
- Yemekhane 130 kişilik (iki ayrı yer olması düşünülecek)
- Okul, istirahat mahalli, kapalı teneffüshane, jimnastik hane
- 8 ceza hücresi A tipi
- Mabet (İbadethane)
- Servis (yıkama yeri)

Mevkuf Kısmı (Tutuklu)

- Toplam 110 kişilik 1,2,4,10-15 kişilik koğuşlar
- Yemekhane
- İstirahat salonu
- Servis (yıkama yeri)

Kadınlar

- 30 kişilik 1,2 ve daha fazla koğuşlar (tutuklu ve mahkûm kısmı ayrı yapılacaktır) 12 tutuklu ve 18 mahkûm
- Yemekhane ve teneffüshane
- Çalışma odası
- Servis

Çocuklar için

- Toplam 12 kişilik 1,2,3 ve 5 kişilik 4 oda
- Yemekhane ve istirahat hane
- Servis

Servis Kısmı

- Görüşme yeri
- Revir
- Kalorifer
- Çamaşırhane ve etüv (eşyayı temizleme, kurutma yeri)
- Matbah (kiler, erzak ambarı)³³³

2.4.1.2. İş Esasına Dayalı Cezaevlerinin İnşası ve Mahkumların Çalıştırılması

Cumhuriyet rejimi öncesinde cezaevinde bulunan mahkumların istihdam edilmesine ilişkin yapılan ilk düzenlemeler, yaşanan savaşlar nedeniyle erkek nüfusunun azaldığı bir dönemde açığa çıkan iş gücünü karşılamak amacıyla yapılmıştı.³³⁴ Bu amaçla çıkartılan 26 Nisan 1922 tarihli ve 1525 sayılı kararnamede şöyle denilmekteydi: “*Cinayetten mahkûm kişilerden ceza sürelerinin bitmesine üç ay kalmış olanların serbest bırakılarak tarımla*

³³³ https://cte.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/492019150347cezaevi_yapilanmasi.0001.pdf, s. 16-18. (Erişim Tarihi: 14.07.2023)

³³⁴ Koç, a.g.e. , s. 14.

uğraşmalarının uygun olacağına İçişleri Bakanlığı'na bildirilmesine ve gerçekte ülkenin durum ve tarım ihtiyacının göz önünde tutulduğunda teklifin de yerinde bulunmasına dayanılarak, cinayetten mahkûm olanların tarımla uğraşmakta olduğunun ve ekim yapacak araziye sahip bulunduğunun mahalli idare meclislerince tasdik edilmesi halinde, tarım mevsiminde bir ay aşmayacak şekilde sağlam teminata bağlanarak savcılarca salıverilmeleri...”

Kararnameye göre cinayet suçundan hüküm giymiş olan mahkumların cezalarının bitimine 3 ay kala tarım arazilerinde çalışmaları koşuluyla salıverilmelerine karar verilmişti. Hasat mevsimi yaklaşırken uygulama alanının genişletilmesi amacıyla 21 Haziran 1922 tarihinde çıkartılan 1631 sayılı kararnamede ise *“Cinayetten mahkûm olanlardan esas mesleği tarımcılık olan ve ekili arazisi bulunan kişilerin hasat zamanı üç ay süreyle geçici olarak salıverilmeleri”* kararı alınmıştı.³³⁵

1 Temmuz 1926'da yürürlüğe giren Türk Ceza Kanunu, Osmanlı ceza sistemi ve infaz rejiminin son bulması itibarı ile oldukça önemliydi. Bu kanunun 11, 13, 15, 21, 22, 23, 26, 29 ve 30. maddeleri hapis cezaları ve bu cezaların infazı ile ilgilidir.³³⁶ Özellikle 13. madde cezaevlerinde mahkumların istihdamına yönelik olarak çıkartılmıştı. Buna göre ağır hapis cezası alan kişiler cezalarını üç devrede çekerler. Birinci devrede cezanın onda biri çektikten sonra iyi hal gösteren mahkumlar mecburi çalışmanın olduğu ikinci ve üçüncü devreye geçerlerdi. İkinci devrede iyi hal gösterip üçüncü devreye geçen mahkumlar, Adliye Vekaleti'nin ziraat, deniz avcılığı, yol, inşaat, maden ve orman gibi iş kollarında çalıştırılmıştı.³³⁷ Kanunda belirtilen iyi halin şartları ceza tevkif evleri nizamnamesinde *“Bir mahkûm hakkında iyi hal kararı, müessesedeki umumi hal ve vaziyeti, okulda ve iş sahasındaki çalışma derecesi ve gösterdiği terakki göz önüne alınarak inzibat meclisi tarafından tespit olunur.”* şeklinde belirtilmişti.³³⁸

Adalet Bakanı Şükrü Saraçoğlu 27 Eylül 1936 tarihindeki yaptığı açıklamada hapisane masraflarının senede 1 buçuk milyon liraya mal olduğunu söylemişti. Buna ek olarak ailelerin mahkumlara yaptığı yardımda 2 buçuk milyon lira kadar olduğu tahmin edilmekteydi. Yani hapisanelerin yıllık maliyeti 4 milyon lirayı buluyordu. Bu duruma iktisadi bir çare olarak mahkûmu kendi elinin emeğiyle geçinir hale getirmek düşünülmüştü.

³³⁵ Erol Çatma, **Zonguldak Madenlerinde Hükümlü İşçiler**, KESK Maden-Sen Zonguldak Şubesi Yayınları, Kasım 1996, s. 2-3.

³³⁶ <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/5.3.765.pdf> (Erişim Tarihi: 14.07.2023)

³³⁷ Koç, **a.g.e.**, s. 15.

³³⁸ **Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi** (madde 136), 1941

Bakan bunu yapmakla mahkûmun ıslahı açısından iyileşmesine de katkı sağlayacağını ifade etmişti.³³⁹ Bu açıklamadan sonra Adalet Bakanı tarafından, “İş Esası Üzerine Kurulu Cezaevleri”nin temeli atılmıştır.³⁴⁰ Böylece bir taraftan iş esasına göre yeni cezaevleri kurulurken diğer taraftan eski tip hapisanelerde fiziki şartların yetersizliği nedeniyle yeni tip hapisanelerden biraz daha farklı olarak mahkûmların çalıştırılması için iş yurtları kurulmuştu. Örneğin İzmir cezaevinde baş gardiyanlık yapan İsmail Hakkı Sakızlı'nın aktardıklarına göre İzmir cezaevinde mahkûmların çalışması için dokuma ve marangoz atölyeleri kurulmuştu. Mahkûmlar kurulan bu atölyelerde sabah 8'den akşam 5'e kadar çalıştırılmıştı. İzmir hapisanesinde mahkûmlar tarafından üretilen çoraplar, hasır sandalyeler, koltuklar, boncuktan yapılan süs eşyaları, masa ve sehpa hapisane yakınında bulunan mağazada hapisane idaresinin güvenini kazanmış mahkûmlar tarafından satılmaktaydı.³⁴¹

Devlet Bakanı'nın uzun zamandan beri hapisaneler hakkında yaptığı incelemeler doğrultusunda da zirai ve sınai hapisaneler yapılması ve mahkûmların buralarda çalıştırılması planlamaktaydı. Yapılan incelemeler sonunda bakanlık ilk adımı atmış ve Marmara Denizi'ndeki İmralı Adası'nı ziraate dayalı bir hapisane haline getirmeye karar vermişti.³⁴² Adliye vekili bu yeni hazırlanan kanunla ilgili mahkûmları birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıf olarak dört sınıfa ayrıldığını söylemişti. Üçüncü sınıfı başarıyla geçen mahkûmların dördüncü sınıftan sonra hapisanede geçirecekleri her gün iki gün olarak sayılacaktı. Böylece 15 yıl ceza alan bir mahkûm iyi hal göstermesi halinde mahkûmiyet süresinin 7 yıl 2 ayını doldurduktan sonra hapisaneden çıkabilecekti. Bu kanun ülkede bir genel af müjdesi kadar sevinç yaratmıştı.³⁴³

1933 yılında mahkûmların çalıştırılmasını esas alan 13. ve 22. maddeler yenilenerek yalnızca ağır hapis cezasına mahkûm olanlar mecburi çalışmaya tabi tutulmuştu. Fakat bu sistemde beklenen neticeyi verememiş³⁴⁴ ve 11 Haziran 1936 tarihindeki 3038 sayılı kanun ile dereceli olarak hücre hapsi cezasına geri dönmüştü. Bu değişiklik aynı zamanda ağır hapis cezasını dört devre olarak sınıflandırırken, 3 Şubat 1937 tarihli 3112 sayılı kanun ile bu dört devrenin geçişleri tanımlanmıştı.³⁴⁵ Buna göre, birinci devrede mahkûm cezasının 1/20'sini, altı aydan fazla olmamak kaydıyla, mutlak tecrit içinde geçirir. İkinci devrede geriye kalan

³³⁹ **Akşam**, 27.09.1936, s. 4.

³⁴⁰ Ali Sipahi, “İmralı Cezaevi'nin Tarihi”, **Toplum ve Kuram Dergisi**, Sayı: 8 (2013), s. 113.

³⁴¹ Adak, **a.g.m.**, s. 56.

³⁴² **Son Posta**, 17.10.1935, s. 2.

³⁴³ **Akşam**, 27.09.1936, s. 4.

³⁴⁴ Feyyaz Gölcüklü, “Açık Müesseseler”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 11, S. 2, 1956, s. 96.

³⁴⁵ <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/5.3.765.pdf> (Erişim Tarihi: 14.07.2023)

cezasının 1/6'sında sadece geceleri hücrede kalır. İkinci devrede iyi hal gösteren mahkûmlar üçüncü devreye geçiyor ve bu devrede hücre cezası tamamen kalkıyordu. Üçüncü devre, kalan cezanın 1/3'ü kadardı ve üçüncü devrede mahkûmun cezaevinde geçirdiği her üç gün dört gün olarak sayılırken bundan sonraki dördüncü devrede her bir gün iki gün olarak sayılmaktaydı.³⁴⁶ Ayrıca Adalet Bakanlığı üçüncü ve dördüncü devrede bulunan mahkûmlardan çalışma ekipleri kurulabilecekti. İş esasına göre kurulan cezaevlerinde çalışmak için iyi hal dışında mahkûmun yaşı ve mesleği gibi kriterler de Adalet Bakanlığı tarafından belirlenmekteydi. Bu cezaevlerine gönderilen mahkûmlar üçüncü ve dördüncü devredeki uygulamalara tabi tutulacaktı.³⁴⁷ Cezaevlerindeki hükümlülerin çalıştırılmasının amacı, mahkûmun tahliye olduktan sonra hayatını geçirebileceği derecede bir meslek öğretmek ve dışarıdaki hayatında başarılı olabilmesini sağlamak olduğu belirtilmiştir.³⁴⁸

1937 itibariyle Türkiye'de açılan "iş esası üzerine kurulu cezaevleri" ve buralardaki iş kolları şu şekildeydi:³⁴⁹

- 1- Matbaacılık, marangozluk, terzilik ve kunduracılıkla meşgul Ankara yeni cezaevi,
- 2- Halıcılıkla meşgul Isparta yeni cezaevi,
- 3- Ziraatla meşgul Dalaman yeni cezaevi,
- 4- İnşaat işleri ve bilhassa cezaevleri inşaatı ile meşgul ve seyyar bir halde inşaat yeni cezaevi,
- 5- Kömür ocaklarında hükümlü çalıştıran Zonguldak yeni cezaevi,
- 6- Linyit madenlerinde hükümlü çalıştıran Değirmisaz yeni cezaevi,
- 7- Kükürt madenlerinde hükümlü çalıştıran Keçiborlu yeni cezaevi,
- 8- Bakır madenlerinde hükümlü çalıştıran Erganimadeni yeni cezaevi,
- 9- Dokuma sanayiinde hükümlü çalıştıran Malatya yeni cezaevi,
- 10- Demir ve çelik fabrikalarında hükümlü çalıştıran Karabük yeni cezaevi,
- 11- Kömür madenlerinde hükümlü çalıştıran Tunçbilek yeni cezaevi,
- 12- Bez fabrikasında hükümlü kadınları çalıştıran Kayseri yeni cezaevi,
- 13- Kömür işlerinde hükümlü çalıştıran Soma yeni cezaevi,

³⁴⁶ İbrahim Saffet Omay, **Cezaevi (İş Esası Üzerine Kurulu)**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1947, s. 13-14. (İbrahim Saffet Omay Ankara Hukuk Fakültesi mezunu olup sırasıyla Cezaevi Müdürlüğü, Savcılık, Hakimlik, Ceza ve Tevkif Evleri Genel Müdür Yardımcılığı, Ankara Milletvekiliği, Cumhuriyet Senatosu Üyeliği ve Devlet Bakanlığı görevinde bulunmuştur.)

³⁴⁷ Gölcüklü, "Açık Müesseseler", **a.g.m.**, s. 97.

³⁴⁸ **Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi** (madde 155), 1941

³⁴⁹ Koç, **a.g.e.**, s. 16.

14- Çimento fabrikasında hükümlü çalıştıran Sivas yeni cezaevi,

15- Muhtelif ziraat işleri ve soğancılık, balıkçılık, bağcılık, dokumacılık, kunduracılık, çorapçılık, terzilik, marangozluk, tavukçuluk, koyunculuk, arıcılık, sebzeçilik, çiçekçilik, demircilik, vesaire mütenevvi işlerle meşgul İmralı yeni cezaevi; ceman onbeş tanedir. Ayrıca Ankarada; muhtelif san'at şubelerinde hükümlü çocukları çalıştıran bir çocuk ıslahevi vardır.”³⁵⁰

Belirtilen bu cezaevlerinde hakkında çalışamayacağına dair hekim raporu bulunan kişiler hariç herkes için çalışma zorunluluğu vardı.³⁵¹ Çalıştırılan mahkumlar cezaevlerinde işçiler, kalfalar ve ustalar olarak üç sınıfa ayrılmışlar,³⁵² mahkumlara verilecek ücret de işin bu sınıflara ve işin zorluğuna göre Adalet Bakanlığı'na tespit edilmişti.³⁵³ Ayrıca mahkumların kazancı ve masrafları, “mahkumun kazanç ve masrafı defteri”ne kaydediliyordu.³⁵⁴ 1943 itibariyle buralarda yetiştirilen mahsullerden de vergi alınmamaktaydı.³⁵⁵ Kendisine verilen işten fazla çalıştırılan mahkumlara ise günlük ücretini aşmayacak miktarda prim verilecek, eksik iş yapan mahkumun ise ücreti kesilecekti.³⁵⁶ Daha sonra mahkumların primleri için ayrı bir düzenleme yapılarak 01 Mart 1952'de “hükümlülere verilecek prim talimatnamesi” yayınlanmıştır.³⁵⁷ Bütün bunların yanında mahkumların aileleri de unutulmamış, kazançlarından her ay belli bir kısmı hapisane müdürlüğüne çocukları ve aileleri için nafaka olarak ayrılmış, kazançlarının bir kısmı da tahliye olduklarında küçük bir sermaye olarak kendilerine verilmiştir.³⁵⁸

Bu tip cezaevlerinin tesisi ve düzenlenmesi sonraki tarihlerde de üzerine düşülen bir konu olmuştu. 1942 yılındaki bir kanun layihasının gerekçesinde mahkumları ıslah etmek için iş esasına üzerine olan cezaevlerinin çoğaltılması ve buralarda daha fazla insan istihdam edilmesi gerektiği belirtiliyordu.³⁵⁹ Fakat bu durum tam olarak çözüme kavuşturulamamıştı. 1948 yılında İstanbul'da bile gardiyan eksikliğinden mahkumlar arasındaki kanlı çatışmalara tam olarak engel olunamıyordu.³⁶⁰ Adliye Vekili Hasan Menemencioğlu'nun mecliste verdiği bilgilere göre, 1943 itibariyle Türkiye'de 17671 mahkûm bulunuyordu. Bu mahkumların 8000

³⁵⁰ Omay, *Cezaevi...*, s. 26-27.

³⁵¹ *Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi* (madde 156-157), 1941.

³⁵² *Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi* (madde 165), 1941.

³⁵³ *Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi* (madde 171), 1941.

³⁵⁴ *Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi* (madde 176), 1941.

³⁵⁵ *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Devre: VII, Otuz Üçüncü İnikat, Cilt: 3, 4.VI.1943 Cuma, s. 66/11.

³⁵⁶ *Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi* (madde 173).

³⁵⁷ *Hükümlülere Verilecek Prim Talimatnamesi*, Ankara Yeni Cezaevi Matbaası, 1952, s. 2.

³⁵⁸ *Son Telgraf*, 26.05.1941, s. 2.

³⁵⁹ *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Devre: VI, İctima: 3, Yetmişinci İnikat, Cilt: 26, 8.VI.1942 Pazartesi, s. 179.

³⁶⁰ *Ulus*, 04.09.1948, s. 4.

kadarı çalışmaya elverişliydi ve 4050 tanesi de inşaat, yol yapımı, marangozluk, halıcılık, terzilik gibi işlerde çalışmaktaydı ve vekilin belirttiğine göre sistem çok iyi gitmekteydi.³⁶¹ Ayrıca yine 1943 yılında iş esası üzerine kurulmuş cezaevlerinin sayısı 12 idi. Türkiye genelinde ise o tarihte 434 ceza ve tevkifevi bulunmaktaydı.³⁶²

İş esasına göre kurulan bu ceza infaz kurumları açık cezaevlerine benziyordu. Örneğin 1942 yılında Sivas'ta ve 1943 yılında Isparta'da iş esasına göre kurulan iki hapisane açık cezaevleri arasına katılabilecek durumdaydı. Toplam 270 mahkûmu bulunan Sivas Hapishanesi'nde ayrı bir bölümde kadın mahkûmlar da çalışıyordu. Hapishanede halı imalatı yapılıyor, mahkûmlar silahlı ya da silahsız hiçbir güvenlik önlemi olmaksızın tam bir serbestlik içinde faaliyet gösteriyorlardı. Bunun yanında binadan kaçışa engel olacak hiçbir güvenlik önlemi de mevcut değildi ve hapisane şehir içinde bulunduğundan mahkûmlar dışarıyla sıkı bir ilişki halindeydiler. Isparta'da bulunan hapisane de benzer durumdaydı. 1942 yılında Değirmisaz (Tavşanlı-Kütahya)'da kurulan cezaevinde mahkûmlar maden işlerinde çalıştırılmakta, buradaki mahkûmlar da diğer iş esasına göre kurulan cezaevlerindeki gibi tam bir serbestlik içinde çalıştırılıp ücretleri de masrafları düşüldükten sonra bankaya kendileri adına açılan hesaba yatırılmaktaydı.³⁶³ Aynı şekilde Edirne'de ziraat ürünlerinin üretimine dayalı olarak kurulan cezaevi de açık cezaevlerinin tüm özelliklerine sahipti.³⁶⁴

Açık müesseselerde mahkûmlar nezaret altına alınmadan disipline edildikleri için dış dünya ile temas halinde olmalarında sakınca görülmemekteydi.³⁶⁵ Fakat bu durum bazı olumsuz olayların da yaşanmasına neden olmuştu. Vardiyalı olarak çalışılan yerlerde mahkûmlar tam olarak kontrol edilememiş ve bazı yerlerde sivil işçi ve mahkûm arkadaş olarak kendi aralarında alışveriş yapmış, hatta daha ileri giderek işi ticarete dökmüşlerdi. Bazı mahkûmlar da usta başı veya çavuşla sorun yaşıyordu. Usta başı ve çavuşlar mahkûmların tekrar eski cezaevlerine gitmek istemediklerini bildiklerinden, bunu istismar ederek diğer işçilere yapamadıkları şeyleri mahkûmlara rahatlıkla yapabildikleri oluyordu. Mahkûmlar da disiplin suçu işlememek için bu durum karşısında susmak durumunda kalabiliyordu.³⁶⁶ Örneğin cezaevi müdürü İbrahim Saffet Omay'ın anlattığına göre bir fabrika mutfağında sivil işçiyle mahkûm arasında patates soyma meselesi yüzünden kavga çıkınca sivil işçi elindeki

³⁶¹ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: VI, İçtima: 4, Yirmi Yedinci İnikat, Cilt: 30, 13.I.1943 Çarşamba, s. 164-165.

³⁶² **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: VII, Yirmi Altıncı İnikat, Cilt: 2, 24.V.1943 Pazartesi, s. 152.

³⁶³ Gölcüklü, "Açık Müesseseler", **a.g.m.**, s. 99.

³⁶⁴ Gölcüklü, "Açık Müesseseler", **a.g.m.**, s. 99.

³⁶⁵ Gölcüklü, "Açık Müesseseler", **a.g.m.**, s. 99.

³⁶⁶ Omay, **Cezaevi...**, s. 32.

çakıyla mahkûmun üzerine yürümüş, mahkûm da kendisini itince sivil işçi başından yaralanmıştı. Olay üzerine fabrika şefi konuyu araştırmadan, sorgusuz sualsiz mahkûmun işine son vermiş ve kendisiyle yapılan telefon konuşmasında “*efendim ne olursa olsun bir mahkûmun sivil bir fabrika işçisinin başını yarmasına asla tahammül edemem.*” demişti.³⁶⁷

Erkek mahkûmlar dışında kadın mahkûmların iş gücünden de yararlanmıştı. Örneğin iki seneden fazla cezası bulunan 80 kadar kadın mahkûm Kayseri bez fabrikasında çalıştırılmıştı.³⁶⁸ Fabrikada kadın mahkûmlar sayesinde 1936 ile 1941 yılları arasında 18 ile 23 milyon metre arası bez üretilmişti.³⁶⁹ Yapılan ürünlerin satışı için cezaevleri sergisi kurulmuştu. Örneğin 1944 yılında İstanbul’daki Beyoğlu gazinosunda, başta İmrâlı olmak üzere Ankara, Isparta, Rize, Sinop, İstanbul, Üsküdar, Toptaşı, Bursa, İzmir, Edirne gibi birçok ilden gelen mahkûmların ürettiği eşyaların satışı yapılmaktaydı. 15 gün boyunca açık kalan sergide Isparta’da mahkûmları tarafından yapılan halılar, Bursa’da yapılan kumaşlar ve hamam takımları, Ankara cezaevinin kunduraları, İmrâlı dokumaları, İstanbul cezaevinin kadınlar kısmında yapılan yün işleri, kürkler serginin en gözde ürünleri arasında yer almıştı. Serginin satış ve diğer tüm işleri de yine mahkûmlar tarafından yapılmıştı.³⁷⁰ II. Dünya Savaşı’nın başlaması ve erkeklerin silah altına alınmasıyla işgücü açığı daha da büyüyünce işgücü açığını kapatmak için mahpusların işçi olarak kullanılması daha da önem kazanmıştır.

Tablo 8: Döner Sermaye ile İdare Olunan İnfaz Kurumlarının Mali Durumlarını Gösteren Tablo³⁷¹

Yıl	Sermaye TL	Kar TL	Demirbaş TL
1945-46	1.721.348,06	443.375,20	925.764,64
1946-47	2.171.020,03	537.567,71	1.238.489,40
1947-48	2.625.036,62	687.430,01	1.471.876,10
1948-49	3.260.628,16	556.688,52	1.658.006,58

³⁶⁷ Omay, **Cezaevi...**, s. 33.

³⁶⁸ **Bugün**, 17.07.1941, s. 2.

³⁶⁹ Ali Sipahi, “The Labor-Based Prisons in Turkey 1933-1953”, **Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İstanbul, 2006, s.115-116; **Akşam**, 07.10.1944, s. 5.

³⁷⁰ **Vakit**, 06.08.1944, s. 3. Benzer bir haber Son Posta gazetesinde de yer almıştır: **Son Posta**, 05.08.1944, s. 2.

³⁷¹ https://cte.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/492019150347cezaevi_yapilanmasi.0001.pdf, s. 11. (Erişim Tarihi: 14.07.2023)

2.4.1.3. Mahkumların Çalıştırılmasında İmralı Cezaevi Örneği

Türkiye’de bir ada hapishanesi yapma fikri meclis kürsüsünde tartışılırken, İmralı’yı ilk olarak öneren İzmir Valisi B. Fazlı Güleç olmuştu, hatta bu nedenle adadaki tepelerin birine Fazlı Güleç’in adı verilmişti. Yapılan tetkikler neticesinde adanın hapishane olarak kullanılması uygun bulunmuş ve 13 bin dönüm kadar ekilecek alanı bulunan adanın zeytin, meyve, soğan, üzüm, susam, sarımsak, kavun, karpuz, hububat gibi birçok tarım ürününe elverişli olduğu belirtilmişti.³⁷² Bunun üzerine o yıllarda adayı koyunlarını otlatmak için seneliği 300 liraya kiralamış olan Nuri Bey’le olan mukavele feshedilmiş ve 8 Kasım 1935 tarihinde ada, cezaevi kurulmak üzere Adalet Bakanlığına teslim edilmişti.³⁷³

24 kilometrekare büyüklüğündeki İmralı Adası’nda hapishane tesis edildikten sonra buraya İstanbul’dan 20, Mudanya ve Bursa’dan 30 mahkûm olmak üzere toplam 50 kişilik bir grup gönderilmiş ve bunlar İmralı Cezaevi’nin ilk mahkumları olmuştu.³⁷⁴ 1937’de bu sayı 400’e çıkmış,³⁷⁵ sonrasında bir dönem 1100, hatta 1200'lere kadar yükselmiş ancak 1943’te Adliye Vekili Hasan Menemencioğlu’nun mecliste verdiği bilgilere göre 800 civarına kadar düşmüştü.³⁷⁶

Gelen bu ilk grup adadaki esasen harap durumda olan eski binaları kullanmak durumunda kalmıştı. Daha sonra dönemin Cumhuriyet Savcısı Cemil Ayata harap binaları yeniden yaptırmış, ayrıca kıyıya saraçoğlu köşkü, değirmen, karakol binası, dokuma atölyesi, ambar, ahşap bir iskele ve rıhtım yaptırılmıştı. Adaya ilk olarak Mutahar Şerif Başoğlu olağanüstü yetkilerle müdür olarak görevlendirilmişti. Başoğlu’nun ardından sırasıyla Cemil Ayata, H. Şükrü Talimoğlu, Fehim Doğan, Esat Adil ve İzzet Akçal müdür olarak atanmıştı. Ayrıca adada doktor, ziraat mühendisi, 15 kadar memur ve müstahdem bulunmaktaydı.³⁷⁷

İmralı Adası zirai üretim açısından 10 köye, idari yönetim açısından Mete ve merkez olarak 2’ye ayrılmıştı. Köyler ise numaralarla ayrılmıştı, her köyün bir numarası vardı. Mete ve merkez olarak ifade edilen idari kısımda 35-40 civarında bina bulunuyordu. Bu binalar yatakhane, revir, dokuma evi, demirhane, ahır, karakol binası, ziyaretçi salonu, yemekhane, gazino, ambar, cami, okul, santral, büro, kütüphane, balıkhane, hamam gibi yapılarıydı. Bu

³⁷² **Akşam**, 27.09.1936, s. 4.

³⁷³ **Ceza İnfazında Sistemler ve İmralı Cezaevi**, İdeal Basımevi, Ankara, 1947, s. 19.

³⁷⁴ **Haber**, 06.11.1935, s. 1.

³⁷⁵ **Kurun**, 04.04.1937, s. 8.

³⁷⁶ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: VI, İçtima: 4, Yirmi Yedinci İnikat, Cilt: 30, 13.I.1943 Çarşamba, s. 166.

³⁷⁷ **Ceza İnfazında Sistemler ve İmralı Cezaevi**, s. 19.

binaların birçoğu burada bulunan mahkûmlar tarafından yapılmıştı.³⁷⁸ Adanın güvenliği ise görevli gardiyanlar tarafından sağlanıyordu. Mahkûmları disiplin altına almak için amiri selamlamak, yemekhanede sıraya girmek, sabahları idman yapmak, bayrak merasimi gibi çeşitli kurallar uygulanmaktaydı.³⁷⁹

Adadaki günlük programa göre mahkûmlar güne sabah 5.30'da bir boru sesi ile başlar, 6 ile 6.30 arası kahvaltılarını edip 20 dakika kadar toplu olarak spor yaparlar, sporun ardından da kısa bir bayrak merasimi olurdu. Daha sonra her mahkûm çalışmaya gider, işine kısa dinleme molaları dışında saat 12'ye kadar devam ederdi. İş saatlerinde tüm mahkûmlar çalışmak zorundaydı, çalışmamak gibi bir lüksleri yoktu. Bağcılık, balıkçılık, soğancılık, dokuma, mandıra, demircilik, hayvancılık, marangozluk, ziraat, terzilik, değirmencilik, kundura ve iç hizmetler adanın iş kollarını oluşturmaktaydı. Saat 12 ile 12.45 arası yemek, 12.45 ile 13.30 arası ise istirahat saatiydi. Saat 13.30'da mahkûmlar tekrar bağlı oldukları iş koluna giderek saat 17.20'e kadar bir günde toplam 8 saat çalışırlardı. Saat 17.30 ile 18.00 arası akşam yemeği yenir, daha sonra mahkûmlara 1 saat kadar eğitim verilirdi.³⁸⁰

Eğitim adada en çok üzerine düşülen konulardan biriydi. Özellikle cezaevi müdürü İbrahim Saffet Omay bu hususta çok hassas ve titiz davranmaktaydı. Kendisi daha önce mahkûmların çalıştırıldığı Karabük cezaevinde de müdürlük yapmış tecrübeli biriydi.³⁸¹ Cezaevinde oluşturduğu okulunu üç sınıfa ayırmış, okuma yazma bilen mahkûmları birinci ve ikinci sınıflarda öğretmen olarak kullanmıştı. Üçüncü sınıfta ise mahkûmlar konferans salonunda toplanır ve her gün aralarından biri diğer arkadaşlarına ahlak, adap, terbiye, insanlık, cemiyet ve din konularında konferans verirdi. Mahkûmların bu konferanslara hazırlanması için cezaevinde 4300 kitaptan oluşan bir kütüphane de vardı. Derslerin ardından boşta kalan zamanlarda mahkûmlar spor yapar, arkadaşlarıyla sohbet eder, bazı mahkûmlar ailelerinden gelen mektupları okur ve onlara mektup yazardı. Saat 21.00'i gösterdiğinde ise herkes yatardı.³⁸²

1936 yılında adaya Adalet Bakanı ve beraberinde bir heyet ziyarette bulunmuştu. Heyet yanında kütüphane için 180 kitap getirmişti. Bu 180 kitabın 145 tanesini İstanbul Hapishanesi'nde bulunan mahkûm arkadaşları ada mahkûmlarına hediye etmişlerdi. Akşamüstü adada güreş müsabakaları yapılmış, sonrasında mahkûmlar "İstiklal" adında bir

³⁷⁸ **Ceza İnfazında Sistemler ve İmralı Cezaevi**, s. 21.

³⁷⁹ **Ceza İnfazında Sistemler ve İmralı Cezaevi**, s. 22.

³⁸⁰ **Ceza İnfazında Sistemler ve İmralı Cezaevi**, s. 23.

³⁸¹ **Cumhuriyet**, 17.05.1946, s. 2.

³⁸² **Ceza İnfazında Sistemler ve İmralı Cezaevi**, s. 23.

piyes ve “Telefon” diye bir komedi oynamışlardı. Emre isminde genç bir mahkûm, vekile hapisane şarkıları okumuş ve gece olunca vekil ve beraberindeki heyet hapisanedeki yataklara yatmışlardı.³⁸³

Adada güvenlik yalnızca iki jandarma tarafından sağlanmaktaydı. Bazı insanlar adadaki bu serbestliğin mahkumlar tarafından kötüye kullanılacağını düşünmüşler, ancak zaman geçtikçe yanıldıkları ortaya çıkmıştı.³⁸⁴ Cezaevlerinin fazla “lüks” olması suça teşvik açısından şüphe uyandırmış, ancak Adalet Bakanı Fuat Sirmen’e göre böyle bir şey gerçekleşmemiştir.³⁸⁵ Müdür, heyete iki jandarmanın bile fazla olduğunu buradaki mahkumların artık kaçmayı akıllarından çıkardıklarını söylemişti. O zamana dek birçok dünya hapisanesini gezmiş Amerika Elçilik Müsteşarı gördükleri karşısında “*Şimdiye kadar 40 muhtelif nevide hapisane gezdim. Dünyanın bütün hapisanelerini tanırım. Yıllarca tetkik yaptım. Yer yüzünün hiçbir hapisanesinde mahkumların yüzünün bu kadar güldüğünü görmedim. Bu hapisanecilikte son derece büyük bir adımı gösterir. Hala inanamıyorum, gittiğim yer bayram yeri mi idi? Bir hapisane mi?*” diyerek şaşkınlığını ifade etmiş ve hapisane defterine “*Yalnız Türkiye için değil, bütün dünya için bir muvaffakiyet olan bu müesseseyi tebrik ederim.*” yazmıştı. Adliye vekili de görüşlerini “*Geldim ve büyük bir memleket davasının hallolduğunu görerek, sevinerek gidiyorum.*” şeklinde kaleme almıştı.³⁸⁶

1938 yılında bu sefer Petit Parisien gazetesi muhabiri B. Willy Sperco Adalet Bakanı Şükrü Saraçoğlu’yla birlikte hapisaneye gelmişti. Muhabir mahkumlara sadece iki jandarmanın eşlik ettiğini görünce hayret etmiş ve bu durumu sorunca, Saraçoğlu “*Niçin kaçınlar? Yakalanıp başka bir hapisane odasına tıklamak için mi? Burada ada yani temiz havada, kırdan yaşıyorlar, geziyorlar.*” diyerek konuyu açıklığa kavuşturmuştu.³⁸⁷ 1939 yılında da Fethi Okyar Adalet Bakanı olarak ziyarette bulunup hapisaneyi teftiş ettikten sonra dönüşte gazetecilere İmralı’daki durumun çok iyi olduğunu müessesenin başarılı bir şekilde çalıştığını ve bu tarz cezaevlerinin sayısının artırılması gerektiğini söylemişti.³⁸⁸

İstanbul Üniversitesi’nde İngiliz hukukuna dair konferanslar veren Clive Parry de adayı ziyaret eden bir başka isimdi. Ziyareti esnasında cezaevi müdürü olarak görev yapan İzzet Bey kendisine eşlik ederek bilgi vermişti. Kendi anlatımına göre Clive Parry’nin dikkatini ilk çeken şey mahkumların gardiyansız olarak idare edilmeleri ve arada kilit, sürgü,

³⁸³ **Akşam**, 27.09.1936, s. 4.

³⁸⁴ **Haber**, 08.06.1938, s. 5.

³⁸⁵ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Dönem: VIII, Toplantı: 4, Kırk Altıncı Birleşim, Cilt: 24, 14.II.1950 Salı, s. 166.

³⁸⁶ **Akşam**, 27.09.1936, s. 4.

³⁸⁷ **Akşam**, 18.09.1938, s. 6.

³⁸⁸ **Akşam**, 19.08.1939, s. 4.

parmaklık gibi engellerin olmamasıydı. Cezaevinde istihdam edilen görevli kimseler varsa da bunlar birer zindancıdan ziyade öğretmen gibiydi. Burada kalan mahkumlar her sabah kalktıklarında karşılarında taş, duvar, tel örgü yerine adanın tebessümle bakan çehresini ve yabancı olmadığını denizi görmekteydiler. Mahkumlar için zor bir durum olan ailelerinden ayrı kalma özlemi de müdür beyin girişimleriyle yakın zamanda halledileceğini ifade etmişti.³⁸⁹

Clive Parry adayı gezerken mahkumların değirmende nasıl buğday öğüttükleri, nasıl balık avladıkları ve halı tezgahlarında nasıl dokuma yaptıkları gözlemlemişti. Mesleksizlik ve işsizliğin suç işlemede çok önemli bir etkisi olduğunu düşünen Parry, burada mahkumlara öğretilen mesleklerin çok önemli olduğunu ifade etmişti. Ayrıca buradaki mahkumlar sadece çalışmakla kalmıyor aynı zamanda okuma yazma öğrenip sanatla da uğraşıyorlardı. Hatta bunların yanında Türk Tarihi ve Türkiye coğrafyası gibi dersler de almaktaydılar.³⁹⁰

Adadaki mahkumların marşları da vardı ve bu marş yine bir mahkûm tarafından yazılmıştı. Marşın bir dördlüğü şöyleydi:

*“Elimizde kalem, çekiç, mekik, keser, aksapan
Anladık ki bunlar imiş mutluluğu doğuran
Suçlu olan evladında böyle duygu oldukça
Gözün aydın güzel vatan kapandı kanayan yaran”*³⁹¹

Parry’e göre adada 250 ton buğday, 100 ton arpa, 50 ton yulaf, 130 ton mısır, 500 ton soğan ile fasulye, kavun, karpuz, zeytin ve mevsimine göre yetiştirilen meyvelerin yanında bol miktarda balık avlanmaktaydı. Ayrıca bu cezaevinin model olabilecek derecede doğru bir infaz sistemine sahip olduğunu ve İngiltere’de de böyle bir cezaevinin yapılmasının faydalı olacağını düşünüyordu. Bundan dolayı bu düşünceyi ortaya atan kişiyi ve bunu uygulayan başvekili tebrik etmişti.³⁹² Adadaki iş kolları hakkında detaylı bilgi vermek gerekirse şu şekildedir.

³⁸⁹ Clive Parry, “Türkiye’nin Ada Cezaevi: İmralı”, **Adalet Dergisi**, Yeni Cezaevi Basımevi, Ankara, 1945, s. 751., Adayı gezenler arasında gazeteci ve yazar Vedat Nedim Tör de vardı. Tör daha sonra adayla ilgili gözlemlerinden “İmralı’nın İnsanları” adlı tiyatro oyununu yazmıştır; Bkz. **Vatan**, 20.03.1941, s. 3.

³⁹⁰ Parry, **a.g.m.**, s. 752.

³⁹¹ Parry, **a.g.m.**, s. 754.

³⁹² Parry, **a.g.m.**, s. 752.

Tablo 9: 1946 Yılı İçinde Elde Edilen Mahsul ve Miktarı³⁹³

Cinsi	Miktar (Kg)
Buğday	85.246
Arpa	47.880
Mısır	21.531
Yulaf	6.282
Bakla	39.118
Bezelye	1.907
Taze Fasulye	1.523
Taze Soğan	12.556
Kuru Soğan	259.593
Pırasa	16.845
Biber	4.997
Domates	18.391
Patlıcan	17.546
Kabak	3.467
Üzüm	48.626
Kavun	5.219
Karpuz	5.127
Zeytin	20.091

Adada tarımın yanı sıra küçükbaş, büyükbaş ve kümes hayvancılığı da yapılmaktaydı. Aşağıdaki tabloda hayvancılıktan elde edilen ürünler gösterilmiştir:

³⁹³ Ceza İnfazında Sistemler ve İmralı Cezaevi, s. 26.

Tablo 10: 1946 Yılı Mandıra Hasılat Göstergesi³⁹⁴

Cinsi	Miktarı (Kg)
Süt	17.237
Yoğurt	7.969
Peynir	2.846
Tereyağı	117
Yün	826

Adada küçük sanatlar olarak görülen ve bir diğer üretim alanı olan iş sahası ise kunduracılık, dokumacılık, çorapçılık, marangozluk, tamirhane, kalaycılık, fırın ve değirmendir. Bu iş kollarında çeşitli mahkûmlar çalıştırılmakta ve her birinin günlük üretim kotası bulunmaktaydı. Örneğin kundura atölyesinde toplam 37 mahkûm çalışmaktaydı. Başlarında işi bilen ve yine mahkûm olan atölye şefi ve yardımcısı vardı. 37 mahkûmdan 6 tanesi cezaevine girmeden önce bu alanda çalışmış tecrübeli diğer 31 kişi ise bu mesleği burada öğrenmekteydi. Adada yapılan kunduralar genellikle postaldır ve azami miktarda da iskarpin üretilmekteydi. Günde 20 çift postal yapılmakta ürünleri satış fiyatı maliyet fiyatına %20 müessese karı ve amortisman ilave etmek suretiyle belirlenmekteydi.³⁹⁵ İdari işlerin yapılmasında ve adanın yol, tamir ve bina inşası gibi imar faaliyetlerinde çalışan iç hizmetler şubesi vardı. Burada çalışan toplam mahkûm sayısı 186 kişiydi.³⁹⁶ Üretilen ürünlerin satışından elde edilen gelir önce kurumun ihtiyaçlarını finanse etmekte kalan paranın bir kısmı mahkûmların hesabına serbest kaldıklarında kullanmaları için bankaya yatırılmış bir kısmı da bu tür müesseselerin ıslahında kullanılmak üzere Ceza ve Tevkif Evleri Müdürlüğü hesabına yatırılmaktaydı.³⁹⁷

Türkiye hapisanelerinde incelemeler yapan G. Howland Shaw'un yazdığı rapora göre, İmralı Cezaevi'nin başarılı olmasında Başoğlu'nun idarecilik meziyetleri etkili olmuş, burada bir hapishaneden ziyade bir komün sistemi kurulmuştu. Hapishane direktörü, jandarmalar ve mahkûmlar el birliğiyle hep birlikte çalışıyorlar, aynı yemeği yiyip aynı yerlerde yatıp kalkıyorlardı. Müessesede disiplin sorunları ve problemler çıktıkça yeni usuller

³⁹⁴ Ceza İnfazında Sistemler ve İmralı Cezaevi, s. 28.

³⁹⁵ Ceza İnfazında Sistemler ve İmralı Cezaevi, s. 28.

³⁹⁶ a.g.e., s. 30.

³⁹⁷ Feyyaz Gölcüklü, "Açık Müesseseler", a.g.m., s. 98.

ve metotlar bulan direktör bunların üstesinden gelmekteydi.³⁹⁸ 1947’de dönemin başbakanı Recep Peker de İmralı’nın Türkiye’deki en iyi hapisane olduğunu, yakında Sinop’ta da ona benzer bir hapisane kurulacağını söylemişti.³⁹⁹

20 Temmuz 1945 itibariyle İmralı adasındaki mahkûm sayısı 1047’ye ulaşmıştı. Mahkumlardan 881’i merkezde, 186’sı Mete’de bulunmaktaydı. Kurulduğu tarihten o güne kadar İmralı’ya devlet bütçesinden 344.000 lira verilmiş, fakat son mali yıl içerisinde İmralı’ya herhangi bir bütçe ayrılmamıştı, ada artık kendi gelirleriyle yönetilebilmekteydi. 1945 itibariyle adanın senelik geliri 1.000.000 lirayı geçerken masraflar da aşağı yukarı bu seviyedeydi.⁴⁰⁰

Tablo 11: İmralı Adası (1936-1946) Ekonomik Göstergeler⁴⁰¹

Yıl	Sermaye	Gelir	Gider	Kar	Zarar
1936	30.000	4.459,41	23.993,31		19.353,90
1937	92.387,50	96.408,01	37.410,63	16.218,75	
1938	16.323,82	191.827,96	113.136,65	78.791,31	
1939	298.548,73	77.386,82	80.290,30		2.903,61
1940	355.596,61	133.600,46	105.686,54	27.292,92	
1941	407.206,92	211.931,31	167.208,96	44.722,35	
1942	461.929,27	334.122,52	234.166,99	99.955,53	
1943	548.895,92	414.958,34	263.184,81	151.743,53	
1944	548.895,92	440.634,91	273.163,38	167.471,53	
1945	814.000,54	329.915,65	272.374,61	117.541,04	
1946	889.443,96	506.236,70	376.749,67	129.487,03	

İmralı Cezaevi’ndeki mahkumların %70,7 oranla en fazla adam öldürme suçundan ceza aldığı görülmekteydi. Buna eğer öldürmeye teşebbüs, iştirak, tahrik ve ölüme sebebiyet verme hallerini de eklenirse bu oran %88,8 çıkmaktaydı. Diğer suçlar ise %2,58 ile hırsızlık,

³⁹⁸ G. Howland Shaw, “*Türk Hapishane Sistemi ve Bunda Yapılan Reform*”, **Yabancı Gözüyle Cumhuriyet Türkiye’si**, Dahiliye Vekaleti Matbuat Umum Müdürlüğü, Ankara, 1938, s. 164.

³⁹⁹ **Akşam**, 05.04.1947, s. 5.

⁴⁰⁰ **Cumhuriyet**, 20.07.1945, s. 3.

⁴⁰¹ **Ceza İnfazında Sistemler ve İmralı Cezaevi**, s. 31.

%10,2 oranında kız kaçıırma ve ırza geçme, %3,9 oranında gasp, sahtecilik, askeri firar ve kaçakçılık idi.⁴⁰²

Tablo 12: Mahkumların Suç İşledikleri Andaki Yaşları ve İşledikleri Suçlar⁴⁰³

Suç tarihindeki yaş	12-15	16-18	19-21	22-30	31-40	41-50	51-60	61-70
Adam Öldürme	2	51	97	207	163	66	16	2
Öldürmeye Teşebbüs	-	3	11	18	17	8	2	1
Ölüme Sebebiyet	-	-	4	8	2	3	-	-
İştirak ve Tahrik	-	-	1	8	7	-	-	-
Hırsızlık	-	1	4	4	10	2	1	-
Irza geçme ve Kız kaçıırma	1	1	5	20	30	6	3	-
Gasp	-	4	6	12	10	2	-	-
İrtikap	-	-	-	1	3	1	-	1
Sahtecilik	-	-	-	1	1	-	-	-
Askeri Firar	-	-	-	1	1	-	-	-
Kaçakçılık	-	-	-	1	2	1	-	-
Yaşa Göre Toplam	3	64	143	291	238	89	23	4

2.4.2. Çocuk İslahevleri: Edirne ve Ankara Örneği

19. yüzyılın başlarında yaşanan teknik gelişmeler nedeniyle insanlar büyük şehir merkezlerine akın etmiş, bu hareket neticesinde yoğun işçi mahalleleri oluşmuştu. Bu mahallelerde yaşanan hayat zorlukları sonucu ailelerin çocuklarıyla olan meşguliyeti azalmış, ilgisiz kalan çocukların bir kısmı sokakla veya iş hayatıyla fazla içli dışlı olup kötü alışkanlıklar edinerek suça meyilli hale gelmişti. Bu nedenle çocuk suçluları cezalandırmaktan ziyade suçu önlemek ve çocuk suçluları koruyup tedavi etmek gerekmekteydi.⁴⁰⁴ Bir gazete yazısı bu durumu Victor Hugo'nun "bir mektep fazla yapın, bir hapisane eksiltmiş olursunuz" sözüyle açıklamıştı.⁴⁰⁵ Ülkemizde suçlu çocukların hukuki süreçleri ceza kanununun 53, 54, 55'inci maddeleri ile belirlenmiştir:

⁴⁰² a.g.e., s. 32.

⁴⁰³ a.g.e., s. 33.

⁴⁰⁴ Feyyaz Gölcüklü, "Türkiye'de Çocuk Suçluluğu", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi, C. 11, S. 3, 1956, s. 151.

⁴⁰⁵ Zaman, 16.02.1935, s. 1.

Madde 53. “Fiili işlediği zamanda onbir yaşını bitirmemiş olanlar hakkında takibat yapılamaz ve ceza verilemez. Ancak fiil kanunen bir seneden ziyade [fazla] hapis cezasını veya daha ağır cezaya müstelzim [gerektiren] bir cürüm [suç] olduğu takdirde müddeiumuminin [savcının] talebi üzerine mahkeme reisi çocuğun, istirdadı [geri alınması] kabil tedbirden [olası tedbirlerden] olmak ve onsekiz yaşını geçmeyecek müddetle mukayyet [sınırlı] bulunmak üzere terbiye ve ıslah için Devlet idare veya mürakabesinde [gözetiminde] bulunan bir müesseseye konmasını veyahut takayyüt ve nezaretinde teseyyüp [boşlama] ve ihmal ile bir cürüm işlemesine meydan verilirse kendilerinden ikiyüz liraya kadar cezayı nakdi [para cezası] alınacağı ihtariyle ana, baba veya vasiye teslimini emreder.”⁴⁰⁶

Madde 54 (Muaddel 09.07.1953). “Fiili işlediği zaman onbir yaşını bitirmiş olup da onbeş yaşını doldurmamış olanlar, farik ve mümeyyiz [iyi ve kötüyü ayırt edebilen] olmadıkları surette haklarında hiçbir ceza tertip olunamaz. Ancak işlenilen fiil bir seneden fazla hapis veya daha ağır bir cezayı müstelzim cürümlerden ise bundan evvelki madde ahkamı [hükümleri] tatbik olunur. Eğer çocuk işlediği fiilin bir suç olduğunu fark ve temyiz [farkındalık] ile hareket etmiş ise suçunun cezası aşağıda yazılı şekillerde indirilir:

1. İdam cezası yerine onbeş seneden eksik olmamak üzere muvakkat [geçici] ağır hapis;
2. Müebbet ağır hapis yerine on seneden onbeş seneye kadar ağır hapis cezası hükmolunur.
3. Sair cezalar yarıya indirilir.

Şahsi hürriyeti bağlayıcı cezalar, para cezasından çevrilmiş olsa dahi eğer suçlu cezanın çektirilmesine başlandığı zaman onsekiz yaşını bitirmemiş ise ceza bir ıslahhanede çektirilir.

Bu mahkumiyetler tekerrüre esas olamaz.”⁴⁰⁷

Madde 55. (Muaddel 09.07.1953) “Fiili işlediği zaman onbeş yaşını bitirmiş olup da onsekiz yaşını bitirmemiş olanlar hakkında aşağıda yazılı şekillerde ceza tayin olunur:

⁴⁰⁶ 1926 Türk Ceza Kanunu, madde 53.

⁴⁰⁷ 1926 Türk Ceza Kanunu, madde 54.

1. İdam cezası yerine yirmi seneden aşağı olmamak üzere ağır hapis cezası;
2. Müebbet ağır hapis yerine onbeş seneden yirmi seneye kadar ağır hapis cezası verilir.
3. Diğer cezaların üçte biri kadarı indirilir.
4. Amme hizmetlerinden memnuiyet [yasak] ve emniyeti umumiye [polis] nezareti altına alınmak cezaları tatbik edilmez.

Cezanın çektirilmesine başlandığı zaman onsekiz yaşını bitirmemiş olanlar hakkında hürriyeti bağlayıcı cezalar para cezasından çevrilmiş olsa dahi onlara mahsus ceza evlerinde veya büyüklere mahsus ceza evlerinin hususi kısımlarında çektirilir. Bunlar onsekiz yaşını geçtikleri zaman eğer mahkûm oldukları ceza müddeti üç seneden ve geri kalan müddeti iki seneden fazla ise büyük mahkumların buldukları ceza evlerine naklonurlar. Ancak bunlardan geçirdikleri müddet hususi ceza evinde veya büyüklere mahsus ceza evlerinin hususi kısımlarında alıkonulabilir.

Hükümün infazına başlandığı tarihte onsekiz yaşını bitirmiş ve mahkûm oldukları ceza müddeti üç seneden az bulunmuş olup da geçmişteki hallerine nazaran hususi ceza evinde veya büyüklere mahsus ceza evlerinin hususi kısımlarında bulundurulmaları daha uygun görülenlerin cezaları bu evlerde çektirilir.”⁴⁰⁸

Çıkartılan kanunlar kadar bu kanunların hangi mahkemeler tarafından uygulanacağı da büyük önem arz etmektedir. Çocuk mahkemeleri ilk olarak 1899 yılında ABD'nin Chicago eyaletinde, daha sonra sırasıyla 1905 yılında İngiltere'de ve 1907 yılında ise Almanya'da kurulmuştu.⁴⁰⁹ Ülkemizdeyse çocuk mahkemelerinin tesisi ilk kez 1935 tarihinde konuşulmaya başlanmış,⁴¹⁰ 1936'da Ahmet Emin Yalman gazetede buna dair müstakil bir yazı yazmış,⁴¹¹ 1948 yılında bile maddi imkansızlar nedeniyle bu düşünce hayata geçirilememişti.⁴¹²

⁴⁰⁸ 1926 Türk Ceza Kanunu, madde 55.

⁴⁰⁹ Hüseyin Sapmazlı, **Çocuk Hakları ve Himaye Müesseseleri**, Ankara Yeni Cezaevi Matbaası, Ankara, 1943, s. 128.

⁴¹⁰ **Zaman**, 15.02.1935, s. 7.

⁴¹¹ **Tan**, 08.10.1936, s. 5.

⁴¹² **Ulus**, 13.01.1948, s. 4.

Türkiye’de ancak 7 Kasım 1979’da TBMM tarafından kabul edilen yasayla çocuk mahkemeleri yargı sisteminde yerini almıştı.⁴¹³ 21 Kasım 1979 tarihinde resmî gazetede yayınlanmış ve 1981 tarihinde yayınlanan 2552 sayılı çocuk mahkemelerinin kuruluşu, görev ve yargılama usulleri hakkında kanunla çocuk mahkemelerinin kuruluşu planlanmıştı.⁴¹⁴ Fakat yaşanan çeşitli sorunlar nedeniyle çocuk mahkemeleri 1987 yılına dek faaliyete geçememiş, ilki Ankara’da açılmıştı. Bu konuda Ankara’yı sırasıyla İstanbul, İzmir ve Trabzon takip etmişti.⁴¹⁵

Ceza kanunnameleriyle aktif bir şekilde temiz ve dürüst bir hayat yoluna sevk edilmeye çalışılan suçlu çocuklar hususunda alınan en önemli tedbirlerden biri de çocuk ıslahevidir. Çocuk ıslahevinin yapılmasıyla çocuk suçlular büyüklerle birlikte hapisshanede ceza çekmek yerine kendilerine sevgi ve şefkat gösteren bir müessesede terbiye ve ıslah edilmeye başlanacaktı. Uzun süre çocuklara özel bir ıslah kurumunun olmaması nedeniyle çocuklar çoğu kez büyük mahkumlarla aynı cezaevinde kalmak zorunda kalmış ve bu durum yıllar boyu olumsuz sonuçlar doğurmuştu. Çocuk ıslahevleri tam olarak hayata geçirilmeden çocuk mahkemeleri kurulmasının da istenilen sonucu veremeyeceği düşünüldüğünden bu mahkemelerin oluşturulması çok gecikmişti.⁴¹⁶ Çocuk mahkemeleri kurulana kadar suçlu çocukların yargılanması Asliye Ceza Mahkemeleri tarafından yapılmıştı. Örneğin İstanbul’un Fatih semtinde 14 yaşında hırsızlık yapan Muharrem isminde bir çocuğun yargılanması asliye ceza mahkemesi tarafından yapılmış ve çocuk cezalandırılmıştı.⁴¹⁷

Türkiye’de ilk çocuk ıslahevi, Şubat 1930’da Edirne’deki cezaevi binasının bir kısmı tadilat edilerek ıslahevi olarak kullanılmaya başlanmasıyla kurulmuştu. Edirne’deki ıslahevi açıldığında Cumhuriyet savcılığının verdiği bilgilere göre Türkiye’de ıslahevi olmadığı için 819 çocuğun cezası tehir edilmişti.⁴¹⁸ Fakat Edirne’deki bina “ıslahevi” olarak inşa edilmediği için aslında tam olarak ıslahevinin hususi ihtiyaçlarına göre bir yapı değildi. Doğrudan ıslahevi olarak inşa edilen ilk yapı 1939 yılında Kızılcahamam’da inşa edilmiş, sonrasında 1940 yılında Ankara, Keçiören civarında Kalaba köyünde de ayrı bir ıslahevi kurulmuştu, yakın vilayetlerdeki çocuk suçlular da buralara sevk ediliyordu. İslahevi bir ceza infaz

⁴¹³ Aybike Dinç, “Türkiye’de Çocuk Mahkemelerinin Çocuk Adalet Sistemindeki Yeri”, **Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi**, sayı: 5 (2020), s. 71.

⁴¹⁴ **Resmî Gazete**, Çocuk mahkemelerinin kuruluşu, görev ve yargılama usulleri hakkında kanun, 21 Kasım 1979 ve 10 Kasım 1981

⁴¹⁵ Muhammet Yunus Kuruca-Yasemin Mamur Işıkcı, “Türkiye’de Çocuk Mahkemelerinin Kurulmasına Yönelik Kamu Politikası Analizi”, **Disiplinlerarası Çocuk Hakları Araştırmaları Dergisi**, C. 2, S. 4, (2022), s. 58.

⁴¹⁶ Sapmazlı, **a.g.e.**, s. 3.

⁴¹⁷ Nurullah Kunter, “Cezai Mesuliyeti Olmayan Küçükler Hakkında Terbiye ve İslah Tedbirleri ve Bunları Tatbik ile Vazifeli Makam”, **Adliye Ceridesi**, s. 739; **Tanin**, 20.09.1945, s. 7.

⁴¹⁸ Faruk Erdem, “Türk İslah Evi Sisteminin İlmî Esasları”, **Adalet dergisi**, 1940, s. 194.

kurumu olmakla birlikte isminden de anlaşılacağı gibi, her şeyden önce bir ıslah müessesesiydi. İslahevinde çocuklar için hem eğitim hem de meslek kazanmaları için atölye programı oluşturulmuştu. Temel amaç çocuğu ıslah ederek faydalı birer uzuv olarak topluma iade etmektir.⁴¹⁹

Kurumda demircilik, kunduracılık, terzilik ve marangozluk olmak üzere toplam dört atölye vardı. Bu atölyelerde çocuklar, atölye şefleri ve ustalarının kontrolünde meslek öğrenmekteydi. Ayrıca kurumda tam bir disiplin mevcuttu. Kahvaltı, öğle ve akşam yemekleri yemekhanede yeniyor, günlük eğitim programı çerçevesinde idman, ders ve iş saatlerine ayrılıyordu.⁴²⁰ İşler ciddi bir disiplin altında yürütülmeye çalışılsa da tam olarak istenen verim alınamamış, 1941 yılında çocuk ıslahevlerine bir döner sermaye tahsis edilerek bu durumun önüne geçilmeye çalışılmıştı. Böylece çocuklar hem ıslahevinde çalışırken para kazanacaklar hem de cezalarını tamamladıklarında ellerinde küçük de olsa bir sermaye olacaktı.⁴²¹

Uzun zaman önce çalışmalara başlanmış olmasına rağmen 1950’de bile ıslahevi sorunu küçülse de tam olarak çözülememişti. Dönemin Adalet Bakanı Fuat Sirmen mecliste yaptığı konuşmasında yıllar boyu çocuklar için çeşitli kurumların teşkil edildiğini, ancak hala bazı yerlerde çocuk suçlularla yetişkin suçluların tam olarak tecrit edilemediğini itiraf etmişti.⁴²² Ayrıca bazı yerlerde çocuklar suçlu olmadığı halde annesinden ayrılamayacak kadar küçük oldukları veya kalacak başka yerleri olmadığı için cezaevinde suçlu annelerinin yanında kalıyorlardı.⁴²³

İslahevi olarak ABD’nin New York eyaletinde “Çocuk Köyü” adı altında bir kurum oluşturulmuştu. 300 dönümlük bir araziye sahip olan bu kurumda 7 ile 17 yaş aralığında üzere yaklaşık 500 çocuk kalmaktaydı. Çocuklar burada hem eğitim alıyor hem de zanaat öğreniyorlardı. O kadar ki köydeki binaların çoğunu yine burada kalan çocuklar yapmıştı.⁴²⁴

Fransa’da ise bu iki tip ıslahevinden farklı olarak 1946 yılında Fransa’nın Seine-et-Oise bölgesinde 14-21 yaş arası suçlu genç kızlar için Brecourt Enstitüsü kurulmuştur. Brecourt Enstitüsü Fransa Adalet Bakanlığı’na bağlı olarak hizmet veriyordu. Enstitüye giriş

⁴¹⁹ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: VI, İctima: 4, Yetmiş Yedinci İnikat, Cilt: 30, 13.I.1943 Çarşamba, s. 167-168.

⁴²⁰ Sapmazlı, **a.g.e.**, s. 192-193.

⁴²¹ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: VI, İctima: 2, Yetmiş Birinci İnikat, Cilt: 19, 30.VI.1941 Pazartesi, s. 235-237.

⁴²² **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Dönem: VIII, Toplantı: 4, Kırk Altıncı Birleşim, Cilt: 24, 14.II.1950 Salı, s. 589.

⁴²³ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Dönem: VII, Toplantı: 3, On Beşinci Birleşim, Cilt: 20, 20.XII.1945 Perşembe, s. 226.

⁴²⁴ Hilmi A. Malik, **Türkiye’de Suçlu Çocuk İctimai Dertlerimiz**, Hakimiyeti Milliye Matbaası, 1931, s. 140-142.

yaşı 14 ile 17 yaş arasında değişiyordu. Enstitünün müdiresi Matmazel Riehl enstitünün amaçlarını 6 maddede şöyle ifade etmişti:

- “1. Gençlere iyi bir eğitim vermek
2. Psikolojik yöntemler kullanarak ve bir aile ortamı kurarak çocukları sosyal hayata hazırlamak
3. Sosyal eğitim, aile ve ev idaresi gibi eğitimlerle çocukları hayata hazırlamak ve sosyal hayata uyarlamak
4. Gençlerin kabiliyetlerine göre meslek eğitimi vererek, meslek sahibi yapmak
5. Fiziki eğitimlerin yanında çocuklara eğitimin ve çalışmanın önemi anlatılarak çalışma aşkı ve alışkanlığı sağlamak
6. Leyli olan öğrencilerin yavaş yavaş topluma entegrasyonunu sağlamak gibi misyonları vardır”⁴²⁵

Türk ceza kanununun 55. maddesinin son fıkrası hükmüne göre suçu işlediği zaman 15 yaşını bitirmiş 18 yaşını tamamlamamış olan suçlu çocuklar için Nazilli Bez Fabrikası’nda 4 Ekim 1942’de hususi bir cezaevi açılmıştı. 100 kişinin yattığı bu cezaevinde genç mahkûmlar gündüzleri bez fabrikasında bir işçi gibi çalıştırılmakta, geceleri ise fabrikadan ayrı müstakil bir kısımda barındırılmaktaydı.⁴²⁶

Adliye istatistiklerine göre Türkiye’de 12-15 yaş arası çocuk mahkûm sayısı 1935’te 831, 1936’da neredeyse iki katına çıkarak 1515, 1937’de de yine kayda değer bir artışla 1964 kişi olmuştu. 16-18 yaş aralığındaki suçlu çocuklar 1935 yılı verilerine göre 3561 kişiyken iken 1937’de %25’ten fazla bir oranda artarak 4398 kişiye ulaşmıştı.⁴²⁷

Edirne’deki ilk ıslahevine 1939 yılına kadar 9’u Trakya’dan, 26’sı Karadeniz’den 53’ü Doğu Anadolu’dan, 77’si Batı Anadolu’dan, 86 çocuk ise Orta Anadolu’dan olmak üzere toplam 251 çocuk gelmişti. Bu çocuklardan 131’i adam öldürme suçundan, 92’si çocuk istismarı, 21’i hırsızlık, 7’si de mala zarar verme suçundan mahkûm olmuştu.⁴²⁸

⁴²⁵ Güngör Orhon, “Suçlu Genç Kızların Eğitimine Has Breccourt Enstitüsü”, **Suçlu Çocuklarla İlgili Bir İnceleme**, Gürsoy Basımevi, Ankara, 1962, s. 55-56.

⁴²⁶ Sapmazlı, a.g.e, s. 194.

⁴²⁷ Adliye İstatistikleri 1935-1938, 12-21 Yaş Arası Suç İşleyen Çocuklar.

⁴²⁸ Faruk Erdem, **Ceza Hukuku Önünde Suçlu Çocuklar**, Cumhuriyet Matbaası, 1940, İstanbul, s. 76.

Tablo 13: Yaşa Göre Suç Durumu⁴²⁹

Yaş	Katil	Livata	Kız ve kadına tecavüz	Hırsızlık	Toplam
10	1	1	-	-	2
11	3	-	-	-	3
12	7	-	2	-	9
13	11	1	5	-	17
14	26	4	5	2	37
15	7	2	1	-	10
16	3	2	1	-	6
17	1	-	-	-	1
18	-	-	-	-	-
19	1	-	-	-	1

Tablodan görüldüğü üzere ıslahevinde bulunan çocukların nüfus kayıtlarına göre en küçüğü 10 ve en büyüğü 19 yaşındaydı, fakat bu yaşlar çocukların suç işledikleri andaki yaşları değil, araştırma esnasındaki yaşlarıydı. Hapishanede en çok 13-15 yaş aralığındaki çocukların bulunmasının muhtemel sebebinin ergenlikle birlikte gelen bedensel ve ruhsal değişiklikler olduğu düşünülmektedir. Tabloda görülen toplam 86 çocuğun sadece 38'i okula gitmişti. Okula gitmeyenlerin bir kısmı köylerinde okul olmadığı için, bir kısmı ana babaları yoksul olduğu için, diğer bir kısmı da onları okutacak kimselerin olmadığı için okula gidemediklerini beyan etmişti. Okula gidenlerden yalnızca iki tane orta okul öğrencisi vardı. Beş tanesi ilk okulu bitirmiş, kalanların kimisi sadece birkaç ay devam edebilmiş, kimisi ekonomik nedenlerden kimisi de mahkûm olduktan sonra okuldan ayrılmak zorunda kalmıştı.⁴³⁰

Edirne'deki ıslahevinde yapılan çalışmada da çocukların eğitim durumlarının iyi olmadığı görülmüştü. 135 çocuktan okuma yazma bilenlerin sayısı ise sadece 6'ydı.⁴³¹ Bunun yanında kurum çalışanları çocukların çoğunun zeki, dürüst, çalışkan ve işine bağlı olduğunu

⁴²⁹ Tezer Taşkıran-Samet Ağaoğlu, **Suçlu Çocuklarımız Ankara Çocuk İslah Evinde Bir Araştırma**, Titaş Basımevi, Ankara, 1943, s. 20.

⁴³⁰ Taşkıran-Ağaoğlu, **a.g.e.**, s. 26.

⁴³¹ Erdem, **a.g.e.**, s. 74.

ifade etmiş, bir kısmının çekingen, sessiz, tembel ve başarı derecelerinin düşük olduklarını söylemişlerdi.⁴³²

Çocukların mahkûm olmadan önce yaptıkları işler daha çok ana babalarına tarlada yardım etmekten ibaretti. Ailesinin yanında çalışanlar kazançlarını ailelerine verdiklerini söylemişlerdi. Onun dışında tersane işçisi, nalbant, yemenici çırağı, bakkal çırağı, maden amelesi ve kalaycılık işleri yapmış çocuklar da mevcuttu. Yalnızca iki çocuk çalışmadığını belirtmişti. Bu durum bize çocukların neredeyse hepsinin çalışıp para kazandığını göstermektedir.⁴³³

Suç işlemede çocuğun içinde bulunduğu ailenin rolü şüphesiz çok önemliydi. 1933 yılında bir resimli makalede bu duruma dikkat çekilmiş, çocuk suçluların çoğunun evde zulüm gören çocuklardan oluştuğu kaleme alınmıştı.⁴³⁴ Daha geç bir tarihte Adalet Bakanı Ali Rıza Türel mecliste yaptığı bir konuşmasında ise bunu şöyle ifade etmişti: “... çocuğun suçu, hakikatte anasının, babasının veya muhitinin suçudur.”⁴³⁵ Bu nedenle çocuklarla yapılan görüşmelerde çocukların ve ailelerin içinde bulunduğu araştırılmış ve bunun sonucunda çocuklar dört gruba ayrılarak her gruptan belli başlı çocuklarla ilgili manevi durumları ve işledikleri suçlar paylaşılmıştır. Araştırmada çocukların isimleri yerine harfler kullanılmıştı.

A'nın anne ve babası ölmüş, çocuk amcasıyla büyümüştür. Fakat A amcasından memnun değildir. 12 yaşındayken evli bir kadını kaçırmak suçu işlemiştir. B'nin de babası ölmüş, annesi de başkasıyla evlenmiş çocuğa üvey baba eziyet edince çocuk evden kaçmış ve çoban olmuştur. 13 yaşındayken başka bir çobanı kavga neticesinde öldürmüştür. C'nin annesi ölmüş, babası başkasıyla evlenmiştir. Çocuk üvey anne tarafından eziyete uğrayınca evden kaçmış, daha sonra 15 yaşındayken üvey annesinin ilk kocasından olan 10 yaşındaki kızına tecavüz etmiştir. Fakat kendisi bunun iftira olduğunu söylemektedir. D'nin anne ve babası sağdır. Çocuk 14 yaşında annesini dağa kaçırın adamı görünce dayanamayıp vurduğunu söylemiştir.⁴³⁶

Türkiye'deki örnekleri Batı'yla kıyaslamak gerekirse, Brüksel Çocuk Mahkemesi Hâkimi Paul Wets'e göre çocukların suç işlemede en önemli etken, çocuğun ailesiydi. Fransa'daki Mol ve St. Servais'deki ıslahevlerindeki istatistiklere göre ailevi nedenlerle suç

⁴³² Taşkiran-Ağaoğlu, **a.g.e**, s. 27.

⁴³³ Taşkiran-Ağaoğlu, **a.g.e**, s. 25.

⁴³⁴ **Son Posta**, 26.07.1933, s. 3.

⁴³⁵ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Dönem: VII, Toplantı: 3, On Beşinci Birleşim, Cilt: 20, 20.XII.1945 Perşembe, s. 222.

⁴³⁶ Taşkiran-Ağaoğlu, **a.g.e**, s. 32-34.

işleyen erkek çocukların oranı %64,4, kız çocuklarının oranı ise %70 olarak tespit edilmişti.⁴³⁷ Bu oranın Ankara İslahevi'ndeki 86 çocuk üzerinde yapılan araştırma sonucunda %50'ye yakın olduğu tespit edilmişti. Bu nedenle araştırmada suç işlemeye olan meylini tespit etmek için ailelerinin suç işleme durumu üzerinde durulmuştu.

Tablo 14: Suçlu Çocukların Akrabalarındaki Suçlu Miktarları⁴³⁸

Irsi Bağı	Suçlu sayısı
Anne Suçlu	-
Baba Suçlu	8
Büyükanne Suçlu	-
Büyükbaba Suçlu	-
Kardeş Suçlu	5
Amca Suçlu	3
Dayı Suçlu	12
Teyze Suçlu	-
Hala Suçlu	1
Teyze oğlu Suçlu	-
Dayı oğlu Suçlu	1
Amca oğlu Suçlu	4
Hala oğlu Suçlu	-

Ankara Çocuk İslahevinde 1951 yılı itibariyle 12-15 yaş arasındaki suçlu çocuklardan sadece 93'ü cezasını islahesinde çekmekteydi ki bu da mevcudun ancak %2,3'üne tekabül ediyordu. Benzer bir şey 15-18 yaş arasındaki 15.227 çocuk için de geçerliydi. Yaşanan maddi imkansızlıklar nedeniyle kendilerine mahsus cezaevlerinde barındırılmayan çocuklar ya büyüklere mahsus cezaevlerinde sözde kendilerine ayrılan hususi kısımlarında cezalarını çekmekte ya da cezaları 18 yaşına gelinceye kadar ertelenip sonrasında büyüklere mahsus cezaevlerine konulmaktaydı.⁴³⁹

Çocuğun tahliyesi ise şu şekilde gerçekleşiyordu. İslahevinde görevli olan öğretmenler cezası biten çocuğun tahliyesinden iki gün önce, çocuk hakkında hazırladıkları raporu kurum

⁴³⁷ Erdem, **a.g.e.**, s. 8.

⁴³⁸ Taşkiran-Ağaoğlu, **a.g.e.**, s. 38.

⁴³⁹ Gölcüklü, "Türkiye'de Çocuk Suçluluğu", **a.g.m.**, s. 179.

müdürüne sunarlar, ıslahevi müdürü de raporu inceleyip mütalaasını yazdıktan sonra çocuğun ıslahevindeki genel durumunu fişe kaydederdi. Daha sonra bu fişi çocuğun tahliyesine karar verecek olan Cumhuriyet savcılığına gönderir ve tahliye işlemi bu şekilde gerçekleşirdi.⁴⁴⁰

⁴⁴⁰ Erdem, **a.g.e.**, s. 78.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CEZAEVİNDE YAŞAM

3.1. CEZAEVLERİNDE İDARİ İŞLEYİŞ

3.1.1. Cezaevinde Görev Yapan Personel

Ceza ve Tevkifevleri nizamnamesinin birinci maddesine göre cezaevlerinde görev yapan personeller müdür, müdür yardımcısı, idare memuru, öğretmen, doktor, baş gardiyan, gardiyan, kâtip, hesap memuru (sayman), eczacı, ambar memuru ve hasta bakıcılardan oluşmaktaydı. Cezaevlerinde işe alınan bu kişilerin Türk olması, ağır bir suçtan hüküm giymiş olmaması, en azından ortaokul mezunu olması, askerlik görevini tamamlamış akıl ve beden sağlığı yerinde biri olması ve yabancı biriyle evli olmaması gerekmektedir.⁴⁴¹

İstihdam edilen bu kişiler cezaevindeki nezaret, terbiye (eğitim), sağlık veya idare servisi olmak üzere dört servisten birinde görevlendirilmekteydi. Nezaret servisinde teftiş memuru ve gardiyanlar, terbiye servisinde öğretmen ve atölye şefleri, sağlıkta doktor, eczacı ve hasta bakıcılar, son olarak idari serviste ise çeşitli memurlar ve kâtip çalışmaktaydı.⁴⁴²

3.1.1.1. Müdür

Birinci derece sorumluluğa sahip olan cezaevi müdürü yayınlanan kanun, nizamname ve talimatnamelerin uygulanmasından sorumlu kişiydi. Cezaevinde görev yapan diğer personeller müdürün idaresi altında görev yapmaktaydı. Ayrıca ceza ve tevkif evleri nizamnamesinde belirtilen hükümlerin uygulanması doğrultusunda mahkumların eğitimi, çalıştırılması ve cezaevindeki sağlık durumlarıyla yakından alakadar olmak cezaevi müdürünün görevleri arasındaydı. Cezaevi müdürü, tüm bu faaliyetlerin nasıl uygulandığına dair ve cezaevinde alınması gereken tedbirler, o ay cezaevine giren çıkan mahkumların listelerini içeren aylık bir rapor hazırlayıp bu raporu her ay Adalet Bakanlığı'na gönderilmek üzere Cumhuriyet savcılığına iletirdi.⁴⁴³

1721 sayılı kanuna göre cezaevi müdürleri doğrudan Adalet Bakanlığı'nca tayin olmakta, tayin edilen cezaevi müdürlerinin haberleri gazetelerden de duyurulmaktaydı.

⁴⁴¹ **Resmî Gazete**, Memurin Kanunu, (madde 4-5), 31.03.1926, No: 788, Sayı: 336.

⁴⁴² **Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi** (madde 7), 1941.

⁴⁴³ **Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi** (madde 9-14), 1941.

Örneğin Aydın cezaevinde görev yapan İsmail Hakkı Bey'in, Sivas'a tayini Son Posta gazetesinde yayınlanmıştı.⁴⁴⁴

Adliye Encümeni önerisi ve Adalet Bakanlığı'nın onayıyla tayin olunan hesap memuru, idare memuru, öğretmen ve doktorlar; bunun yanında mahalli adliye encümenlerince seçilen ve valinin onayıyla tayin olunan diğer görevli memur ve müstahdemler⁴⁴⁵ ile ilgili hep cezaevi müdürünün görüşü alınmaktaydı.⁴⁴⁶

Necip Fazıl, Üsküdar Toptaşı cezaevindeki müdürün suratının hapishaneden daha kasvetli ve gözlerinde merhametin kırıntısı bile olmadığını söylerken⁴⁴⁷ Nail V. Çakırhan kaldığı cezaevindeki müdürün çok iyi bir insan olduğunu, odasının güneş görmediği için müdürden bahçeye çıkma izni istediğini ve çok yardımcı olduğunu anlatmıştı.⁴⁴⁸ Müdürlerin maaşlarının çok az olduğunu Kerim Korcan'ın romanında cezaevi savcı yardımcısı şu sözlerle ifade etmişti:

“Kaç kere yazdık vekalet, adli mekanizmaya vakıf bir müdür istedik. Nihayet, verilecek maaşı da düşünmek gerek. Bu paraya kim gelir de talip olur buranın müdürlüğüne? Büyük bir şehirde sütçülük yapsa adam rahat rahat kazanır bu parayı. Bu kadar gürlüğe neden gelip de katlansın?”⁴⁴⁹

⁴⁴⁴ Son Posta, 15.07.1932, s. 4.

⁴⁴⁵ Resmî Gazete, Hapishane ve Tevkifhanelerin Sureti İdaresi Hakkında Kanun, (madde 6), 14.06.1930.

⁴⁴⁶ Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi (madde 8), 1941; Omay, İnfaz Hukuku... , s. 75

⁴⁴⁷ Necip Fazıl Kısakürek, Cinnat Mustatili, 7. Basım, 1992, s. 8. (Necip Fazıl ilk kez 1942 yılında askerlik görevini yapmak için gittiği Erzurum'da yazdığı bir yazı nedeniyle tutuklanıp Sultanahmet Cezaevine gönderilmiştir. İkinci kez hapse girişi ise sahibi olduğu Büyük Doğu dergisinde yazdığı bir yazı nedeniyle “Padişahlık Propagandası Yapmak ve Türklüğe Hareket” suçlamasıyla olmuş ve 1 ay tutuklu kalmıştır. Yapılan yargılama sonucunda beraat etmiş fakat beraat kararı temyiz mahkemesi tarafından bozulunca hapse girmiş, Demokrat Parti tarafından çıkarılan genel aflu 15 Temmuz'da ilk tahliye edilen kişi olmuştur. Daha sonra 1952 yılında meydana gelen “Malatya Hadisesi”nde Gazeteci Ahmet Emin Yalman, Hüseyin Üzmez tarafından yaralanmış olayın azmettiricisi olarak Necip Fazıl tutuklanmış ve 9 ay 12 günlük hapis cezasının ardından serbest kalmıştır. Burada kaldığı günleri “Cinnat Mustatili” adlı kitabında kaleme almıştır).

⁴⁴⁸ Nail V. Çakırhan, Üç Hapishaneden Mektuplar – Canım Halet’çığım, İstanbul, 2002 s. 117. Nail V. Çakırhan, (İlk olarak “komünist teşkilatı” kurmak suçundan gözaltına alınmış ve Bursa Cezaevi'nde Nazım Hikmet'le 2,5 yıl aynı koğuştaki kalmıştır. 1946 yılında ise kurucuları arasında yer aldığı Türkiye Sosyalist Emekçi Partisi'nin kapatılması üzerine tutuklanıp dört yıl cezaevinde kaldıktan sonra bu kez de Demokrat Parti'nin 1950 yılında çıkardığı genel aflu serbest kalmıştır).

⁴⁴⁹ Kerim Korcan, Linc, 4. Basım, 1975, s. 109. (1938 yılında Donanma Kor Askeri Mahkemesi'nde isyan ettiği gerekçesiyle yargılanmış ve 12 yıl ağır hapis cezası almıştır. Sultanahmet Tevkifhanesinde ve Sinop Cezaevinde tutuklu ve hükümlü olarak kaldıktan sonra 1948 yılında tahliye olmuştur).

3.1.1.2. Müdür Yardımcısı

Cezaevinde müdürden sonraki en yetkili kişi olan müdür yardımcısının görevi, cezaevinde müdür varken ona yardımcı olmak, müdür olmadığı zamanlarda ise ona vekalet etmektir.⁴⁵⁰

3.1.1.3. İdare Memuru

İdare memuru cezaevinde müdür ve müdür yardımcısının altında görev yapan cezaevinin idari işlerinden sorumlu kişiydi.⁴⁵¹

3.1.1.4. Hesap Memuru ve Ambar Memuru

Bu memurlar cezaevinin her türlü muhasebe ve cezaevindeki eşya ve araç gereç işlerine bakan ve demirbaş listelerini düzenlemekle görevlendirilmiş memurlardı.⁴⁵² Ayrıca hesap memuru bütçede döner sermaye olarak tahsis edilen parayı Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü'nce tespit edilen yerlere göndermek ve dağıtmakla görevlendirilmişti.⁴⁵³

3.1.1.5. Kâtip

Cezaevi kâtipi, cezaevinin tüm yazı işlerini ve müdürün kendisine verdiği diğer işleri yapmakla yükümlüydü.⁴⁵⁴ Cezaevi katibi nezdindeki bir rüşvet olayını Kerim Korcan şöyle betimlemişti: “*Cezaevi katibi Emin Efendi, Abdurrahman Çavuş'u severdi. Hem hemşerisi hem de ufak para alışverişleri olurdu aralarında. Emin Efendi hep alır Abdurrahman Çavuş ise verirdi. Yıllar yılı hep böyleydi bu.*”⁴⁵⁵

3.1.1.6. Başgardiyan ve Gardiyanlar

Gardiyanlar 25-40 yaş arası askerlik görevini yapmış, memurun kanununun 5. maddesinde belirtilen şartları taşıyan ve boyu 1.60 cm'nin üzerinde olan kişiler arasından seçilmekteydi.⁴⁵⁶ Gardiyanların amiri ve cezaevinde kurulan nezaret servisinin şefi olan başgardiyan ise, gardiyanların mesaisini ve nöbet çizelgelerini düzenler, cezaevinde disiplinin

⁴⁵⁰ **Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi** (madde 15), 1941; **Resmî Gazete**, Ceza ve Tevkifevleri Umum müdürlüğünün Teşkilat ve vazifeleri hakkında kanun, (madde 3), 13.01.1943.

⁴⁵¹ **Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi** (madde 16), 1941.

⁴⁵² **Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi** (madde 17-18), 1941.

⁴⁵³ **Resmî Gazete**, Ceza ve Tevkifevleri Umum müdürlüğünün Teşkilat ve vazifeleri hakkında kanun, (madde 5), 13.01.1943.

⁴⁵⁴ **Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi** (madde 19), 1941.

⁴⁵⁵ Kerim Korcan, **Tatar Ramazan**, Babil Yayınları, 2005, s. 10.

⁴⁵⁶ **Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi** (madde 8), 1941.

sağlanması için müdür tarafından verilen emirlerin yerine getirilip getirilmediğini kontrol ederdi. Bazen kavgaya karışırlar, mahkumlar tarafından yaralanabilirlerdi.⁴⁵⁷

Gardiyanlar cezaevinde hükümlü ve tutukluların muhafaza ve disiplininden sorumluydu. Gardiyanlar mahkumların kurum tarafından belirlenen kurallara göre hareket etmelerini temin eder, müdür ve baş gardiyan tarafından verilen emir ve görevleri yerine getirirlerdi. Cezaevinde mahkumlara en yakın görev yapan kişi gardiyanlardı. Mahkumların sayımından ise başgardiyan sorumluydu. Her akşam yemeğinden önce başgardiyan ve nöbetçi gardiyanlar koğuşlara girerek hükümlü ve tutukluların sayımlarını alıp mahkumların sayım defterlerine imzalı bir şekilde kaydederdiler.

Her meslekte olduğu gibi gardiyanlar arasında da işini iyi yapanlar ve kötü yapanlar mevcuttu. Örneğin, epey cezaevi gezmiş olan Necip Fazıl, Üsküdar Toptaşı cezaevindeki baş gardiyandan övgüyle bahsetmiş,⁴⁵⁸ benzer şekilde Malatya'daki gardiyanları da övmüş, ancak Ankara'dakilerle şu sözlerle ağır ithamlarda bulunmuştu: *“Gardiyanlarımız seri maldır ve gayet nobran ve ekşi insanlarıdır; bahse değmez. Meğer Malatya'daki beş altı gardiyan, gardiyan değilmiş; Allah'ın bizim için orada tuttuğu bir teselli kucaklarıymış...”*⁴⁵⁹

Baş gardiyan ve gardiyanlara haftada bir gün izin verilmekteydi. Herhangi bir sebeple ayrılan gardiyan olursa onun yerine gelecek kişiyi baş gardiyan seçer ve nöbet çizelgesini düzenlerdi. Haftalık izin dışında baş gardiyan ve diğer nöbetçi gardiyanların müdürün izni olmadan cezaevinden ayrılmaları yasaklanmıştı.⁴⁶⁰

Tan gazetesi o dönemde gardiyanlık mesleğini ele alan bir yazısında gardiyanlığın bir bekçi veya bir muhafızlık gibi olmadığını yazmıştı. Çünkü onlara dış dünyadan tecrit edilerek özgürlüğü kısıtlanmış kişiler emanet ediliyor ve gardiyan bu kişilerin ıslahında önemli bir rol oynuyordu. Yazının devamında gardiyanların bu görevi yerine getirebilecek nitelikte olup olmadığı sorgulanıyor, gardiyanlığın mahalle bekçiliğinden bile daha beter durumda, sadece işsizlikten ötürü tercih edilen bir meslek olduğu çıkarımı yapılıyordu. Yazının sonunda ise tabii ki bu durumun düzeltilmesi gerektiği vurgulanmıştı.⁴⁶¹

Dönemin Ceza ve Tevkif Evleri genel müdür yardımcısı olan Sakıp Güran da cezaevi personellerinin eğitimine vurgu yaparak cezaevi personeline çok iş düştüğünü, çünkü en iyi

⁴⁵⁷ Kerim Korcan, **İdamlıklar**, 2. Basım, 1973, s. 11-12.

⁴⁵⁸ Kısakürek, **a.g.e.**, s. 13.

⁴⁵⁹ Kısakürek, **a.g.e.**, s. 224.

⁴⁶⁰ **Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi** (madde 20-24), 1941.

⁴⁶¹ **Tan**, 09.05.1942, s. 3.

sistemin bile eğitimsiz personelin elinde berbat bir sisteme dönüşebileceğini ifade etmişti. Ayrıca, yabancı ülkelerde bu iş için okulların ve enstitülerin açıldığını, bu gibi kurumların ülkemizde de açılması ve personele eğitim verilmesi gerektiğini ifade etmişti.⁴⁶² 1947'de Adalet Bakanlığı gardiyanlığın bir meslek halini alması ve cezaevi için nitelikli personeller yetiştirmek amacıyla bir sınav açmış, cezaevlerinde görev yapmak isteyen hevesli gençlerin başvurmalarını, sınavı kazanmaları halinde İmralı, Ankara ve Zonguldak'taki yeni açılan cezaevlerinde staja tabi tutulacaklarını bildirmişti.⁴⁶³

Daha sonra cezaevi müdürü ve cezaevi personeli yetiştirmek amacıyla stajyer alımı yapılmıştı. Staj süresi verilen eğitime bağlı olarak altı ile dokuz ay arasında değişmekte ve yatılı olacağı ifade edilmiş. Staj süresi boyunca yemek ve 1 kat elbise cezaevi tarafından karşılanacağı da belirtilmiş. Stajını başarıyla bitirenler yapılan sınav sonunda elde ettikleri başarıya göre derecelendirilerek maaşlarını almaya başlayacaklardı. Buna göre göreve yeni başlayan bir cezaevi müdürü 90, müdür yardımcısı, hesap memuru, idare memuru gibi memurluklarda ise 50 lira maaş alacağı ve terfi hakkının olduğu yazılmıştı. Bu şartlar altında göreve yeni başlayan memurun en az üç yıl boyunca hizmet edeceğini taahhüt etmek zorundaydı.

Sınava başvuracak kişilerin en az lise mezunu olması, yaşlarının 23-40 aralığında olması ve Memurin Kanunu'nun 4. maddesindeki şartlarla infaz memurluğu için aranan şartları karşılaması gerekiyordu. Sınav için Ankara, İstanbul, Zonguldak, İzmir, Adana ve Erzurum gibi iller merkez seçilerek sınavın bu illerin Cumhuriyet Başsavcılıkları'nda yapılacağı kararlaştırılmıştı. Sınav soruları Türkçe, Tarih, Coğrafya, Matematik, Fizik, Kimya, Biyoloji ve Yurt Bilgisi gibi derslerden oluşturulmuştu. Kişilerin sınava girebilmesi için öz geçmişi, başvuru dilekçesi, sağlık raporu, doğruluk kâğıdı, askerlik belgesi, diploma, yabancı uyruklu bir kadınla evli olmadığına dair belge, üç adet 6x9 ebatlarında çekilmiş vesikalık fotoğrafla birlikte illerdeki Cumhuriyet Başsavcılıkları aracılığıyla Ceza ve Tevkif Evleri Genel Müdürlüğü'ne başvurmaları istenmişti.⁴⁶⁴

⁴⁶² Güran, **a.g.e.**, s. 20-21. Ali Sakıp Güran daha sonra 1946-1950 yılları arasında Ceza ve Tevkif Evleri Genel Müdürlüğü yapmıştır. Bkz. <https://cte.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/onceki-genel-mudurlerimiz>. (Erişim Tarihi: 29.02.2023)

⁴⁶³ **Vakit**, 06.07.1947, s. 4. Benzer bir gardiyan alım ilanı Ulus gazetesinde de yer almıştı: **Ulus**, 10.05.1935, s. 7.

⁴⁶⁴ **Ulus**, 01.06.1949, s. 7; Yine cezaevi personel alımıyla ilgili benzer bir ilan iki yıl önce yine Ulus gazetesinde yayınlanmıştı: **Ulus**, 01.07.1947, s. 7.

Cezaevinde görev yapan personellerin eğitimi için İmralı Cezaevi'nin müdürü olan İbrahim Saffet Omay bu alanda ilk eğitim kitabını yazmış ve ilk kapsamlı eğitimi de müdürü olduğu İmralı Cezaevinde bizzat kendisi vermişti.⁴⁶⁵

Cezaevlerinin istenilen seviyeye gelmesi için biran evvel gerekli çalışmaların yapılması, personel sayısının artırılması ve maaşlarda gereken iyileştirilmelerin yapılması gerektiği mecliste de görüşülmüştü.⁴⁶⁶ İki farklı zamanda cezaevi personelinin maaşları aşağıdaki gibiydi:

Tablo 15: 1928 Yılı Gardiyan Maaşları Tablosu⁴⁶⁷

Unvanı	Maaş	Birimi
Ser gardiyan	44	Lira
Gardiyan	24	Lira
Nisa (Kadın) Gardiyan	18	Lira

Tablo 16: 1944 Yılı Çocuk İslahevinde Görev Yapan Personel Maaşları Tablosu⁴⁶⁸

Derece	Unvan	Ücret	Birimi
8	Müdür	140	Lira
11	Memur	85	Lira
12	Memur	75	Lira
13	Memur	60	Lira
13	Kâtip	60	Lira
10	Doktor	100	Lira

3.1.1.7. Öğretmen

Eğitim servisinde görev alan öğretmenler, mahkumların eğitim ve öğretimden sorumlu olan kişilerdi. Cezaevi öğretmeni, cezaevinde kurulan mahkumların eğitim faaliyetlerini

⁴⁶⁵ Omay, **İnfaz Hukuku...**, 1948.

⁴⁶⁶ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: VI, İçtima: 3, Yetmişinci İnikat, Cilt: 26, 8.VI.1942 Pazartesi, s. 1.

⁴⁶⁷ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: III, İçtima Senesi: 1, Altmış İkinci İnikat, Cilt: III, 19 Nisan 1928 Perşembe, s. 209.

⁴⁶⁸ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: VII, İçtima: 1, Seksen Yedinci İnikat, Cilt: 13, 02.VIII.1944 Çarşamba, s. 220.

yürütür ve bu yolla mahkumların ıslah edilmesine çalışırdı.⁴⁶⁹ Öğretmenlerin yanı sıra cezaevindeki mahkumlar da birbirine öğretmenlik yapabiliyordu. Örneğin, Asaf isminde bir mahkûm Recep Bilginer'e eski alfabeyi öğretmişti.⁴⁷⁰

3.1.1.8. Atölye Şefi

Atölye şefi, cezaevindeki mahkumların bir meslek öğrenmesi ve bir işte çalıştırılmasından sorumlu kişiydi. Cezaevinde mahkumların hangi işle ve ne şekilde çalıştırılacağına atölye şefi karar verirdi.⁴⁷¹

3.1.1.9. Doktor

Ceza ve tevkifevleri nizamnamesine göre doktor, cezaevindeki tüm hükümlü ve tutukluları en az 15 günde bir muayene eder ve mahkumların hastalıklarını cezaevi müdürüne bildirirdi. Doktor, cezaevinde oluşan hastalıkları, hastaların sayısını ve alınması gereken tedbirleri her ay Adalet Bakanlığı'na verilmek üzere Cumhuriyet savcılığına rapor ederdi.⁴⁷²

3.1.1.10. Eczacı

Eczacı, cezaevi doktorunun hazırladığı reçeteye göre ilaçları hazırlayan ve mahkumlara veren kişiydi. Cezaevi eczacısı ilaçların korunmasını sağlamakla ve eksilen ilaçların tedariki için doktora haber vererek bu doğrultuda temin etmekle yükümlüydü.⁴⁷³

3.1.1.11. Hasta Bakıcı

Cezaevindeki hasta bakıcılar, revir biriminde hasta mahkumların bakımından ve doktorun kendilerine verdiği işleri yapmakla görevlendirilmişlerdi.⁴⁷⁴

Cezaevinde görev yapan personeller son derece dikkatli olmaları, hükümlü ve tutuklulara karşı ciddi ve dürüst davranmaları istenmekteydi. Ceza ve Tevkif Evleri

⁴⁶⁹ **Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi** (madde 26), 1941; Karesi Mebusu Vehbi Bey, mecliste yaptığı konuşmasında cezaevlerine birer öğretmen konulmasını ve bu sayede mahkumların cezalarını çektikleri müddet zarfınca okuma yazma öğrenebileceklerine vurgu yapmıştır. Bu öneri daha sonra adliye vekaleti tarafından uygun görülerek cezaevlerinde öğretmenlerin görev alması kararlaştırılmıştır: **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: II, İctima Senesi: II, Elli yedinci İctima, Cilt: 14, 16.2.1341 Pazartesi, s. 36.

⁴⁷⁰ Recep Bilginer, **Hapishane Penceresi**, İstanbul, 1959, s. 74. Recep Bilginer 1947 yılında gazetede yazdığı bir yazı nedeniyle hükümetin ve silahlı kuvvetlerin manevî şahsiyetine hakaret suçundan Sultanahmet ve Eskişehir cezaevinde 3 ay tutuklu kalmıştır.

⁴⁷¹ **Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi** (madde 29-30), 1941.

⁴⁷² **Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi** (madde 32-34), 1941.

⁴⁷³ **Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi** (madde 37-38), 1941.

⁴⁷⁴ **Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi** (madde 39), 1941.

nizamnamesine göre cezaevindeki memurların mahkumlara şahsi işlerini yaptırılmaları ve mahkumlarla herhangi bir şekilde alışverişe girmeleri de kesinlikle yasaklanmıştı.⁴⁷⁵

3.2. GÜVENLİK VE ASAYİŞ

Adliye teşkilatı kendi güvenlik birimini oluşturana kadar hapisane ve tevkifhanelerin dış güvenliği Jandarma Komutanlığı tarafından sağlanıyordu.⁴⁷⁶ Hapisane ve tevkifhanelerin dış güvenliğinden sorumlu olan jandarmanın görevi, dışarıdan emniyet ve muhafaza tedbirleri olarak tutuklu ve hükümlülerin firar etmesini önlemektir. Jandarmanın hapisane ve tevkifhanelerin iç işlerine karışma yetkisi yoktu, ancak cezaevi müdürünün talebi üzerine hapisanenin iç kısmına girebilirdi. Onun dışında hapisane ve tevkifhanelerin iç kısmında bir gardiyan gibi görevlendirilmesi yasaktı.⁴⁷⁷ Hapisane ve tevkifhanelerin güvenliği için vilayetlerle ağır ceza teşkilatı olan kaza merkezlerinde ayrıca birer jandarma karakolu bulunmaktaydı. Ağır ceza teşkilatı olmayan kazalarda hapisane ve tevkifhanelerin güvenliği merkez karakollar tarafından sağlanırdı.⁴⁷⁸ Jandarma dış güvenliği sağlamanın dışında hapisane ve tevkifhanelere girmesi yasak olan silah, tehlikeli madde ve eşyanın içeri sokulmasını engellemekle mükellefti.⁴⁷⁹

Hapisane ve tevkifhanelerde dış güvenlik jandarma tarafından sağlanırken iç kısımda ise bu iş gardiyanlar ve görevli memurlar tarafından yapılmaktaydı. Cezaevi müdürü ve gardiyanların, cezaevinin emniyeti için 765 numaralı Türk Ceza Kanunu'nun 49. maddesinin ilk üç fıkrasında belirtilen hallerin ortaya çıkması durumunda⁴⁸⁰ veya mahkumların toplu olarak isyan edip hapisane otoritesini ortadan kaldırmaya teşebbüs etmesi, firar teşebbüsünde bulunan mahkûmun dur ihtarına uymaması ya da görevli memura mukavemet gösterip kaçması durumlarında silah kullanma yetkisi vardı.

⁴⁷⁵ **Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi** (madde 41-44), 1941.

⁴⁷⁶ **Jandarma Teşkilat ve Vazife Nizamnamesi** (madde 220), 1937.

⁴⁷⁷ **Jandarma Teşkilat ve Vazife Nizamnamesi** (madde 222-223), 1937.

⁴⁷⁸ **Jandarma Teşkilat ve Vazife Nizamnamesi** (madde 221), 1937.

⁴⁷⁹ **Jandarma Teşkilat ve Vazife Nizamnamesi** (madde 225), 1937.

⁴⁸⁰ 765 numaralı Türk Ceza Kanunu'nun 49. maddesi: "1. Kanunun bir hükmünü veya salahiyettar bir merciden verilip infazı vazifeden zaruri olan emri icra suretiyle, 2. Gerek kendisinin gerek başkasının nefisine veya ırzına vuku bulan haksız bir taarruzu fili hal defî zaruretinin bahis olduğu mecburiyetle, 3. Gerek nefsinin ve gerek başkasını vukuuna bilerek vermediği ve başka türlü tahaffuz imkânında olmadığı ağır ve muhakkak bir tehlikeden muhafaza etmek zaruretinin bahis olduğu mecburiyetle, işlenen fiillerden dolayı faile ceza verilmez. Bir numaralı bentte gösterilen halde merciinden sadır olan emir hilaflı kanun olduğu takdirde neticesinden hasıl olan cürme mürettip ceza emri veren amire hükmolunur."

Silah kullanma yetkisi cezaevi müdürünün izniyle, eğer müdür yoksa müfettişin izniyle kullanılabilirdi. İzin alma durumunun söz konusu olmadığı olağanüstü hallerde görevli memura izinsiz silah kullanma yetkisi tanınmıştı.⁴⁸¹ Yukarıda belirtilen hallerde firar, isyan ya da kavga bastırılmazsa bu durumda jandarma kuvvetine yazılı olarak müracaat edilebilirdi. Jandarma gerekirse silah kullanma yetkisini de kullanarak sükuneti sağlar ve bu sükunetin korunması için gerekli tedbirleri alırdı.⁴⁸² Burada silah kullanmaktan maksat kişiyi öldürmek değil vazifeli memura karşı olan mukavemeti kırmak, yapılan taarruzu defetmek ve kanunun gereğini yerine getirmektir. Kısacası ateş etmek son çare olarak düşünölmekteydi.⁴⁸³

3.2.1. Mahkumlara Verilen İnzibati Cezalar

Ceza ve Tevkifevleri nizamnamesinin 4. faslında cezaevinde kurallara uymayan mahkumlar için inzibati cezalar uygulanmaktaydı. Mahkumlara tevbih, ziyaretçi kabulünden mahrumiyet, mektup yazmak ve almaktan mahrumiyet, hücre hapsi ve katıksız hapis cezaları verilebilmekteydi.⁴⁸⁴

3.2.1.1. Tevbih Cezası

Tevbih cezası bir nevi uyarı cezası niteliği taşımaktaydı. Bu ceza ile mahkûma yaptığı davranışın ne kadar kötü bir davranış olduğu, tekerrürü halinde doğuracağı sonuçları müdür tarafından doğrudan ve aleni bir şekilde izah edilerek mahkûm uyarılırdı.⁴⁸⁵

3.2.1.2. Ziyaretçi Kabulünden ve Mektup Yazmak veya Almaktan Mahrumiyet Cezaları

Bu cezalar en çok üç ay müddetle verilebilirdi. Bu süreçte alıkonulan mektuplar, eğer resmi makamlara yazılan veya oralardan alınan dilekçe benzeri şeyler değilse, mahkûmun cezası bittikten sonra kendisine iade edilirdi. Ayrıca ziyaretçi kabulünden, mektup yazmak ve almaktan mahrumiyet cezaları ayrı ayrı verilebileceği gibi birlikte de verilebilirdi.⁴⁸⁶

⁴⁸¹ **Resmî Gazete**, 1721 sayılı hapisane ve tevkifhanelerin idaresi hakkında kanununun, (madde 8), 26.06.1930, Kanun No: 1721

⁴⁸² **Jandarma Teşkilat ve Vazife Nizamnamesi** (madde 226), 1937. Detaylı bilgi için Jandarmanın hangi durumlarda silah kullanacağı **Jandarma Teşkilat ve Vazife Nizamnamesi** (270. Madde) ve ilgili fıkralarına bakılabilir.

⁴⁸³ **Jandarma Teşkilat ve Vazife Nizamnamesi** (madde 270), 1937.

⁴⁸⁴ **Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi** (madde 118), s. 22.

⁴⁸⁵ **Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi** (madde 119), s. 23.

⁴⁸⁶ **Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi** (madde 120, 121, 122), s. 23.

Cezaevine gelen ve giden mektuplar daima idarenin kontrolü altında tutulmuş ve cezaevlerinde mektupların okunması için memurlar görevlendirilmişti.⁴⁸⁷

Adnan Veli, mektupların kontrolünün cezaevinde iş yükü ağır olduğu için genelde aksadığını ve farklı yollara baş vurulduğu şöyle anlatmıştı:

“Mapushaneyeye gelen ve oradan dışarıya gönderilen mektuplar, her daim idarenin kontrolünden geçer. Evrak kalemindeki memurlardan biri bu işle görevlendirilmiş. Ama bazen onun çok işi olursa, mektupları öteki memurlar da kontrol ederler. Amaç, hükümlünün dışarıyla, gizli bir ilişki kurmasını önlemek.

Mektupları kontrol eden memur, bazen bu işle uzun süre uğraşamaz. Bu yüzden hem gelen, hem de giden mektuplar günlerce masaların üstünde sürünür. Nihayet sızlanmalar alır yürür. Müfettiş gelir, hükümlüleri dinler. Tutanak yapıp gider. İşler de on gün içinde yoluna girer. Sonra yine eski biçim...

Mektup kontrolü işini, mapusanenin mutemedi yapardı. Ama adamın başında binbir dert bulunduğu için, bunca yükün altından kolay kolay kalkamıyordu. Sonunda, baş gardiyanla anlaştı. Bu anlaşmaya göre Başgardiyan; bütün mektupları okuyacak, zarflarını yapıştırarak, arkalarını “kontrol edilmiş” diye mühürleyecek, postaneye yollayacak, gelen mektupları da iyice inceledikten sonra sahiplerine verecek. Buna karşılık mutemet de başgardiyanı, ay başında maaşından kesmek şartıyla ve yirmi lirayı geçmemek üzere vereceği borç para için on para faiz almayacak...

O günden sonra mektupları Başgardiyan kontrol etmeğe başladı. Bu, mutemetle kendisi arasında yapılmış özel bir anlaşmaydı. Müdüriyetin bundan haberi yoktu. Başgardiyan; akşam olup da koğuş kapılarını kilitledikten sonra makamına gelir, zarfları önüne yığar, hepsini bir bir okumaya koyulurdu. Bu iş ilk zamanlarda pek sıkıcı olmamakla beraber sonra zorlaştı. Ama Başgardiyan bunun da kolayını bulmakta gecikmedi. Dördüncü koğuşta, okumaktan yana yıldırım gibi atik bir Hidayet vardı. Başgardiyan, akşamları Hidayet'i koğuşa kilitlemiyor, kendi odasına götürüp mektupları ona kontrol ettiriyor, sonra da bir çay içiriyordu. Yatma saati gelince de gece devriyesi Ramazan, götürüp Hidayet'i koğuşuna koyuyordu...

⁴⁸⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: VI, İçtima: 2, Altmış sekizinci inikat, Cilt: 19, 23.VI.1941 Pazartesi, s. 1; Akşam, 17.05.1941, s. 1 Hapishane ve tevkifhanelerin idaresi hakkındaki 1721 numaralı kanunun 2 maddesinde mahkumların ve cezaevlerinin güvenliği gerekçe olarak gösterilmiş bu tarihten sonra cezaevlerinde bu iş için mektup okuma birimi kurulmuştur.

Bir yandan Hidayet okuyor, bir yandan da Başgardiyen mektupları damgalıyordu. Ama Hidayet bu işe enikonu hile katmıştı. Kendi ahbablarının mektubunu şöyle bir gözden geçiriyor, kapadıktan sonra “iyidir” deyip Başgardiyana uzatıyordu.”⁴⁸⁸

Mahkûmlar için mektup çok önemliydi. Özellikle o dönemin şartları ve teknolojik imkanları düşünüldüğünde bu önem bir kat daha artmaktadır. Kemal Tahir, eşinden gelen mektupların kendisinde yarattığı sevinci şöyle anlatmıştı:

“Gelir gelmez önce bir çocuk ve bir hayvan insiyakı ile herkesten saklıyorum. Sonra konuşulanları işitmeden, suallere asla cevap vermeden başından sonuna kadar okuyorum. Her zaman katlayıp cebime koyarken:

- Yaşa sen karıcığım, diye bağıryorum, yaşa sen.

Sonra elimi bir müddet cigara paketimi arayarak ceplerimde dolaştırıyorum. Ve tekrar mektubunu çıkarıp sallıyorum:

- Şirinliğe bakın, diye çok büyük ve çok kıymetli bir şey izah ediyorum.”⁴⁸⁹

Ziyaret yerleri kat kat tel örgülerle çevrili, gardiyanların kol gezdiği yerler olsa da mahkûmlar için sevdikleriyle görüşmek bir umut kaynağı olduğundan ziyaretler de çok önemliydi.⁴⁹⁰ Bu durumu Nail V. Çakırhan şöyle betimlemişti: *“Tam bir hafta, koca bir hafta, aç bir kurt gibi, hep o günü, hep o saati bekle bütün etinle, kemiğinle, kafanla, iskeletinle, bütün hislerin, düşüncelerinle bekle; sonra beklenen o gün gelsin, ve seni o en sevdiğinin elini bile sıkmaya bırakmasınlar... Ne azaptır bu!”⁴⁹¹*

3.2.1.3. Hücre Hapsi Cezası

Hücre hapsi cezasında mahkûm geceli gündüzlü olarak bir hücreye kapatılırdı. Bu cezanın 15 günden fazla verilemeyeceği belirtilmiştir.⁴⁹²

⁴⁸⁸ Adnan Veli, **Mapusane Çeşmesi**, Bilgi Yayınları, 3. Basım, 1973, s. 363-364. (Kız arkadaşının İtalyan casusu olduğu ortaya çıkınca, kendisinin de ajan olduğu iddiasıyla 1952 yılında tutuklanan Adnan Veli, idamla yargılanmış fakat cezasının düşmesi sonucu yedi yıl Ankara Cezaevi’nde kalmıştır. Ankara Cezaevinde kaldığı dönemde Vatan gazetesi için “Mehmet Yanık” imzasıyla “Mapusane Çeşmesi” başlığıyla çeşitli yazılar kaleme almış ve bu yazılar daha sonra aynı isimle kitap olarak yayımlanmıştır).

⁴⁸⁹ Kemal Tahir, **Kemal Tahir’den Fatma İrfan’a Mektuplar**, Sander Yayınları, 1979, s. 342. (1938 yılında Nazım Hikmet’le birlikte Donanma Davası’nda yargılanmış ve 15 yıl ceza almıştır. Çankırı, Çorum, Kırşehir, Malatya cezaevlerinde kaldıktan sonra Demokrat Parti döneminde çıkartılan 1950 affıyla tahliye olmuştur).

⁴⁹⁰ Adnan Veli, **a.g.e.**, s. 262; Çakırhan, **a.g.e.**, s. 20; Korcan, **Tatar...**, s. 45.

⁴⁹¹ Çakırhan, **a.g.e.**, s. 98.

⁴⁹² **Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi** (madde 123), 1941; Ülkemizde maalesef hücre hapsi cezasının uygulandığı mekanların durumu çok kötü durumda derme çatma yerlerdir. Halbuki hücreler içinde tuvaleti ve suyu olan, bir karyola, bir battaniye, bir karyola ve odanın hava alması için küçük bir pencerenin bulunduğu

3.2.1.4. Katıksız Hapis Cezası

Katıksız hapis cezasında mahkûm yalnızca ekmek ve su verilerek bir hücreye konulurdu. Katıksız hapis cezası, hücre hapsi cezasında olduğu gibi en fazla 15 gün için ve cezaevi doktorunun hükümlü hakkında vereceği sağlık raporunun ardından uygulanabilirdi. Mahkûm hem cezaevi için hem de diğer mahkûmlar için tehlike oluşturduğu veya intihara yahut kaçmaya teşebbüs ettiği takdirde ihtiyati bir tedbir olarak demire vurulabileceği belirtilmekteydi. Mahkûm katıksız hapis cezasına veya demire vurma tedbirine karşı 24 saat içinde savcılığa itiraz hakkını kullanabilmekteydi. Demire vurma tedbiri inzibat meclisi tarafından verilirdi fakat savcılık bu cezayı iptal etme yetkisine sahipti. Katıksız hapis cezası ve demire vurma tedbiri kadınlar ile 18 yaşının altındaki mahkûmlara uygulanamamaktaydı.⁴⁹³

Bu cezalardan tevbih ve ziyaretçi kabulünden mahrumiyet cezaları nizamnamenin 128. maddesi gereğince hapishane müdürü tarafından uygulanırken, diğer inzibati cezalar ise cezaevi tarafından oluşturulan inzibat meclisi tarafından verilmekteydi. İnzibat meclisi, hapishane müdürü başkanlığında toplanıp kurum doktoru, atölye şefi, idare memuru, baş gardiyandan oluşmaktaydı.⁴⁹⁴ Mükafatlandırılması veya cezalandırılması istenilen mahkûm için tatbik edilecek olan muameleler hakkında da karar mercisi inzibat meclisiydi.⁴⁹⁵ Yani inzibat meclisi bir disiplin organı olarak görev yapmaktaydı. Fakat bazı hapishanelerin kadrolarındaki yetersizlik nedeniyle inzibat meclisi kurulamıyordu. Böyle durumlarda inzibat meclisinin yükümlülüğünü infaz savcılığı yerine getirmekte ve eğer infaz savcısı da yoksa o zaman bu iş için bölgedeki sulh ceza hakimliği görevlendirilmekteydi.⁴⁹⁶

Cezaların ne zaman ve nasıl uygulanacağı ile ilgili olarak işlenen suçun mahiyeti, oluşan zarar, mahkûmun daha önce inzibati ceza alıp almadığı, mahkûmun eğitim durumu, cezaevinde kendisine verilen işe özen gösterip göstermediği gibi temel hususların dışında, baş gardiyanın mahkûm hakkındaki kanaati de göz önünde tutulur ve ona göre karar verilirdi.⁴⁹⁷ Mahkûmların aldığı tüm inzibati cezalar, mahkûmun cezaevindeki durumunu gösteren ahlaki durum fişine işlenirdi. Ahlaki durum fişinin içeriği cezaevinden cezaevine farklılık gösterebilmekteyse de örneğin İmralı Cezaevi'nde mahkûma ait infaz dosyasının içinde alınan

yerler olmalıdır. Bu cezada amaç mahkûmun yaptığı hatayı anlaması ve özgürlüğün önemini bir kez daha anlamasını sağlamaktır. Bkz. Omay, **İnfaz Hukuku...**, s. 41.

⁴⁹³ **Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi** (madde 125, 126, 127, 128,129), 1941.

⁴⁹⁴ **Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi** (madde 64), 1941

⁴⁹⁵ **Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi** (madde 65), 1941

⁴⁹⁶ Omay, **İnfaz Hukuku...**, s. 40.

⁴⁹⁷ **Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi** (madde 130), 1941

cezanın tarihi ve numarası, suçun mahiyeti ve nasıl işlendiği gibi bilgiler yer alırdı. Bu fişler, mahkûma iyi hal kararı uygulanıp uygulanmayacağı konusunda inzibat meclisi tarafından dikkate alınırdı.⁴⁹⁸ Ayrıca hapishanede hiç ceza almamış ve hapishane idaresinin güvenini kazanan mahkûmlar iyi halleri göz ününde bulundurulmuş ve hapishane müdürü tarafından emniyetli mahkûm olarak cezaevinin iç işlerinde çalıştırılabilirdi.⁴⁹⁹ Çocuk mahkûmlar için ise bu tür inzibati cezalar mevcut değildi. Çünkü onlar her halükârda cezalarını bir ıslah evinde çekmekteydi.⁵⁰⁰

Diğer Avrupa ülkelerinde de çeşitli inzibati cezalar uygulanmaktaydı. Örneğin Almanya’da tevbih cezası, dahili talimatnameye göre verilen bazı imtiyazların tahdidi veya kaldırılması, hücrenin ışıklandırılmaması veya sadece belli vakitlerde ışıklandırılması, mektuplaşmanın sınırlandırılması, kitaplara ulaşımın engellenmesi, kantin kullanımının sınırlandırılması, mahkûmun yatağının elinden alınması, verilen yiyecek miktarının azaltılması, açık havaya çıkmanın yasaklanması gibi çeşitli cezalar bulunurken İtalya’da da tevbih, çeşitli hücre cezaları, açık havadan mahrumiyet ve son olarak İngiltere’de atölyede çalışmadan mahrumiyet, hücre hapsi, yatakta uyumaktan mahrumiyet, verilen gıdanın sınırlandırılması gibi çeşitli cezalar uygulanabilmekteydi.⁵⁰¹

3.2.2. Meşruten Tahliye (Şartlı Salıverme)

Meşruten tahliye veya diğer ismiyle şartlı salıverme, Türkiye kanunlarına göre dördüncü devreye gelen mahkûmun bu devrenin dörtte üçünü hapiste, yarısını da iyi hal ile geçirmiş ise tahliye talebinde bulunabilmesi durumuydu. Tahliye talebi kabul edilen mahkûm serbest kaldıktan sonra tekrar suç işlemek şartıyla salıverilirdi. Kişi eğer bu şartı ihlal edip tekrar suç işlerse bu sefer daha önce silindiği cezası tekrar eklenir ve bir daha şartlı tahliye hakkından yararlanamazdı. Bunun yanında 313,⁵⁰² 495⁵⁰³ ve 500.⁵⁰⁴ maddelerde yazılan

⁴⁹⁸ Omay, **İnfaz Hukuku...**, s. 40.

⁴⁹⁹ **Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi** (madde 139), 1941

⁵⁰⁰ Güran, **a.g.e.**, s. 84.

⁵⁰¹ Güran, **a.g.e.**, s. 117-119.

⁵⁰² Türk Ceza Kanunu madde 313:

“(1) Halkı, Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetine karşı silahlı bir isyana tahrik eden kimseye onbeş yıldan yirmi yıla kadar hapis cezası verilir. İsyana gerçekleştiğinde, tahrik eden kişi hakkında yirmi yıldan yirmibeş yıla kadar hapis cezasına hükmolunur. (2) Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetine karşı silahlı isyanı idare eden kişi, ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası ile cezalandırılır. İsyana katılan diğer kişilere altı yıldan on yıla kadar hapis cezası verilir. (3) Bir ve ikinci fıkrada tanımlanan suçların, Devletin savaş halinde olmasının sağladığı kolaylıktan yararlanmak suretiyle işlenmesi halinde, ağırlaştırılmış müebbet hapis cezasına hükmolunur. (4) Bir ve ikinci fıkrada tanımlanan suçların işlenmesi sırasında başka suçların işlenmesi halinde, ayrıca bu suçlardan dolayı ilgili hükümlere göre cezaya hükmolunur.”

⁵⁰³ Türk Ceza Kanunu madde 495:

“Her kim, menkul bir malın zilyedini veya cürüm mahallinde bulunan bir başkasını cebir ve şiddet kullanarak veya şahsen veya malen büyük bir tehlikeye düşüreceği beyanı ile tehdit ederek o malı teslim yahut o malın

suçlardan ceza alanlar idamdan muhavvel ağır hapis cezasından hüküm giyenler; 448,⁵⁰⁵ 452⁵⁰⁶ ve 493.⁵⁰⁷ maddeler belirtilen suçlardan mükerrer olanlar veya ikinci defa 5 seneden fazla hürriyeti bağlayıcı cezalardan mahkûm olanlar şartlı tahliye hakkından istifade edemezdi.

Şartlı tahliye işleminde öncelikle mahkûm, cezaevi müdürüne konuyla ilgili bir dilekçe verir, bu dilekçe üzerine müdür mahkûmun dosyasını inceler ve cezaevindeki iyi hal durumuna göre mahkûmla ilgili kanaatini yazarak cezaevi komisyonuna gönderirdi. Cezaevi komisyonu da gerekli incelemeyi yaptıktan sonra mahkûmun dosyasını daha önce hakkında mahkûmiyet kararı vermiş olan mahkeme savcısına gönderirdi. Görevli savcı gerekli tahkikatı yaptıktan sonra bir mütalaa yazarak dosyayı hüküm veren mahkeme başkanına verir, mahkeme başkanı ise o ana kadar yazılmış olan tüm mütalaaları inceleyip ona göre değerlendirirdi. Daha sonra savcı şartlı tahliyenin yapılmasına dair kararı onaylarsa, bu kararı gerekli evraklarla birlikte Adalet Bakanlığı'na gönderirdi. Adalet Bakanlığı ise, Ceza İşleri Umum Müdürlüğü kanalı ile bu kararı onaylandıktan sonra hükümlünün tahliyesinin yapılmasını infaz savcılığına bildirir ve hükümlünün tahliye işlemi gerçekleştirilirdi. Fakat tahliye edilecek kişi asker ise o zaman askeri ceza ve usulleri kanununun infaz hükümlerine göre tahliye edilirdi.

Eğer mahkeme başkanı şartlı tahliye talebinin reddine karar verirse o zaman dosya Adalet Bakanlığı'na gönderilmeyerek infaz savcısı aracılığıyla mahkûmun mensup olduğu

kendi tarafından zaptına karşı sukut etmeye mecbur kılsa on seneden yirmi seneye kadar ağır hapis cezasına mahkûm olur. Bir malın yağması esnasında veya akabinde fiili icra veya itmam etmek veya malı kaçırmak yahut kendisini veya şerikini cezadan kurtarmak için mal sahibine veya vaka mahalline gelen başkasına karşı cebir ve şiddet veya tehdit icra eden kimse hakkında da aynı ceza hükmolünür.”

⁵⁰⁴ Türk Ceza Kanunu madde 500:

“Her kim 64 ve 65 inci maddelerde beyan olunan ahvalin maadasında evvelce hükümete haber vermeksizin adam kaldırmak cürmünden maksut olan şeyi elde etmek için şifahi veya tahriri muhabere naklederse bir seneden beş seneye kadar hapis cezasına mahkûm olur.”

⁵⁰⁵ Türk Ceza Kanunu madde 448:

“Her kim bir kimseyi kasten öldürürse on beş seneden on sekiz seneye kadar ağır hapis cezasına mahkûm olur.”

⁵⁰⁶ Türk Ceza Kanunu madde 452:

“Katil kastıyla olmayan darp ve cerh veya bir fiili müessirden telefi nefis husule gelmiş olursa fail 448 inci maddede beyan olunan ahvalde beş seneden ve 449 uncu maddede yazılı ahvalde yedi seneden ve 450 inci maddede muharrer ahvalde on seneden aşağı olmamak üzere muvakkat ağır hapse mahkûm olur. Eğer telefi nefis failin fiilinden evvel mevcut olupta failce bilinmeyen ahvalin birleşmesi veyahut failin iradesinden hariç ve gayri melhuz esbabın inzimamı yüzünden vukua gelmiş ise 448 inci maddede beyan olunan ahvalde üç seneden beş seneye ve 449 uncu maddede muharrer ahvalde beş seneden yedi seneye ve 450 inci madde yazılı ahvalde yedi seneden on seneye kadar ağır hapis cezası hüküm olunur.”

⁵⁰⁷ Türk Ceza Kanunu madde 493:

“Sirkat cürmü:

... Failin göreceği ceza, üç seneden altı seneye kadar ağır hapidir. Bu maddenin muhtelif fıkralarında beyan olunan ahvalden ikisi veya fazlası birlikte olarak hırsızlık edilirse failin göreceği ceza, beş seneden on seneye kadar artırılır.”

cezaevine iade edilirdi. Tahliye olan bir mahkûm tekrar hürriyeti bağlayıcı bir ceza alır ya da mecbur olduğu şartları ifa etmez ve bu durum savcıya bildirilirse savcı gerekli incelemeyi yaptıktan sonra kararı veren mahkemeyi bilgilendirir ve en son Adalet Bakanlığı uygun bulursa şartlı tahliye işlemi geri alınır.⁵⁰⁸

3.2.3. Cezaevi Komisyonu

Cezaevi komisyonu, infaz savcısı, cezaevi müdürü, dış güvenlikten sorumlu olan jandarma komutanı, kurum doktoru, kurumda doktor yoksa onun yerine belediyenin doktoru ve avukattan oluşan bir yapıydı⁵⁰⁹ ve bu birimin görevleri şunlardı:⁵¹⁰

- a. Yargılamasını yapan mahkeme hâkimi tarafından hafif hapis cezasının infazı için cezaevine gönderilmesi emredilen bir mahkûmun cezaevinde cezasını infazının sağlanıp sağlanamayacağı hakkında tetkiklerde bulunur ve kanaatini mahkeme hakimine iletir.⁵¹¹
- b. Ceza kanununda yer alan mahkumların cezalarını çalışarak geçirmelerine izin verilmesi hakkındaki kanun gereğince mahkûm kişiye bu hakkın tanınması veya reddedilmesi hakkında mütalaa hazırlar.⁵¹²
- c. Yeni cezaevleri bulunmayan yerlerde kamu hizmetleri işlerinde çalışmak isteyen mahkumların bu işleri yapip yapamayacağı ve kuruma faydalı olup olamayacakları hakkında karar verir.⁵¹³
- d. Ceza kanunumuza göre mahkumların meşruten tahliye ve infaz sistemimizdeki bir devreden diğer devreye geçilmesi hakkında mütalaasını bildirir.⁵¹⁴
- e. Cezaevi komisyonu, her altı ayda bir mahkumların ıslah ve terbiyesi ve cezaevinin ihtiyaçlarını tespit ve tedarik edilmesi için rapor verir.
- f. Cezaevi komisyonu üyelerinin görev yalnızca cezaevinde değil, cezasını iyi hal ile geçirip tahliye olan mahkumların serbest hayatta da iş bulmalarına yardım eder.⁵¹⁵

⁵⁰⁸ 1926 Türk Ceza Kanunu (madde 16-17), ; Omay, **İnfaz Hukuku...**, s.33; Askeri ceza ve muhakemeleri usul kanunları ile askerlik kanununun infazı ile ilgili hükümler (madde 53); **Anadolu**, 29.04.1938, s. 2.

⁵⁰⁹ **Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi** (madde 60), 1941

⁵¹⁰ **Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi** (madde 61), 1941

⁵¹¹ 1926 Türk Ceza Kanunu, (madde 47), 5. Fıkra,

⁵¹² 1926 Türk Ceza Kanunu, (madde 14), **Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi** (madde 61), b fıkrası, 1941

⁵¹³ **Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi** (madde 61), c fıkrası, 1941

⁵¹⁴ **Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi** (madde 61), ç fıkrası, 1941; 1926 Türk Ceza Kanunu (madde 13, 16, 17),

⁵¹⁵ **Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi** (madde 61), e fıkrası, 1941

3.2.4. Kanuna Aykırı Eylemlerinden Dolayı Personele Verilen Cezalar

Ceza ve Tevkifevleri Nizamnamesi'ne göre cezaevlerinde görev yapan memurlar, gerektiğinde Hakimler kanununda yer alan ihbar (uyarı), tevbih (kınama), aylıktan kesme ve hizmetten çıkartma (işten çıkartma) inzibati cezalarına tabi tutulmaktaydı.⁵¹⁶ İhtar cezası görevi başında kayıtsızlık gösteren, verilen işi layıkıyla yapamayan, hükümlü ve tutuklulara karşı gerekli ciddiyeti göstermeyen personele karşı verilen cezadır.⁵¹⁷

Mahkumlar tarafından verilen dilekçe veya mahkumlara ait mektupları sebepsiz yere vermeyen, mahkumlarla veya mahkum yakınlarıyla vazifeleri dışında münasebette bulunan personele ise tevbih (kınama) cezası verilmesi öngörülmüştü.⁵¹⁸ Mahkumları şahsi işlerinde kullanan, mesai saatleri içinde izinsiz olarak kurumu terk eden personelin de aylığı kesilmekteydi. Aylıktan kesme cezası alınan ücretin en fazla dörtte üçünün kesilmesiyle uygulanacaktı.⁵¹⁹

Mesaiye sarhoş bir şekilde gelen veya mesai saatleri içinde alkol kullanan, cezaevinde disiplini bozan veya göz yuman, mahkumlardan hediye, borç para veya eşya alarak herhangi bir şekilde alışverişte bulunan ve görevini yaparken altı ay veya daha ağır hapis cezası alan personele işten çıkartma cezası verilerek personelin kurumla ilişkisi kesilirdi.⁵²⁰

Personel hakkında verilen ihtar, tevbih ve aylıktan kesme cezalarını cezaevi müdürü, hizmetten çıkarma cezasını ise Adliye Encümeni verirdi. Fakat kanuni olarak ceza verilecek personelin yazılı savunması alınmadan hiçbir inzibati ceza uygulanmıyordu. Uyarı cezasına itiraz hakkı tanınmazken, haklarında kınama veya aylıktan kesme cezası verilen personel, kararın kendisine tebliğ edildiği tarihten itibaren 15 gün içinde yazılı olarak cezaevi müdürüne itiraz edebilirdi. Cezaevi müdürü isterse bu cezayı kaldırabilir veya ceza dosyasını itiraz dilekçesiyle birlikte Adliye Encümeni'ne verilmek üzere Cumhuriyet savcılığına gönderebilirdi. Adliye Encümeni son karar mercii olarak görev yapmaktaydı. Hizmetten çıkarma cezası alan personel, diğer cezalarda olduğu gibi cezaevi müdürüne 15 gün içinde

⁵¹⁶ **Ceza ve Tevkifevleri Nizamnamesi** (madde 47), 1941; Omay, **İnfaz Hukuku...** , s. 76; **Resmî Gazete**, Hakimler Kanunu, madde 86-122, 14 Temmuz 1934, Kanun No: 2256.

⁵¹⁷ **Ceza ve Tevkifevleri Nizamnamesi** (madde 50), 1941.

⁵¹⁸ **Ceza ve Tevkifevleri Nizamnamesi** (madde 51), 1941.

⁵¹⁹ **Ceza ve Tevkifevleri Nizamnamesi** (madde 52), 1941.

⁵²⁰ **Ceza ve Tevkifevleri Nizamnamesi** (madde 53), 1941.

itiraz edebilirdi. Fakat bu konuda son karar mercii Adliye Encümeni değil, Adliye Vekilliği Merkez İnzibat Heyeti olup başka bir itiraz mercisi yoktu.⁵²¹

3.3. CEZAEVİNDEKİ MAHKUMLARIN YAŞAMI

3.3.1. Tutuklu ve Hükümlülerin Mahkûm Kabul İşlemleri

Bir kişinin cezaevine konulabilmesi için ilgili makamdan tevkif müzekkeresinin veya cezası kesinleşmiş mahkûmiyet kararının olması gerekirdi. Aksi halde hiç kimse cezaevine ya da tevkifhaneye konulamazdı.⁵²²

Mahkûm kabul kısmında mahkumların adı, soyadı, işledikleri suç, cezalarının türü ve miktarı, mahkûmiyet ilamının tarih ve numarasıyla kişinin mahkûm defterine kaydı yapılır ve bu mahkum defterindeki sıra numarası, aynı zamanda mahkumun cezaevindeki numarası olurdu. Hükümlüler için yapılan bu işlemler tutuklular için de geçerliydi.⁵²³ Fakat tutuklu bulunan kişi mümkün olduğunca hükümlü kimselerden ayrı bir yere konulur, tutukevinin ya da bulunduğu infaz kurumundaki kurallara uyması koşuluyla kendi parasından masraflarını karşılayabilirdi.

Kurallara uyulmaması halinde hükümlülere verilen disiplin cezaları tutuklu bulunan kimselere de uygulanıyordu.⁵²⁴ Eğer mahkûm kişi bakıma muhtaç çocuğu olan bir kadın ise çocuk bir yakınına veya bir kuruma verilinceye kadar cezaevinde annesiyle birlikte kalmaktaydı.⁵²⁵ Örneğin İstanbul hapisanesinde Suriye uyruklu bir kadın çocuklarını bırakacak hiç kimsesi olmadığı için çocuklarıyla birlikte mahkûm edilmişti.⁵²⁶

Cezaevi ya da tutukevi olan tevkifhaneye giriş yapan her mahkûm, ilk olarak geçici koğuşuna alınır ve burada en çok üç gün kalabilirdi.⁵²⁷ Geçici koğuşa alınan kişi, önce revire gönderilerek cezaevi doktoru tarafından muayenesi yapılır, çiçek ve tifo gibi aşılardan sonra muayene sonucu, mahkûmun sağlık durumunu gösteren sıhhat fişine yazılırdı. Eğer muayene sonucunda mahkumun cezaevinde tedavi edilemeyecek veya bulaşıcı bir hastalığı olduğu tespit edilirse bu durum hapisane müdürü tarafından savcılığa bildirilir ve gerekli

⁵²¹ **Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi** (madde 54-58), 1941; **Resmî Gazete**, Hakimler Kanunu, (madde 86-122), 14 Temmuz 1934, Kanun No: 2256.

⁵²² **Resmî Gazete**, Ceza Muhakemeleri Usul Kanunu (madde 106- 395), 20.04.1929, Sayı: 1172

⁵²³ **Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi** (madde 72), 1941

⁵²⁴ **Resmî Gazete**, Ceza Muhakemeleri Usul Kanunu (madde 116), 20.04.1929, Sayı: 1172

⁵²⁵ **Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi** (madde 73), 1941

⁵²⁶ **Cumhuriyet**, 18.01.1929, s. 3.

⁵²⁷ **Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi** (madde 74), 1941; İkinci Dünya savaşı yıllarında yaşanan salgın hastalıklar nedeniyle geçici koğuştaki karantina süre Adalet Bakanlığı tarafından 15 güne çıkartılmıştır.

işlemler yapıldı.⁵²⁸ Fakat İstanbul cezaevinden bir mahkum, Yarın gazetesine gönderdiği bir mektupta taşradan gelen kırkı aşkın mahkumun verem hastalığından öldüğünü yazmıştı.⁵²⁹ Bir başka haberde yine İstanbul cezaevinde, tifüs salgını nedeniyle cezaevinin yirmi günlük karantinaya gireceği ve tüm adli işlemlerin yirmi gün süreyle geriye bırakıldığı yazılmıştı.⁵³⁰

Adnan Veli mahkumların ilk geldiklerinde kaldıkları bu karantina (geçici) koğuşlarını şöyle anlatmıştı: “*Karantina odası, beş metre eninde, beş metre boyunda bir yer... Döşemesi tahtadan. Buraya bazen yirmi beş, bazen de otuz kişi yerleştirilir. Yer darlığından, herkes yemeğini yastığın altına saklamak zorunda kalır. Odanın altı boş... Yer, toprak... İçeride fareler barınmış, çoğalmış. En aşağı birkaç yüz nüfus var. Tabii bunların beslenmeleri de gerekli... Eh, bu da kolay bir iş değil... Bu yüzden fareler, döşemenin aralıklarından yukarı çıkıp odada yatanların arasında cirit oynamaya başlıyorlar. O kadar sırnaşık, o kadar yüzüstü halleri var ki, bazen bir tanesini kuyruğundan tutup karşıya fırlatıyorlar, tekrar geliyor, yılışiyor. Bunlar, hükümlülerin ekmeğine dadanmışlar... Yağlı şapkalara, ayakkabı astarlarına tebelleş oldukları da oluyor... Ama özellikle, ayak terini eme eme bir çeşit tat kazanmış yün çoraplara bayılıyorlar.*

Karantina odasında bitler, “müfreze, müfreze” dolaşıyorlar. Tahtakurusunun sayısı belli değil... Gece olup da odada yatanlar uykuya daldılar mı, hepsinin birden sürü sürü saldırıları başlıyor. Sabah oluncaya kadar, akıl almaz bir boğuşma sürüp gidiyor. Yerler avuç avuç çörekotu serpilmiş gibi, fare tersiyle dolu... Duvarlar tahtakurusu eziklikleriyle, benekli bir hal almış. Karantina odasının durumu bu... Mapushaneye ilk gelen, üç gününü burada geçirdikten sonra, saçları kesilip koğuşlara götürülüyor. Bit, tahtakurusu, fare; karantina odasının bulunduğu binayı çatıya varıncaya kadar öyle bir sarmış ki, bilimsel metotlarla bile savaşıma olanağı kalmamış...”⁵³¹

Her cezaevinde yeterli sağlık personeli olmadığı için dönemin şartları gereği bazı işlemler revirde görevlendirilen mahkumlar tarafından yapılıyordu. Örneğin, Necip Fazıl revirden sorumlu Muzaffer isimli bir mahkûmdan bahsederek onun cezaevi idaresi tarafından görevlendirildiğini yazmıştı.⁵³² Yine, yazdığı bir yazıdan dolayı tutuklanan gazeteci Recep Bilginer, anılarında Sultanahmet cezaevine ilk girdiklerinde tifo ve tifüs aşılarının hasta bakıcı mahkumlar tarafından yapıldığını, hatta aşılar için kullanılan şırınganın değiştirilmediğini,

⁵²⁸ **Ceza ve Tevkifleri Nizamnamesi** (madde 75), 1941

⁵²⁹ **Yarın**, 02.06.1930, s. 4. Mahkûm aynı mektubun devamında cezaevinde ciddi bir açlığın yaşandığını hatta bir mahkûmun sırf bu yüzden intihar ettiğini, birçok mahkûmun da açlıktan öldüğünü yazmıştı.

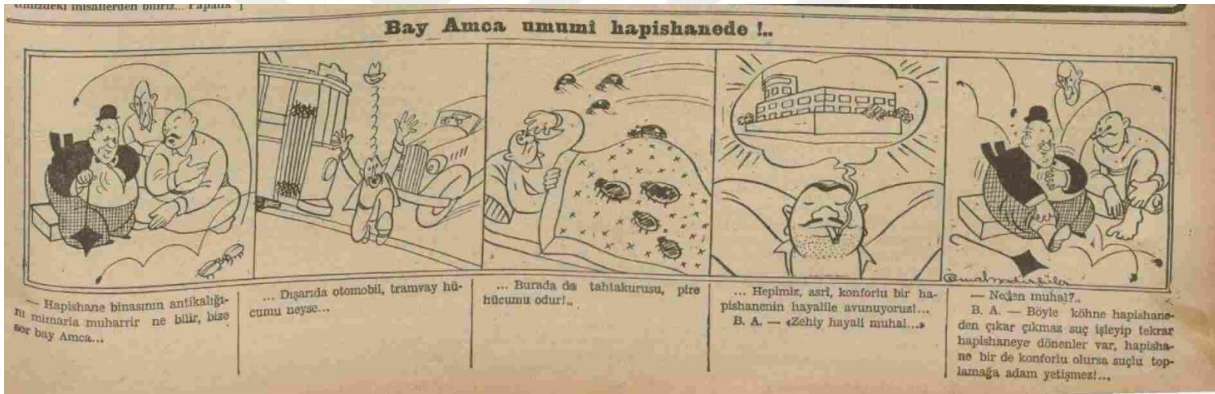
⁵³⁰ **Ulus**, 13.04.1943, s. 2.

⁵³¹ Veli, **a.g.e.**, s. 250-251.

⁵³² Kısakürek, **a.g.e.**, s. 171.

aynı şırınga ve iğne ile üç mahkûma aşı yapıldığını görünce kendisi aşı yaptırmak istememişti. Bunu fark eden mahkûm hemen kendisinin yanına gelmiş ve 2,5 lira karşılığında kendisine yardımcı olacağını söylemiş ve o da aşı olmamak için bu parayı mahkûma verip bu şekilde aşı olmaktan kurtulmuştu.⁵³³

Mahkûmlar dışarıdan bit, pire gibi şeyler bulaştırmasınlar diye hamama alınırdı. Recep Bilginer insanların temizlenmesi için yapılan bu yerin tam bir pislik yuvası olduğunu, burada temizlenmek şöyle dursun, hastalık kapmamanın imkânsız olduğundan bahsetmişti. Üstelik yıkanması için yeni aldığı elbiselerini de çıkartıp mahkûma vermesi gerekiyordu. Mezbahanın önündeki koyunlar gibi dizildikten sonra bir mahkûm, Bilginer'in yanına gelerek 2,5 lira karşılığında onu bu durumdan kurtarabileceğini söylemiş, o da bu parayı ödeyerek bir yükümlülüğü daha bu şekilde atlatmıştı.⁵³⁴ Bunun dışında bitlerden korunmak için mahkûmların saçları kesilir⁵³⁵, hatta bazen geceleri koğuşlarda görevli gardiyanlar tarafından bit muayenesi yapılırdı.⁵³⁶

Karikatür 1

- Hapishane binasının antikaliğini mimarlar muharrir ne bilir, bize sor Bay Amca...
- ... Dışarıda otomobil, tramvay hücumu neyse...
- ... Burada da tahtakurusu, pire hücumu odur!...
- ... Hepimiz, asri konforlu bir hapishanenin hayaliyle avunuyoruz!... B. A. — “Zehir hayali muhal...”

⁵³³ Bilginer, a.g.e, s. 18-19.

⁵³⁴ Bilginer, a.g.e, s. 20.

⁵³⁵ Aziz Nesin, **Mum Hala**, Nesin Yayınevi, 2023, s. 40. (1947 yılında Amerikan yardımlarını eleştirdiği “Nereye Gidiyoruz?” başlıklı yazısı nedeniyle 10 ay ağır hapis ve 3 ay 10 günde Bursa’da “emniyet-i umumiye nezareti” altında burulmasına karar verilmiştir. 1948 yılında ikinci kitabı olan *Azizname*’deki eleştirel yazılar nedeniyle İstanbul 2. Ağır Ceza mahkemesi tarafından dava açılmış ve 4 ay tutuklu kalmış fakat mahkûmiyet almamıştır. Ancak 1949 yılında Birleşik Krallık Prensesi, İran Şahı ve Mısır Kralı, Ankara’daki elçilikleri aracılığıyla Aziz Nesin’in bir yazısında kendilerine hakaret ettiği gerekçesiyle Dışişleri Bakanlığına resmi başvuruda bulununca açılan davada Aziz Nesin 6 ay hapis cezası almıştır).

⁵³⁶ Kısakürek, a.g.e, s. 270.

- Neden muhal?...

B. A. – Böyle köhne hapishaneden çıkar çıkmaz suç işleyip tekrar hapishaneye dönenler var, hapishane bir de konforlu olursa suçlu toplamaya adam yetişmez!...

- Neden muhsi?... B. A. – Böyle köhne hapishaneden çıkar çıkmaz suç işleyip tekrar hapishaneye dönenler var, hapishane bir de konforlu olursa suçlu toplamaya adam yetişmez!...

Kaynak: Akşam, 03.08.1938, s. 3.

Bit ve pirelere karşı alınan bu tür önlemler pek de işe yaramıyordu. Bunun sebebi bir yandan idarenin umursamazlığı ve imkanlarının yetersizliğiyle diğer yandan mahkûmlar da durumu fazlasıyla zorlaştırıyordu. Adnan Veli'nin anlattığına göre yemeklerini elbiselerinin ceplerine koyup oradan avuç avuç yiyenler bile vardı.⁵³⁷

Geçici koğuşunda bulunan mahkûmun okuma yazma durumu da cezaevi öğretmeni tarafından tespit edilirdi. Kurum öğretmeni, mahkûma cezaevindeki kurslarla ilgili çeşitli sorular sorarak yazılı bir rapor hazırlar ve hazırlanan bu raporu cezaevi müdürüne gönderirdi. Bunun yanında cezaevindeki atölye şefi de mahkûmun mesleğiyle ilgili sorular sorup hazırladığı raporu o da cezaevi müdürüne iletirdi. Mahkûmun cezaevinde hangi işte çalıştırılacağı, atölye şefi tarafından hazırlanan yazı ve müdürün kararıyla tespit edildiğinden bu rapor önemliydi.⁵³⁸

Mahkûmun yanında getirmiş olduğu eşya ve elbise varsa bunlar temizlendikten sonra paket yapılarak ambar memuruna teslim edilirdi. Ambar memuru üç yapraklı bir makbuz hazırlar, bu makbuzlara paketin içindeki eşyanın ve mahkûmun kimlik bilgilerini yazardı. Makbuzlardan biri poşetin üstüne yapıştırılır, biri mahkûma verilir, biri de ambar memurunda kalırdı. Eğer mahkûmun yanında yüzük vesaire gibi kıymetli eşyaları varsa o zaman bunlar kurum müdürünün huzurunda şeffaf bir torbaya konur ve torbanın ağzı bağlandıktan sonra kırmızı bir mumla torba mühürlenirdi. Mühürlendikten sonra üzerine yapıştırılan kâğıda da mahkûmun kimlik bilgileri yazılır, imzası atılır ve torba cezaevinin kasasına konurdu. Mahkûma ise ambar memuru ve cezaevi müdürünün imzası olan bir makbuz verilirdi. Mahkûm istediği takdirde cezaevi içinde nişan yüzüğü takabilirdi.⁵³⁹ Ayrıca mahkûmun yanında getirdiği para varsa bu para, mahkûmun personel tarafından hesaplanan günlük

⁵³⁷ Veli, a.g.e, s. 252.

⁵³⁸ **Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi** (madde 76-78), 1941

⁵³⁹ **Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi** (madde 80), 1941

harcama miktarına göre bir kısmı kendisine verilir, kalan kısmı mahkûm adına açılan banka hesabına yatırılırdı.⁵⁴⁰

Her mahkûm geçici koğuşundan çıktıktan sonra cezaevi hamamında yıkattırılır ve normal koğuşlara geçmeden önce cezaevi müdürünün karşısına çıkardı. Müdür, mahkûma cezaevi kurallarını, içeride nasıl hareket etmesi gerektiğini anlatır, kurallara uyarsa mükafatlandırılacağından uymazsa alacağı inzibati cezalardan bahseder, ardından mahkûmu yaşına ve suç grubuna uygun bir koğuşa gönderirdi.⁵⁴¹

3.3.2. Mahkumların Sevk, Nakil ve Tahliyeleri

Kanuni sebepler olmadıkça veya Cumhuriyet Savcılığı'ndan yazılı bir emir gelmedikçe hükümlü ve tutukluların cezaevinden dışarı çıkartılmaları yasaktı.⁵⁴² Mahkumlar bir cezaevinden diğerine Adalet Bakanlığı'nın izni olmadıkça nakil veya iade edilemezlerdi.⁵⁴³ Necip Fazıl nakledilmek için izin alıp Üsküdar Toptaşı'ndan, Paşakapısı Cezaevi'ne nakledilmişti.⁵⁴⁴ Mahkumların sevk ve nakilleri Jandarma teşkilatı tarafından yapılmaktaydı. Tevkifhane ya da hapisanedeki tutuklu veya hükümlü bulunan mahkumların sevkleriyle ilgili resmi yazı Cumhuriyet Savcılığı tarafından nakil ya da sevkten en az bir gün önce Jandarma Bölük Komutanlığı'na bildirilmeliydi.⁵⁴⁵ Fakat sağlık sebeplerinden dolayı mahkûmun acil olarak diğer cezaevine sevkı gerekirse, durum doktor raporuyla birlikte hiç vakit kaybetmeden Adalet Bakanlığı'na bildirilir⁵⁴⁶ ve sevk hemen yapılırdı. Eğer mahkûmun sağlık durumu başka bir cezaevine nakli kaldıramayacak kötüyse hakkında doktor raporu çıkartılıp cezaevi müdürü aracılığıyla nakil işlemi ertelenirdi.⁵⁴⁷

Sevki çıkan mahkûmun elbiseleri ve şahsi eşyaları kendisine makbuz mukabilinde verilirdi. Cezaevindeki şahsi hesabında bulunan para ise yeni nakil olduğu cezaevinin mahkûm hesabına yatırılmak üzere gönderilir, fakat eğer sevk edildiği cezaevinde mahkumlara ait banka hesabı yoksa para mahkûmun kendisine elden teslim edilirdi.⁵⁴⁸ Mahkûmun cezaevindeki infaz dosyası da nakledildiği yeni cezaevine verilmek üzere o yerin

⁵⁴⁰ **Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi** (madde 81), 1941

⁵⁴¹ **Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi** (madde 82-84), 1941

⁵⁴² **Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi** (madde 199), 1941.

⁵⁴³ **Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi** (madde 200), 1941.

⁵⁴⁴ Kısakürek, a.g.e, s. 17.

⁵⁴⁵ **Jandarma Teşkilat ve Vazife Nizamnamesi** (madde 230), 1937.

⁵⁴⁶ **Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi** (madde 200), 1941.

⁵⁴⁷ **Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi** (madde 201), 1941.

⁵⁴⁸ **Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi** (madde 202), 1941.

Cumhuriyet Savcılığı'na posta ile gönderilirdi.⁵⁴⁹ Nakli gerçekleşen mahkûm artık bulunduğu cezaevinin kurallarına tabi idi.⁵⁵⁰

Mahkumlara ayrılan nakil ücretleri çok az olduğu için bu ücretler çoğu kez kendileri tarafından karşılanmaktaydı. Eğer mahkûm bu ücreti karşılamazsa yürüyerek karakoldan karakola Jandarma devriyeleri aracılığıyla yürümek durumunda kalırdı. Yaya olarak yapılan bu şekildeki sevk ve nakil işlemleri aynı il içinde ya da komşu iki il arasında gündüzleri yapılabilirdi. Yaya olarak planlanan sevklerin geceleri yapılması kesinlikle yasaklanmıştı. Mahkumlar geceleri il veya kaza merkezlerinde bulunan tevkifhane ya da hapisshanede geçirirlerdi. Eğer yetişilemezse gidilen köyün “köy odası”nda mahkûm emniyete alınır ve gece burada geçirilirdi.⁵⁵¹

Mahkumların adliyeye sevkleri yine jandarmanın emniyeti ve kontrolünde yapılmaktaydı. Başlarda elleri kelepçeli bir şekilde sokaklarda gezdirilerek adliyeye götürülen mahkumlar, sonradan güvenlik gerekçeleriyle, bakanlık tarafından cezaevlerine tahsis edilmiş birer otobüs ile taşınmışlardı.⁵⁵²

Ayrıca mahkumların sevkleri tek tek yapılabildiği gibi toplu bir şekilde de yapılabilmekteydi. Örneğin, Edirne’de yeni açılan asri cezaevinde, mahkumların iş gücünden faydalanmak amacıyla İstanbul cezaevinden 200 kadar mahkûm, Edirne cezaevine sevk edilmişti.⁵⁵³ Ceza ve Tevkif Evleri Genel Müdür Yardımcısı Mutahhar Bey, gazetelere yaptığı açıklamada ülke genelindeki zanaatkar mahkumlardan yaklaşık 500 kişinin Edirne’deki asri hapisshaneye nakledileceğini söylemişti.⁵⁵⁴

Sevk ya da nakil esnasında yolda giderken mahkûm firar etmeye çalışırsa jandarma komutanı, kendisini silah kullanacakları yönünde ihtar ederdi. Eğer mahkûm bu ihtara itaat etmeyip kaçmaya kalkarsa jandarma silah kullanmak zorunda kalırdı. Jandarmanın silah kullanması neticesinde ölen ya da yaralanan olursa bu durum tutanak altına alınarak hemen en yakın jandarma komutanlığına ve Cumhuriyet Savcılığı'na bildirilirdi.⁵⁵⁵ Sevk edilecek hükümlü veya tutuklu bir kişi bile olsa tek jandarma refakatinde sevki yasaktı. Muhafaza

⁵⁴⁹ **Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi** (madde 203), 1941.

⁵⁵⁰ **Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi** (madde 204), 1941.

⁵⁵¹ **Jandarma Teşkilat ve Vazife Nizamnamesi** (madde 232, 248, 241), 1937; 1938 Yılı bütçesinden mahkumların sevk ve görevli memurlara masrafları için ayrılan harcırah miktarı 21.300 liradır: **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: V, İçtima: 3, Altmış dördüncü İnikad, Cilt: 25, 23.V.1938 Pazartesi, s. 118.

⁵⁵² **Akşam**, 16.09.1934, s. 3.

⁵⁵³ **Zaman**, 01.09.1934, s. 3.

⁵⁵⁴ **Tan**, 05.10.1936, s. 2.

⁵⁵⁵ **Jandarma Teşkilat ve Vazife Nizamnamesi** (madde 244, 245), 1937.

altına alınan mahkûmlar jandarmanın müsamahası ya da ihmali yüzünden firar ederse, sevkten sorumlu jandarmalar askeri ceza kanununa göre cezalandırılırdı.⁵⁵⁶

Tutuklular yetkili makamlar tarafından verilen yazılı emirle tahliye olurken, hükümlüler kanuni sebeplerle tahliye olurdu. Tahliye olan mahkûmlar için cezaevinde bir tahliye defteri bulunurdu. Bu deftere daha önce mahkûmiyeti kesinleşmiş olan her mahkûmun kimlik bilgileri, işlemiş olduğu suç ve suçun cezası, ilam tarihi ve numarası gibi bilgiler mahkûmun tahliyesi için açılmış olan sayfaya kaydedilirdi. Tahliye edilecek olan mahkûmun şahsi parası, elbiseleri ve eşyası bir makbuz ile kendisine teslim edilir, sonrasında ise tahliye olan mahkûma üzerinde cezasının bitiş tarihini de gösteren müddetnamesi verilirdi. Tahliye edilen mahkûm cezaevini hemen terk etmek zorundaydı. Ancak tahliye günü geldiğinde ağır hasta olan mahkûmlar kendi rızası ve Cumhuriyet Savcılığı'nın onayıyla bir hastaneye veya sağlık kuruluşuna sevk edilinceye kadar cezaevinde muhafaza edilebilirdi.⁵⁵⁷

3.3.3. Mahkûm Tipleri

Cezaevinde her türden insana rastlamak mümkündü, cezaevini Necip Fazıl "*en zengin hayvanat bahçesinden daha zengin bir yer*"⁵⁵⁸ olarak, benzer şekilde Kemal Tahir de "*Rudyard Kipling'in romanlarındaki gibi kocaman bir orman*"⁵⁵⁹ olarak betimlemişti. Bu kadar çeşitli insanda ortak olan belki de yegâne şey ise umuttu. Anılarda özellikle dışarıdaki hayatla bağlantıları hatırlatan şeyler özellikle vurgulanmıştı. Aziz Nesin kendini daha çok doğaya verip umudunu çiçeklerle, yapraklarla, bulutlarla ve hayvanlarla korumaya çalışmış⁵⁶⁰, benzer bir şeyi Necip Fazıl odasının penceresinden ilkokul öğrencilerinin seslerinde bulmuştu.⁵⁶¹

Umudunu kaybetmemek cezaevi koşullarında belki de en önemli şeydi. Umudunu kaybedenler esrar, eroin gibi maddelere veya çeşitli suçlara çok daha meyilli hale geliyordu. Ancak yankesiciliğin, tacizin, tecavüzün, adam öldürmenin olduğu bir yerde umudunu korumak da kolay değildi. Cezaevlerindeki cinayet olaylarından birçok yazar anılarında bahsetmişti. Hatta Aziz Nesin tanık olduğu bir cinayeti çok sıradan bir olaymış gibi "*Evvelsi*

⁵⁵⁶ **Jandarma Teşkilat ve Vazife Nizamnamesi** (madde 249, 250), 1937, Bkz. **Resmî Gazete**, Askeri Ceza Kanunu, 15.06.1930, Sayı: 1520 (madde 140): "*Bir mevkuf veya mahpusu muhafaza ve nezarete memur olupta kasten kaçırarak veya firarını kolaylaştıran veyahut amiri tarafından emrolunduğu veya vazifeten mecbur bulunduğu halde bir diğerini tevkif ve hapsedmiyen Türk Ceza Kanunu'nun 301, 302, 303, 304, 305, 306 ve 307'nci maddeleri mucibince ceza görür.*"

⁵⁵⁷ **Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi** (madde 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211), 1941

⁵⁵⁸ Kısakürek, **a.g.e.**, s. 59.

⁵⁵⁹ Tahir, **a.g.e.**, s. 225.

⁵⁶⁰ Nesin, **a.g.e.**, s. 26.

⁵⁶¹ Kısakürek, **a.g.e.**, s. 22.

gün Alnıyarık Salim isminde birisini vurdular, adam öldü.”⁵⁶² şeklinde anlatmıştı. Nail Çakırhan da “cezaevinde zaten hep adam vurulur.”⁵⁶³ diye yazmıştı. Bu şiddet sarmalı yer yer cezaevi personelini de içine çekebiliyordu. Herkesi haraca bağlamış olan belalı mahkumlardan biri saçının kesilmesine sinirlenince koridorda yakaladığı müdüre saldırmış ve yüzünü paramparça etmişti.⁵⁶⁴

Mahkumlar için cezaevinde bıçak taşımak o kadar sıradan bir hal almış ki, bıçak alım satımının kendi içinde bir piyasası bile oluşmuştu. Adnan Veli bu durumu şu cümlelerle anlatmıştı: “Mapushanede bıçak, şiş gibi kesici araçlar sırf şuna buna çatmak, sırf maraza çıkarmak için değil, aynı zamanda korunmak için de gerekirdi. Kendi halinde, kimsenin etlisine sütlüsüne karışmaz hükümlülerin bile bir koruma aracı ele geçirmek istemesindeki neden buydu. İyi bir Bursa bıçağı, sapı kemik, boyu da on santim olursa iki yüz lira kadar ediyordu. Ağzı paslanmış, çeliği bozulmuş bıçakları elli liraya kadar elde etmek mümkündü. Uzunca bir temel çivisini yirmi liraya verirlerdi. Hükümlü bu çiviye taşa sürte sürte iğne gibi sivirtir, sonra tahtadan bir sap takarak, gerekince kullanırdı.”⁵⁶⁵

Şiddetin cezaevinde bu kadar kol gezmesinin temel sebeplerinden biri de paraydı. Parası olanlar, para için başkasına zarar vermeye hazır, yoksul insanları bir anlamda satın alıyor ve işini gördürüyordu.⁵⁶⁶ Genelde mahkumların öldürülmesi ya sabah tuvaletyken ya hamamda üzerinde hiçbir şey yokken ya da mahkeme dönüşünde gerçekleşirmiş.⁵⁶⁷

Bütün bunların yanında bir de anılarda özel olarak bahsedilen mahkûm tipleri vardı. Elde edilen bilgiler tasnif edildiğinde ortaya çıkan mahkûm tipleri genel olarak şunlardır:

Âdem babalar: Cezaevinde kimsesiz, parasız ve yarı çıplak olarak betimlenen insanlardır. Üstleri başları paramparça olan, genelde gazete kağıtlarının üzerinde uyuyan⁵⁶⁸ bu insanları

⁵⁶² Nesin, a.g.e, s. 38.

⁵⁶³ Çakırhan, a.g.e., s. 25.

⁵⁶⁴ Veli, a.g.e, s. 49-52.

⁵⁶⁵ Veli, a.g.e, s. 194-195.

⁵⁶⁶ Orhan Kemal, **Nazım Hikmet’le 3,5 Yıl**, Everest Yayınları, 11. Basım, 2022, s. 16. (Orhan Kemal 1938 yılında askerlik görevini yapmak için gittiği Niğde’de Maksim Gorki ve Nazım Hikmet’in kitaplarını okumaktan “yabancı rejimler lehinde propaganda ve isyana teşvik” suçundan beş yıl hapis cezası almış ve Kayseri Cezaevine gönderilmiş ve ilk şiirini de burada yazmıştır. Daha sonra Adana Cezaevine, oradan da Bursa Cezaevine geçmiştir. Bursa Cezaevinde, Nazım Hikmet’le tanışmış ve 3,5 yıl oda arkadaşlığının ardından 1943 yılında tahliye olmuştur).

⁵⁶⁷ Bilginer, a.g.e, s. 47-48.

⁵⁶⁸ Tahir, a.g.e, s. 227-230.

Orhan Kemal kara kuru ve sevimsiz olarak nitelendirmiş,⁵⁶⁹ kışın üşüdüklerinde koğuştaki yakacak ne varsa söküp, kırıp yaktıklarını belirtmiş⁵⁷⁰ ve şöyle devam etmişti:

“72. Koğuş, bütün cezaevlerinde olduğu gibi cezaevinin en yoksul, yoksul olduğu için de en pis koğuşuydu. Buranın insanları ayağa kalmış birer solucandılar. Devlet baba her hükümlü gibi onlara da günde kara birer tayın veriyordu. Bazen kupkuru, bazen fırından yeni çıkmış ama her zaman çamurdan farksız. Sabahları pis çuvallarla getirilip koğuşun ortasında teker teker dağıtılan bu tayınlar yirmi dört saatlik besinleriydi. Sabah kahvaltısı, öğle, akşam yemekleri bu tayından ibaret olduğu gibi, hamam, tıraş, sigara paraları da bu kara tayının içindeydi. İster yesin, ister satsınlar! Satarlardı çokluk. Hem de bir, beş değil, altı ay, bir yıllığını birden, kirli bir beş liralığa. Koca yılın üç yüz altmış beş tayını karşılığında alınan beş liranın üstüne kırk beş kuruş daha eklemeliydi ki bir kilo kesmeşeker alınsın.”⁵⁷¹

Necip Fazıl’a göre cezaevinin sefil insanları olan bu insanların isimlerinin Hz. Âdem ile bir ilgisi olmayıp, adem baba ismi Osmanlı zamanında yaşayan Adem isminde eski bir mahkum ile bağlantılıydı.⁵⁷² Adem babalar, tahliye olduklarında da çoğu zaman kasıtlı olarak hafif suçlar işleyerek tekrar hapisaneye dönerlerdi.⁵⁷³

Ticaniler: 1940’ların sonunda ortaya çıkan bir dini grup olan Ticaniler, birçok cezaevinde güçlü konumdaydılar. Necip Fazıl, Ankara cezaevindeki Ticanilerden bahsederek onların Kemal Pilavcıoğlu önderliğinde kendilerinden başka herkesi kafir sayan insanlar olduğundan bahsediyor: *“Bu insanlar kendilerinden başka herkesi kafir sayıyor, bel bağladıkları insanı Mehdi Resul biliyor... ona muhabbet ve hürmette en tehlikeli mübağalara varıyor... Yani tek kelimeyle gerçek Müslümanlığın gidip hudutsuz cehaletin bir tecelli zemini...”*⁵⁷⁴

Ticaniler hakkında benzer ifadeleri kullanan Adnan Veli, efendilerinin müritleri üzerindeki gücünün neredeyse sınırsız olduğunu yazmıştı. Efendilere ne derse müritler, o sözleri bir nevi Tanrı buyruğu addederdi.⁵⁷⁵ Adnan Veli’nin anlattığına göre, Pilavoğlu bir

⁵⁶⁹ Orhan Kemal, **72. Koğuş**, 48. Baskı, Eylül, 2022, s. 8.

⁵⁷⁰ Kemal, **a.g.e.**, s. 67.

⁵⁷¹ Kemal, **a.g.e.**, s. 22.

⁵⁷² Kısakürek, **a.g.e.**, s. 60.

⁵⁷³ Bilginer, **a.g.e.**, s. 29; Veli, **a.g.e.**, s. 153-154.

⁵⁷⁴ Kısakürek, **a.g.e.**, s. 202.

⁵⁷⁵ Veli, **a.g.e.**, s. 386.

gün müritlerinden birine “konuşmama” cezası vermiş ve bir sene sonra tekrardan konuşmasına izin verene dek mürit tek kelime etmemişti.⁵⁷⁶

Bu kimseler hapishanenin ayrı bir odasında kalır, bütün işlerini o odalarda görürlerdi. Ticanilerin ziyaret saatleri de diğer mahkumlardan farklıydı, genel ziyaretler bittikten sonra onların görüşmeleri başlardı. Ziyaret yerine giderlerken en önde bir gardiyan, arkasında Pilavoğlu, onun arkasında da müritleri yürürdü, müritler Pilavoğlu’yla beraber asla yürümezdi. Genel olarak hepsi hayatından memnundu.⁵⁷⁷

Siyasiler: Bu dönemde ceza alan siyasiler genellikle komünizm suçundan ceza almış doktor, gazeteci, şoför, hamamcı, talebe, çoban, mimar, rençber gibi çok çeşitli mesleklerden gelen kişilerdi. Siyasiler, cezaevlerinde çoğu zaman diğer mahkumlardan ayrı olarak başka koşullara konulmuş ve ayrı olarak havalandırmaya çıkartılmıştı. Siyasi hükümlülerin öteki mahkumlarla konuşmaları, iletişimde olmaları kesinlikle yasaktı. Adi suçlular, siyasilere selam bile verse soruşturma açılabilirdi.⁵⁷⁸

Siyasi koşušta kalan Aziz Nesin, oranın küçük bir bahçesinin olduğunu, içinde horoz ve hindi beslediğini, daha sonra onları kestiğini, koşuştaki bazı arkadaşlarının da güvercinleri taşla avlamaya başlamasıyla aralarında münakaşa çıktığını anlatmıştı.⁵⁷⁹ Ayrıca hapishanedeki terziye diktirdiği elbiseden memnun kalmayınca kumaş alıp dışarıdan terzi getirtmeyi düşündüğünü yazmıştı.⁵⁸⁰

İdamlıklar: Cezaevine genelde adam öldürme suçundan gelen kimselerdi. Kerim Korcan’a göre onlar da diğer mahkumlar gibi yemek yer, yeri geldiğinde güler eğlenirdi, ancak gece olunca işler değişir, idamlık mahkumların geceleri çok zor geçerdi. Bu kişiler çoğu zaman cezaevinde gardiyan ve jandarmaların kontrolünde idam edilmişti.⁵⁸¹

Cezaevinin Müdavimleri: Defalarca cezaevine girip orayı adeta evleri bellemiş olan bu kişiler, oranın kurallarını ve zaaflarını en iyi bilen mahkumlardı. Örneğin, İzmir’de bit pazarında satılan bir radyonun hırsızlık malı olduğu ortaya çıkınca, Sabri isimli hırsıza, hâkim “*hayatının üçte ikisi cezaevinde geçmiş uslanmadın mı hala*” diye sorunca Sabri “*hapishaneler benim mekanımdır*” diye cevap vermiş ve yargılamanın sonucunda üç ay on

⁵⁷⁶ Veli, **a.g.e.**, s. 387-388.

⁵⁷⁷ Veli, **a.g.e.**, s. 386-387.

⁵⁷⁸ Veli, **a.g.e.**, s. 433. ;(Adi suçlu, diğer suçluları siyasi suçlulardan ayırt etmek için gayri siyasi manasında kullanılan bir kelimedir (Çakırhan, **a.g.e.**, s. 27).

⁵⁷⁹ Nesin, **a.g.e.**, s. 53.

⁵⁸⁰ Nesin, **a.g.e.**, s. 54.

⁵⁸¹ Korcan, **idam...**, s. 25-26.

beş gün ceza almıştı. Bu duruma da pervasızca “*Ne olacak sanki!.. Ver babam ver, bu da gelir buda geçer!*”⁵⁸² tepkisini vermişti.

Çoğu zaman kışı geçirmek için basit suçlar işleyip hapishaneye geldiklerinden bu kişilere “kışçı” da denmekteydi. Adnan Veli’nin anlattığına göre, cezaevine ziyarete gelen bir öğrenci, mahkumlardan birine “kışçı”nın ne anlama geldiğini sorunca mahkûm, sabıkalı bir insanın ağzıyla kuş tutsa kışın karnını doyuramayacağını, o yüzden basit suçlar işleyerek kasten mahkûm olduklarını söyleyince öğrenci çok şaşırıp “... *peki ama hürriyetinizden yoksun yaşamak, iyi bir şey mi*” diye sorunca mahkûm şöyle cevap vermişti: “*Sen sofraya oturunca hürriyet mi yiyorsun ablacığım?*”⁵⁸³

3.3.4. Cezaevinde Çocuklar

Cumhuriyet’in ilk yıllarında çocuk cezaevlerinin yetersizliği nedeniyle çocuk suçlularla büyük mahkûmların aynı yerde barındırıldığı ifade edilmişti. Fakat bu durumun çocuğun ıslah olmasına engel olduğu görülmekteydi. Afyonkarahisar cezaevindeki bir çocuğun büyük mahkûmlardan etkilenerek diğer çocuk mahkûmlara, işlediği suçları büyük bir gururla anlattığı ifade edilmişti. Uzmanlar bu durumu “*Bir cemiyette mücrim yetiştirmenin usullerinden biri de herhalde suçlu çocukları umumi hapishanelere göndermektir.*” sözleriyle açıklamışlardır.⁵⁸⁴

Cezaevleri çocuklar için çok zor yerlerdi ve “*buraya bir gün için düşecek çocuk ebediyen mahvolmuştu.*”⁵⁸⁵ Özellikle cinsel istismar oldukça yaygındı. Necip Fazıl’ın aktardığına göre, tahliyesi gelen çocuk o geceyi müdüriyette geçirmek ister, çünkü eğer arkadaşları tahliye olacağını duyarsa son fırsat olarak tekrar tecavüz etmek isterlermiş.⁵⁸⁶ Aynı mevzuyu Adnan Veli şu sözlerle anlatmıştır:

“Orada bu çeşit insanlar iki türlü: Kimisi oldum olası homoseksüel, yani davranışlarında utanılacak taraf görmeyenler, böyle şeyleri olağan karşılayanlar... Kimisi de ya doğanın kısıkcı arasında kalıp bu yolu düşenler, ya da öldürmek, bıçaklanmak korkusuyla sonuca razı olanlar. Ama her çeşit mahpus için, eninde sonunda bu iş alışkanlık halini alıyor ve artık geri dönüşü olmuyor. On yedi – on sekiz yaşlarında, eni boyu yerinde, güzelliği göz alıcı bir genç, bir defa mahpushaneye

⁵⁸² Yeni Asır, 14.10.1937, s. 4.

⁵⁸³ Veli, a.g.e, s. 153-154.

⁵⁸⁴ Malik, a.g.e, s. 106.

⁵⁸⁵ Kısakürek, a.g.e, s. 72.

⁵⁸⁶ Kısakürek, a.g.e, s. 72.

düşmeye görsün. Artık onu bu yola sürüklemek için, insan aklının alabileceği her düzenbazlık, her cömertlik, her zorbalık geçerli oluyor. Ne tuzaklar kurulmuyor, ne planlar hazırlanmıyor, ne dolaplar dönmüyor. 'Av' için tabii en önemli koz para. Eğer fayda etmezse korkutma o da sonuç vermezse 'av'ın üstüne çullanmak, zor kullanmak suretiyle isteklerine ulaşıyorlar.”⁵⁸⁷

3.3.4.1. Çocukların Eğitimi

Çocuk cezaevlerinde ise suçlu çocuklara mesleki eğitim verilerek bir meslek edinmeleri ve bu yolla suçtan uzak durmaları sağlanmaya çalışılmaktaydı. 1931 yılına göre cezaevinde kalan çocuklara öğretilen meslekler şunlardı:⁵⁸⁸

Cezaevi	Meslek
Adana	Çorapçılık
Afyonkarahisar	Çorap, fanile ve arabacılık
Balıkesir	Marangozluk
Antalya	Kunduracılık ve çorapçılık
Bartın	Kunduracılık
Bursa	Makine ile çorapçılık ve fanile
Çanakkale	Boncuk, tespah, el çantası, vs.
Çorum	Her nevi boncuk
Edirne	Boncuk
Elaziz	Marangozluk
Erzincan	El işleri
Erzincan (Tortum)	Örücülük
İstanbul	Çorapçılık ve terlikçilik
İzmir	Sanat var ibaresi kullanılmış
Karaman	Kunduracılık, marangozluk
Kars	Kunduracılık
Kastamonu	Örücülük
Konya	Terzilik, dikişçilik
Urfa	Çorapçılık, kesecilik ve boncuk
Uşak	El işleri

⁵⁸⁷ Veli, **a.g.e.**, s. 395-396

⁵⁸⁸ Malik, **a.g.e.**, s. 7.

3.3.4.2. Çocukların Sağlığı

Cumhuriyetin ilk yıllarında çocuk cezaevlerinin yalnızca 5 tanesinde kalıcı doktor bulunmakta, diğer cezaevlerinde ise çocukların muayenesi hükümet tabipleri aracılığıyla yapılmaktaydı. Bu muayeneler her cezaevinin kendi imkanları ölçüsünde gerçekleşmekteydi. Örneğin Edirne’de iki haftada bir, Uşak’ta üç günde bir, Trabzon’da haftada iki günde bir ve İstanbul cezaevinde de gün aşırı muayene yapılmaya çalışılıyordu.⁵⁸⁹

3.3.5. Cezaevlerinde Sağlık Koşulları ve Mahkumların Sağlığı

Cezaevlerindeki mahkumların sağlığının korunması için her şeyden önce mahkumların barındırıldığı binaların bu duruma elverişli olması, binaların bakım, onarım ve tamirat işlerinin zamanında yapılması ve soğuk havalarda gerekli ısıtmanın sağlanması gerekiyordu.⁵⁹⁰ Tahmin edilebileceği gibi bu tip şeyler çoğu zaman aksıyordu. İki mahkum arasındaki konuşmayı aktaran Kerim Korcan, birinin idareye badana yapılması için haber vermeyi düşündüğünü söyleyince diğerinin cevabını şu şekilde aktarmıştı: “İki yıl oldu ben buraya geleli, bir kalıp sabun vermediler. İşleri yok ta gelip bizim koşullarda badana yapacaklar...”⁵⁹¹ Yaşanan maddi imkansızlıklar dolayısıyla bazı koşullarda aydınlatma bile yoktu.⁵⁹² Necip Fazıl da özellikle sabahları havanın çok soğuk olduğunu, çok üşüdüğünü ve evinden gelen gazla ısındığını belirtmişti.⁵⁹³

Cezaevindeki koşullarda, atölyeler ve yatakhanelerde toplu olarak kalındığı için buraların temiz tutulması ve belirli aralıklarla havalandırılması gerekmekteydi.⁵⁹⁴ Hastalıkların önüne geçmek için temizliğe çok önem verilip cezaevindeki mahkumlara sık sık saç ve sakal tıraşı yaptırılıyor ve kendilerine temiz yatak çarşafı, iç çamaşırlar veriliyordu.⁵⁹⁵

Mahkumların temizliği kadar elbiselerinin temizliği de önemliydi. Orhan Kemal, erkek mahkumların çamaşırlarını belli bir ücret karşılığında kadın mahkumların yıkandığından bahsederek sözlerine şöyle devam etmişti: “Doğruydu. Erkek yerine erkeklerin

⁵⁸⁹ Malik, a.g.e, s. 8.

⁵⁹⁰ Ceza ve Tevkifevleri Nizamnamesi (madde 183-184), 1941.

⁵⁹¹ Korcan, İdam... , s. 41-42.

⁵⁹² Korcan, a.g.e, s. 18.

⁵⁹³ Kısakürek, a.g.e, s. 55.

⁵⁹⁴ Ceza ve Tevkifevleri Nizamnamesi (madde 182), 1941.

⁵⁹⁵ Ceza ve Tevkifevleri Nizamnamesi (madde 186-188), 1941.

kirli çamaşırlarıyla sabahladıkları, kirli, lekeli külotları, gömlekleri yüzlerine gözlerine sürdükleri de yalan değildi. Bobi'nin, parçası on kuruşa yıkatmak üzere getirdiği erkek hükümlülerin kirli çamaşırıyla ne hayaller kurulmaz, sabahlara kadar neler düşünülmezdi."⁵⁹⁶

Nizamnamede temizliğe bu kadar önem verilmesine karşın, pratikte işler yazıldığı kadar kolay olmuyordu. Cezaevlerinin bazılarında tuvalet bile yoktu veya kullanılamaz haldeydi. Bu durum ekonomik yetersizlikler, belki idarenin yetersizliği kadar mahkumların da yüzündendi. Adnan Veli'nin anlattığına göre tuvaleti adabına göre kullanmayıp her tarafı pisleten mahkumlar yüzünden müdür sinirlenmiş ve tuvaleti kapattırılmış, bunun üzerine mahkumlar koğuşun köşesine yerleştirdikleri bir gaz tenekesini tuvalet niyetine kullanmak zorunda kalmışlardı. Hatta tenekenin üzeri "Nürnberg Zeitung" gazetesiyile kapatılmakta, gazetenin birinci sayfasında da İnsan Hakları Beyannamesi yazmaktaymış.⁵⁹⁷ Gazeteci Zekeriya Sertel'de anılarında Ankara Hapishanesi'nde kaldığı dönemde tuvaletlerin çok pis koktuğunu hatta bu kokunun koğuşun içine kadar sindiğini ve bu nedenle geceleri uyuyamadığını anlatmıştır.⁵⁹⁸

Cezaevlerinde mahkumların tedavileri için mutlaka revir ya da bir hastane bulunmaktaydı.⁵⁹⁹ Revir ve hastanelerde de büyük eksiklikler mevcuttu, hem su sorunları hem de tıbbi malzeme eksikleri basına yansımıştı.⁶⁰⁰ Kaldığı revirin güya iki bölümü olduğunu, birinde veremliler, diğerinde bulaşıcı olmayan hastalıklara sahip insanların yattığını belirten Necip Fazıl, bölmelerin yarım ve tepelerinin açık her türlü mikrobu dolaşmasına imkan sağlayan bir ortamın var olduğunu anlatmıştı.⁶⁰¹ Hasta mahkumlar cezaevi doktorları tarafından her gün belli saatlerde muayene ediliyor ve muayene sonucu mahkumun sağlık fişine kaydediliyordu.⁶⁰² Ayrıca cezaevi doktoru her üç ayda bir tüm mahkumları muayene ederek tetkiklerde bulunurdu.⁶⁰³ Eğer hasta mahkum varsa hemen revire kaldırılır, revire yatışı yapılan mahkumun kimlik bilgileri, hastalığı ve kullandığı ilaçlar revir defterine kaydedilirdi. Ayrıca mahkuma burada temiz çamaşırlar ve eşyalar verilirdi.⁶⁰⁴ Eğer

⁵⁹⁶ Kemal, **72. Koğuş...**, s. 80

⁵⁹⁷ Veli, **a.g.e.**, s. 16-17.

⁵⁹⁸ Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım**, Remzi Kitabevi, 5. Basım, İstanbul, 2001, s. 128. (Zekeriya Sertel mesul müdür olarak çalıştığı Resimli Ay Dergisinde 1925 yılında yayınlanan bir yazı nedeniyle İstiklal Mahkemesinde yargılanmış ve Sinop'ta 3 yıl boyunca kalebentlik cezasına mahkûm edilmiştir).

⁵⁹⁹ **Ceza ve Tevkifevleri Nizamnamesi** (madde 193), 1941.

⁶⁰⁰ **Son Posta**, 15.07.1932, s. 2.

⁶⁰¹ Kısakürek, **a.g.e.**, s. 170.

⁶⁰² **Ceza ve Tevkifevleri Nizamnamesi** (madde 189-191), 1941.

⁶⁰³ **Ceza ve Tevkifevleri Nizamnamesi** (madde 190), 1941.

⁶⁰⁴ **Ceza ve Tevkifevleri Nizamnamesi** (madde 194), 1941.

mahkumun tedavisi revirde yapılamazsa, hastaneye ya da imkanları daha geniş olan bir cezaevine sevk edilmesi gerekiyorsa cezaevi doktoru mahkumun durumunu yazılı olarak cezaevi müdürüne bildirirdi⁶⁰⁵ ve hastaneye yatışı yapılan mahkumun burada geçirdiği günler de cezaevinde kalmış gibi cezasından düşülürdü.⁶⁰⁶ Yapılan muayenelerde mahkumun cezaevinde yaşamını devam ettirmeye engel bir hastalığı varsa bu durum doktor raporuyla birlikte Cumhuriyet Savcılığı'na bildirilirdi.⁶⁰⁷

Cezaevlerindeki en büyük problemlerden biri alkol, esrar ve hatta eroin bağımlılığıdır. Bu duruma “*Efkâr basınca, haftaları ay, ayları yıl diye hesap eder mahkûm. Esrara saldırır gam dağıtmak için...*” şeklinde açıklama getirmeye çalışan Kerim Korcan, ayrıca gazetelerin satış hacminin günlük 250 kuruşken esrarın satışının 250 lirayı bulduğunu yazmıştı.⁶⁰⁸ Bu tür maddelerin hepsi içeriye gizlice sokulmaktaydı. İçeriye esrar sokmanın yollarından biri esrarı battaniyenin içine yedirip saklamaktı. Bu battaniye içeriye alınmadan önce birkaç kez silkelense bile esrarın çoğu yine de içine kalabiliyordu.⁶⁰⁹ Nail V. Çakırhan da kaldığı cezaevinde mahkumların kâğıda biraz tütün biraz da esrar koyarak sarıp içtiklerinden bahsetmişti.⁶¹⁰

Esrar bağımlılığı gibi eroin bağımlılığı da had safhadaydı. İlk gelen mahkumlara tehditvari bir şekilde bıçağın içinde ikram edilip mahkûm bu illete alıştırılıyor sonrasında satıcı için bir kazanç kapısı haline getiriliyordu.⁶¹¹ İçeriye nasıl getirildiği bilinmeyen eroin, küçük paketler halinde 1 liraya satılıyor, paketler geldiği gibi kapış kapış gidiyordu. Eroin sevkiyatı aksadığında ise adeta kıyamet kopuyor, eroin alamayanlar kendilerini yerlere atıp yalvarıyorlardı.⁶¹² Necip Fazıl'ın anlattığına göre, bir gün eroin krizine giren mahkumlar dayanamayıp “*Allahsızlar, geberiyoruz!*” diye sabaha kadar inlemişlerdi.⁶¹³

Eroin ve esrarın yanında alkol bağımlılığı da ciddi bir problemdi. Orhan Kemal'in anlattığına göre, kendisinin kaldığı cezaevinde içine limon ve şeker konularak acılığı azaltıldıktan sonra Tekel kolonyası içki niyetine içilirdi ve bu karışım en az rakı kadar sarhoş

⁶⁰⁵ **Ceza ve Tevkifevleri Nizamnamesi** (madde 195), 1941.

⁶⁰⁶ **Resmî Gazete**, Ceza Muhakemeleri Usul Kanunu (madde 404), 20.04.1929, Sayı: 1172

⁶⁰⁷ **Ceza ve Tevkifevleri Nizamnamesi** (madde 192), 1941.

⁶⁰⁸ Korcan, **Linç...**, s. 34.

⁶⁰⁹ Kısakürek, **a.g.e.**, s. 63.

⁶¹⁰ Çakırhan, **a.g.e.**, s. 29.

⁶¹¹ Kısakürek, **a.g.e.**, s. 64.

⁶¹² Bilginer, **a.g.e.**, s. 31-32.

⁶¹³ Kısakürek, **a.g.e.**, s. 44.

etme gücüne sahipti. Sonraları durumu anlayan idare kolonyayı da yasaklı maddeler arasına almıştı.⁶¹⁴

Ceza muhakemeleri usul kanununda belirtilen akıl hastalığına tutulan mahkûmlar hakkında verilen cezanın infazı iyileştikten sonraya bırakılması şeklinde karar alınmıştı. Hapis cezası alıp da hamile olan veya doğum yaptığı tarihten altı ay geçmemiş olan kadın mahkûmlar için ise cezanın infazı geri bırakılır ya da cezanın infazına engel bir hastalık varsa o zaman mahkûmun cezasının ertelenmesi yolunda karar verilirdi. Verilen ceza ertelenmesi kararı 4 ayı geçmemek suretiyle uygulanmaktaydı.⁶¹⁵

Adalet Bakanlığı'nın yayınladığı genelgeye göre mahkûmun cezasının ertelenmesi için şahsen ya da yetkililer aracılığıyla tam teşekküllü bir devlet hastanesine başvurması lazımdı. Hastanedeki sağlık heyeti mahkûmun tüm tetkiklerini ve muayenesini yaptıktan sonra gerekli raporu yazıp Cumhuriyet Savcılığı'na gönderir ve son karar Cumhuriyet Savcılığı tarafından verilirdi. Ağır ceza mahkûmlarının ise diğer adli mahkûmlardan farklı olarak tam olarak cezalarını çekmeden, hastalık nedeniyle bile olsa toplum içinde dolaşmaları Adalet Bakanlığı tarafından doğru bulunmamaktaydı. Bu mahkûmların tedavileri için cezaevlerine bağlı sağlık kuruluşları ya da devlet hastanelerinin kullanılması toplumun huzur ve sükuneti bakımında önemli görülüyordu.⁶¹⁶

Sağlık durumları dolayısıyla mahkûmların cezalarının affedildiği olabiliyordu. Adalet Bakanlığı tarafından yazılan 11 Şubat 1930 tarihli ve 123/87 sayılı kararda 15 sene hapis cezası alan ve 29 Ağustos 1341 (m. 1925) tarihinden beri Bursa hapisanesinde mahkûm olan Halil oğlu Bekir'in hastalığı nedeniyle adli tıp tarafından rapor yazılarak Vilayet İdare Heyetine gönderilmiş, Vilayet İdare Heyeti de mahkûmun cezasının affını uygun görmüş ve İcra Vekilleri Heyeti'ne af teklifinde bulunmuştu. İcra Vekilleri Heyeti, konuyu 19 Şubat 1930 tarihinde görüşerek Bursa hapisanesinde mahkûm bulunan Bekir'in hastalığı nedeniyle Teşkilat-ı Esasiye'nin 42. maddesi gereğince affına karar vermişti.⁶¹⁷ Benzer bir durum Malatya hapisanesinde de yaşanmıştı. Adalet Bakanlığı'nın 18 Temmuz 1939 tarihli ve 263/130 sayılı kararında çocuğunu boğarak öldürme suçundan 15 yıl ağır hapis cezası alıp Malatya hapisanesinde mahkûm olan 315 (m. 1899) doğumlu Mehmet kızı Elife'nin "Ansefalit Letarjik" neticesinde Parkensen hastalığına yakalandığı adli tıp meclisinin tasdikli

⁶¹⁴ Kemal, Nazım Hikmet'le 3,5 Yıl... , s. 62.

⁶¹⁵ **Resmî Gazete**, Ceza Muhakemeleri Usul Kanunu (madde 399), 20.04.1929, Sayı: 1172

⁶¹⁶ **Resmî Gazete**, Mahkûmların Hastalık Nedeniyle Cezalarının İnfazının ne Suretle Tehir Edileceğine Dair Tamim, 15 Kanunisani 1942.

⁶¹⁷ **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, 30.18.1.2/8.9.18, 19.02.1930, s. 1.

raporunda belirtilmiş ve raporu inceleyen Vilayet İdare Heyeti mahkûmun affını uygun görerak İcra Vekilleri Heyeti'ne af teklifinde bulunmuştu. İcra Vekilleri Heyeti de konuyu 22 Temmuz 1939 tarihinde görüşerek adı geçen Mehmet kızı Elife'nin hastalığına binaen Teşkilat-ı Esasiye kanununun 42. maddesi gereğince geriye kalan 2 sene 2 ay ve 15 günlük ağır hapis cezasının affına karar vermişti.⁶¹⁸ Eğer tutuklu ya da hükümlü cezaevinde vefat ederse bu durum doktor raporuyla birlikte cezaevi müdürü ve Cumhuriyet Savcılığı'na bildirilirdi. Cenaze, Cumhuriyet Savcılığı'nın kimlik tespiti ve onayıyla ailesine teslim edilirdi.⁶¹⁹

Umumi Hıfzısıhha Kanunu'nun 57. maddesinde belirtilen kolera, veba lekeli humma, çiçek, difteri, dizanteri, kızamık, cüzam, şarbon gibi bulaşıcı hastalıklardan biri cezaevindeki mahkumların birinde görülürse doktor bu durumu cezaevine müdürüne ve gerekli makamlara bildirmekle yükümlüydü. Mahkumlara ilk müdahale cezaevinde yapıldıktan sonra mahkumlar tecrit edilirdi. Daha sonra hasta mahkumların hastaneye sevki sağlanır ve cezaevinde hastalığın yayılmaması için gerekli tedbirler alınırdı.⁶²⁰

Cezaevinde yapılan tetkiklerde mahkumların battaniye ve tıbbi malzeme bulma konusunda bazı sıkıntılarının olduğu tespit edilmişti. Ayrıca mahkumlar bazı günler cezaevinde suların kesildiği hakkında şikayetlerini yetkililere iletmişti. Adalet Bakanlığı hem eksikliklerin giderilmesini hem de suların her zaman akması için Terkos'a müracaat ederek gerekli tedbirlerin alınmasını istemişti.⁶²¹ Su sorunu hakkında Adnan Veli de yazmış, bunun en önemli problemlerden biri olduğunu söyleyerek on gün boyunca suyun gelmediği zamanlar oluyordu diye eklemiştir.⁶²²

Cezaevindeki birçok problemin yanında yine de bazı mahkumlar, kendilerine sunulan koşullardan memnundu. Örneğin, İstanbul cezaevinin eski mahkumları cezaevi müdürü Baha Bey'e ve cezaevi doktoru Zati Bey'e bir teşekkür mektubu göndererek, Baha Bey'in kendilerine bir baba şefkati ve merhameti gösterdiğinden, ayrıca Doktor Zati Bey'in de sık sık kendilerine et, yumurta, peynir, sabun, iç çamaşırı tedarik ettiğini ve bu sebeple minnettar kaldıklarını yazmışlardı.⁶²³ Bir teşekkür mektubu da Ankara cezaevinde kalmış olan eski

⁶¹⁸ **BCA**, 30.18.1.2/87.71.19, 22.07.1939, s. 1; **Haber**, 04.09.1939, s. 2.

⁶¹⁹ **Ceza ve Tevkifevleri Nizamnamesi** (madde 196-197), 1941; **Resmî Gazete**, Hastanelerle Hapishanelerde Ölenler Hakkında Tamim, 17.07.1937.

⁶²⁰ **Resmî Gazete**, Umumi Hıfzısıhha Kanunu (madde 57), 1930; **Ceza ve Tevkifevleri Nizamnamesi** (madde 185), 1941.

⁶²¹ **Son Posta**, 15.07.1932, s. 2.

⁶²² Veli, **a.g.e.**, s. 27-28.

⁶²³ **Son Posta**, 17.08.1932, s. 6.

mahkûm Ordulu Dilaver tarafından gönderilmişti. Hapishanenin temizliğine vurgu yapan Dilaver mahkûm olduğu müddette sağlık koşullarının gayet iyi olduğunu belirtmiş ve teşekkürlerini yazmıştı.⁶²⁴

3.3.6. Mahkumların İaşe ve İhtiyaçlarının Karşlanması

3.3.6.1. Mahkumların Yiyecek İhtiyacının Karşlanması

Nizamnameye göre merkez cezaevinde bulunan, iş yurtlarında çalışan ve iş esasına dayalı cezaevlerinde çalışan mahkumlara verilecek yiyecekler farklıydı.

Merkez cezaevi mahkumları: Merkez cezaevinde bulunan her mahkûm, cezaevinde bulunduğu süre içerisindeki yiyecek bedelini ödemeye mecbur kılınmıştı. Mahkumların yiyecek içecek masraflarını hesaplamak için bir bordro oluşturulmakta ve bu bordrolar mahkumların tahliye olmalarından bir hafta önce kendilerine tebliğ edilmekteydi. Eğer mahkûm yiyecek bedelini ödemezse, Cumhuriyet savcılığı tarafından ikamet ettiği belediyelere, belediye teşkilatı olmayan yerlerde kaymakamlık veya nahiye müdürlüklerine mahkûmun borcunu ödemeye maddi gücünün olup olmadığı hakkında tahkikat yaptırılmaktaydı. Tahkikat neticesinde ödeme gücü olduğu anlaşılan mahkumların yiyecek ücretleri Cumhuriyet savcılığı aracılığıyla maliye dairelerince tahsili emval kanunu hükümlerince taksitlendirilerek mahkumlardan tahsis edilmekteydi. Ödeme gücü olmadığı anlaşılan mahkumlardan ise yiyecek bedeli alınmıyordu.⁶²⁵

Cezaevi idaresi mahkûm başına 70 kuruşluk bir iaşe bedeli belirlemişti.⁶²⁶ Daha önce yayınlanan 1934 tarihli kanunda ödeme gücü olmayanlar, borcu olduğu her 1 lira için bir gün hapis yatmış, günlerini tamamladıktan sonra cezaevi yönetimi tarafından salıverilmişti.⁶²⁷ Bu durum 1944 yılına kadar devam etmiş olup 1944 yılında Adalet Bakanlığı tarafından cezaevindeki fakir mahkumlar için iaşe talimatnamesi yayınlanmıştı. Bu talimatnameye göre cezaevindeki fakir mahkumların yiyecek ihtiyaçları cezaevi tarafından karşılanacaktı.⁶²⁸

Ceza ve tevkifevleri nizamnamesinde mahkumlara verilecek olan günlük gıdaların Adalet Bakanlığı tarafından tespit edileceği belirtilmişti. Ayrıca mahkumların cezaevi

⁶²⁴ **Tan**, 11.08.1935, s. 6.

⁶²⁵ **Resmî Gazete**, Cezaevleriyle mahkeme binaları inşası karşılığı olarak alınacak harçlar ve mahkumlara ödettirilecek yiyecek bedelleri hakkında kanun, (madde-2), 6 Kanunisi 1940; **Tan**, 27.07.1939, s. 4.

⁶²⁶ **Haber**, 03.10.1935, s. 5.

⁶²⁷ **Resmî Gazete**, Cezaevleriyle mahkeme binaları inşası karşılığı olarak alınacak harçlar ve mahkumlara ödettirilecek yiyecek bedelleri hakkında kanun, (madde-2), 30.06.1934.

⁶²⁸ Fakir ve Yardıma Muhtaç Mahkûm ve Mevkuflara (Tutuklu) Verilecek Yemeğin İhzar ve Tevziine Dair Talimatname, (madde 1), 1944.

dışından yiyecek getirmeleri de mümkündür. Getirilen yiyecekler görevli memurlar tarafından kontrol edildikten sonra mahkûma verilmekteydi.⁶²⁹ Bunun yanında cezaevinde mahkûmlar için kantin de bulunabiliyordu.⁶³⁰ Nazım Hikmet, cezaevine ilk geldiği sırada koğuş arkadaşı Orhan Kemal'e yemek meselesini nasıl hallettiklerini sorunca Orhan Kemal kantinden alışveriş yaptıklarını söylemiş ve ilk yemekleri de sucuklu yumurta olmuştu.⁶³¹

Yemekler cezaevindeki ihtiyaç sahibi mahkûmların mevcuduna göre günlük olarak hazırlanmaktaydı. Fakir mahkûmların tespiti için cezaevi müdürü veya müdürden sonraki en yetkili memur tarafından liste oluşturulmakta ve yemekler bu listeye göre çıkartılmaktaydı.⁶³² Merkez cezaevinde bulunan mahkûmların yiyecek ihtiyaçları 2490 sayılı arttırma, eksiltme ve ihale kanunu hükümlerince kapalı zarf usulü veya açık eksiltme yoluyla karşılanmaktaydı.⁶³³ İhaleler günlük gazetelerde duyurulmaktaydı ve yayınlanacak son ilanın ihale gününden en az üç gün önce olması gerekiyordu. Günlük gazetelerin yayınlanmadığı yerlerde ihalelerin duyurusu, hükümet ve belediye binalarının ilan tahtalarına yazılarak ve belediye yayın araçları ile yapılmaktaydı. Pazarlık yöntemi ile yapılacak olan ihaleler için ise duyurunun nasıl yapılacağı konusunda idareciler serbest bırakılmıştı.⁶³⁴

Ankara Cezaevi Müdürlüğü tarafından verilen ilanda cezaevinin ihtiyacı olan on aylık ekmek ihtiyacının karşılanması için kapalı zarf usulüyle Ankara Cumhuriyet savcılığına başvurulması gerektiği belirtilmişti. Ayrıca, başvurmak isteyen fırıncılar için Ankara belediyesinden izin alınmış ve şartnameyi görmek isteyenlerin Cebeci'deki cezaevi müdürlüğüne başvurmaları gerektiği ifade edilmişti.⁶³⁵ Balıkesir cezaevi de Ankara cezaevinde olduğu gibi ekmek ihtiyacını karşılamak için ilan yayınlamıştı. Bu ilana göre şartnameyi kabul eden kişilerin, cezaevinin ihtiyacı olan beş aylık ekmek ihtiyacı için kapalı zarf usulü ile belirtilen gün ve saate kadar Cumhuriyet savcılığına başvurmaları gerekmektedir.⁶³⁶

Bütün bu düzenlemelere rağmen anılarda yazanlara göre yemek meselesi, cezaevlerinin belki de en büyük problemiydi. Orhan Kemal bu durumu şöyle ifade etmişti:

⁶²⁹ **Ceza ve Tevkifleri Nizamnamesi** (madde 100-102), 1941.

⁶³⁰ **Türk Dili**, 07.06.1935, s. 3.

⁶³¹ Kemal, **Nazım Hikmet'le 3,5 Yıl...**, s. 26.

⁶³² Fakir ve Yardıma Muhtaç Mahkûm ve Mevkuflara (Tutuklu) Verilecek Yemeğin İhzar ve Tevziine Dair Talimatname, (madde 6-9), 1944.

⁶³³ Omay, **İnfaz Hukuku...**, s. 71.

⁶³⁴ **Resmî Gazete**, 2490 sayılı arttırma, eksiltme ve ihale kanunu, (madde 7), 02.06.1934. Bu kanun 2 Haziran 1934'te kabul edilmiş, 8 Eylül 1983'te 2886 sayılı Devlet İhale Kanunu'nun (94/a maddesi) ile yürürlükten kaldırılmıştır.

⁶³⁵ **Cumhuriyet**, 10.09.1935, s. 11.

⁶³⁶ **Türk Dili**, 21.06.1935, s. 4.

“Devlet baba her hükümlü gibi onlara da günde kara birer tayın veriyordu. Bazen kupkuru, bazen fırından yeni çıkmış ama her zaman çamurdan farksız. Sabahları pis çuvallarla getirilip koğuşun ortasında teker teker dağıtılan bu tayınlar yirmi dört saatlik besinleriydi. Sabah kahvaltısı, öğle, akşam yemekleri bu tayından ibaret olduğu gibi, hamam, tıraş, sigara paraları da bu kara tayının içindeydi. İster yesin, ister satsınlar!”⁶³⁷ Necip Fazıl ve Kerim Korcan da hapisane yemeklerinin her gün aynı ve çok kötü olduğunu belirtmişti.⁶³⁸ Ayrıca, yemeği koymak için bir tabağı olmayanlar, zaman zaman yemeklerini gazete kağıdından yaptıkları külahlara koymak durumunda kalabiliyorlardı.⁶³⁹ Maddi imkanı olmayanlar için durum mecburen bu şekilde iken imkanı olanlar Orhan Kemal ve Nazım Hikmet gibi kantinden yiyebiliyor veya evinden yemek getirtebiliyordu.⁶⁴⁰

Gazetelerde cezaevlerinin yiyecek ilanları dışında personel ihtiyacı içinde ilanlar verilmişti. Örneğin Ankara çocuk ıslahevi müdürlüğü, öğretmen ihtiyacını karşılamak için ilan yayınlamış, yayınlanan ilana göre ilkokul öğretmenliği, eğitim enstitüsü veya köy enstitülerinin öğretmenlik kısımlarından mezun olanların başvurabileceği belirtilmişti. Ayrıca bekar öğretmenlerin barınma ve yiyecek ihtiyacının ıslahevi tarafından karşılanacağı, başvurmak isteyen adayların Ankara çocuk ıslahevi müdürlüğüne müracaat etmeleri yazılmıştı.⁶⁴¹

İş yurtlarında çalışan mahkumlar: Bu mahkumların yiyecek ihtiyaçları Adalet Bakanlığı tarafından karşılanmakta, fakat sonrasında cezaevindeki gündeliklerinden iâşe bedeli olarak kesilmekteydi.

İş esasına dayalı cezaevlerinde çalışan mahkumlar: Sermayesinin tamamı devlete ait olan iktisadi devlet teşekküllerinde çalıştırılan mahkumların yiyecek ihtiyacı Adalet Bakanlığı ile o iktisadi devlet teşekkülü arasındaki mukavele hükümlerine göre düzenlenmekteydi. Öte yandan müstakil olarak faaliyet gösteren cezaevlerinde çalışan mahkumların yiyecek ihtiyaçları Adalet Bakanlığı tarafından tespit edilmekte ve bedeli cezaevinin döner sermayesi tarafından karşılanmaktaydı.⁶⁴²

⁶³⁷ Kemal, **72. Koğuş...**, s. 22.

⁶³⁸ Kısakürek, **a.g.e.**, s. 248; Korcan, **Linç...**, s. 10-11.

⁶³⁹ Veli, **a.g.e.**, s. 22.

⁶⁴⁰ Kısakürek, **a.g.e.**, s. 52; Çakırhan, **a.g.e.**, s. 79.

⁶⁴¹ **Akşam**, 21.02.1947, s. 8.

⁶⁴² Omay, **İnfaz Hukuku...**, s. 71.

3.3.6.2. Mahkumların Giyecek İhtiyacının Karşlanması

Ceza ve Tevkifevleri Nizamnamesi'ne göre cezaevlerinde hükümlü bulunan kişilerin Adalet Bakanlığı'na tespit edilen ve cezaevi idaresi tarafından uygun görülen bir çeşit elbise giymesi gerekiyordu. Tutuklu bulunan kişiler ise kendi elbiselerini giyebilmekteydiler.⁶⁴³ Ayrıca cezaevinde mahkumlara kurum tarafından elbise dışında çamaşır, yorgan şilte gibi eşyalar verilmekteydi. Verilen bu eşyaların tamir edilmesi gerektiğinde bu işin cezaevi tarafından yapılması kararlaştırılmıştı.⁶⁴⁴

İş esasına göre açılan ve iş yurtlarında çalışan mahkumlara verilen elbise, ayakkabı, çamaşır gibi eşyaların mahkumların kazandığı günlük yevmiyeden kesilip kesilmemesinin kararı Adalet Bakanlığı'na bırakılmıştı.⁶⁴⁵ Daha önce başka bir mahkuma verilmiş olan elbise, iç çamaşır ve yatak çarşafı gibi kişisel eşyaların temizlenmeden başka bir mahkuma verilmesi yasaktı.⁶⁴⁶ Ancak bazı cezaevlerinde kendi yatağı, yorganı olmayan mahkumlar kırık dökük, telleri çıkmış karyolanın üzerinde yatmak mecburiyetinde kalan mahkumlar vardı.⁶⁴⁷

Bazı durumlarda Adalet Bakanlığı'nın dışında Halkevleri yardım şubeleri de devreye girebiliyordu. Örneğin Manisa Halkevi Yardım Şubesi, hapisanedeki 75 mahkûmun iç çamaşırını ihtiyacını karşılamıştı. Eminönü şubesi de Amerikan bezinden yapılan iç çamaşırını ve gömlek diktirmiş ve bunların bir kısmını hapisanedeki mahkumlara dağıtmıştı.⁶⁴⁸ Zonguldak Halkevi sosyal yardım kolu cezaevindeki kimsesiz mahkumlara çamaşır ve elbise yardımı yanında gazete veya mecmualar göndermek suretiyle mahkumların medeni fikri ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmıştı.⁶⁴⁹ Halkevleri gibi Hilaliahmer de fakir mahkumlara yardım etmeye çalışmış, örneğin İstanbul hapisanesinde yatağı olmayan mahkumların yatak ihtiyacını karşılamıştı.⁶⁵⁰

3.4. MAHKUMLARIN ISLAH EDİLMESİNDE KULLANILAN METOTLAR

Mahkumların ıslahında mahkûmun tasnifi, meslek öğretilip çalıştırılması ve eğitimi olmak üzere üç önemli nokta vardır. Tüm medeni ülkelerde tatbik edilmeye çalışılan bu ıslah yöntemlerinin nasıl uygulandığı daha büyük önem arz etmektedir.

⁶⁴³ **Ceza ve Tevkifevleri Nizamnamesi** (madde 103), 1941.

⁶⁴⁴ **Ceza ve Tevkifevleri Nizamnamesi** (madde 104), 1941.

⁶⁴⁵ **Resmî Gazete**, Ceza ve Tevkifevleri Umum müdürlüğünün Teşkilat ve vazifeleri hakkında kanun, (madde 10), 13.01.1943.

⁶⁴⁶ **Ceza ve Tevkifevleri Nizamnamesi** (madde 105), 1941.

⁶⁴⁷ Veli, **a.g.e.**, s. 16.

⁶⁴⁸ Turgay Akkuş-Nursal Kumaş-Berrin Sarıtuğç, **Erken Cumhuriyet Döneminde Yoksullukla Mücadele Kapsamında Halkevleri Sosyal Yardım Şubelerinin Rolü**, International Journal of Social Inquiry, 2020, s. 80.

⁶⁴⁹ **Akşam**, 03.11.1936, s. 6.

⁶⁵⁰ **Son Posta**, 10.01.1932, s. 2.

3.4.1. Mahkumların Tasnifi

Suçluların ıslahında kullanılan en önemli metottur. Mahkumların işledikleri suçlara bakmaksızın hapishane koşullarına doldurulması yerine mahkumların işledikleri suç gruplarına göre ayrılmalı ve ona göre koşullara konulmalıydı. Mahkum işlediği suç, suçun şiddeti, geçmişteki hayatı, mesleği, bedensel ve ruhsal hastalıklarının olup olmadığı tespit edildikten sonra tasnif edilmeliydi. Tüm bunların yapılabilmesi için mahkumların ıslahına fayda sağlayacak yöntem, usul ve kanuni düzenlemeler de önem arz etmekteydi.

Hürriyeti bağlayıcı cezaların amacı suçlunun ıslahı ve yeniden topluma kazandırılması esasına dayandırılmıştır. Bu ıslah sisteminin başarılı olabilmesi için Cumhuriyetin ilk yıllarında mahkumlar koşullarda tasnif edilemediği için derece hapis sistemi uygulanmaktaydı. Bu sisteme göre tek bir hücrede başlayan hapis hayatı, sırasıyla koğuş sistemine ve ardından iş esasına dayalı cezaevine geçiş ile devam etmekteydi. Bu sistem nispeten başarılı olsa da hapishane binalarının yeterli hücresi olmaması yüzünden çoğu kez uygulanamamıştı. Yazılan raporlarda cezaevlerinde yaşanan kavgaların ve isyanların temelinde mahkumların doğru bir şekilde tasnif edilmemesinin yattığı belirtilmekteydi.⁶⁵¹

Cezaevlerinde mahkumların tam bir tasnifi yapılamadığı ve koşulların aşırı kalabalıklığı nedeniyle koşullarda sürekli kavga, yaralama ve hatta adam öldürme hadiseleri yaşanmaktaydı. Örneğin Adana cezaevine yeni gelen bir mahkum, muhtemelen koğuşta söz sahibi olmak ve gücünü göstermek için, gözüne kestirdiği bir mahkum üzerinden hadise çıkarmaya çalışmış fakat başaramayınca bu sefer görevli gardiyana saldırmış, bunda da istediğine ulaşamamış ve cezalandırılmıştı.⁶⁵² Toptaşı Cezaevi'nde de cezaevinin eskilerinden ve söz sahibi olarak bilinen Pehlivan lakaplı bir mahkum, İstanbul cezaevinden gelen yeni mahkumun koğuştaki hareketlerinden rahatsız olmuş ve ona da sözünü geçirebilmek için kendisine saldırmıştı, sonuçta ikisi birden yaralanmıştı.⁶⁵³ Ankara cezaevinde yaşanan bir başka hadisede yüz lirasını almak için üç mahkum ellerindeki sopalarla Rıfat isimli mahkuma saldırarak onun ölümüne neden olmuşlardı. Yaşanan bu olayın ardından yapılan yargılamada Durmuş Öztürk adlı mahkûm suçu işlediğinde yirmi bir yaşından küçük olduğu için otuz yıl hapis cezası alırken, diğer iki mahkûm da idam cezasına çarptırılmıştı.⁶⁵⁴

⁶⁵¹ https://cte.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/492019150347cezaevi_yapilanmasi.0001.pdf, s. 12-13. (Erişim Tarihi: 28.02.2023)

⁶⁵² **Son Posta**, 10.01.1941, s. 6.

⁶⁵³ **Vakit**, 11.09.1944, s. 3.

⁶⁵⁴ **Cumhuriyet**, 02.03.1944, s. 3, **Son Posta**, 04.03.1944, s. 3.

3.4.2. Bir Islah Yöntemi Olarak Mahkumların Çalıştırılması

Cezaevindeki mahkumların çalıştırılmaları suçlunun ıslahı gayesine uygun olarak ülkemizde uygulanan bir model olmuştu. Her şeyden evvel kişi cezaevinden çıktığı zaman hiç olmazsa serbest hayatta günlük ihtiyaçlarını tedarik edebilecek kadar bir meslek sahibi olması hedeflenmekteydi.

Yapılan araştırmalarda öncelikle, çalıştırıldığı işle meşgul olan mahkûm yoğun bir tempoda çalıştığı için iş dışında başka menfi şeylere ayırabilecek zaman bulamamaktaydı. Bu sebeple işine sarılıp kendini unutan mahkûmun ıslahının da daha kolay olduğu görülmüştü. Çalışma hayatı disiplin ve dakik olmayı gerektirdiğinden, bu durum mahkumlar için sıkıcı ve yorucu olabilmekteydi, fakat bu sıkıcılığın ve yorgunluğun mahkûm üzerinde bir pişmanlık duygusunun oluşmasına neden olduğu görülmüştü. Ayrıca mahkumların çalıştırılması devlet bütçesine katkı sunduğu gibi mahkumların cezaevindeki şahsi ihtiyaçlarını karşılamasına da katkı sunmaktaydı.⁶⁵⁵

Mahkumların çalıştırılmasıyla cezanın yalnızca ızdırap verici bir mahiyette olmayıp aynı zamanda ıslah edici olması ve bu önemli noktanın ancak çalışma ile temin edilebileceği anlaşıldıktan sonra artık hapishaneler dağlara, tepelere veya ıssız ovaların ortasına inşa edilmeyip, binalar mahkumların çalışmasına elverişli ve aynı zamanda üretilen ürünlerin satışına uygun şehir merkezlerine inşa edilmeye başlanmıştır.⁶⁵⁶ Buradaki amaç, mahkumun tahliye olduktan sonra hayatını kazanabilecek derecede bir meslek öğretmesi ve serbest hayatında da kendi geçimini sağlayabilecek bilgi ve beceriye sahip olmasının sağlanmasıydı.⁶⁵⁷

Mahkumların çalıştırılmasına önem verilmesine rağmen her cezaevi için bu imkân sağlanamamaktaydı. Kerim Korcan, mahkumların sürekli aynı şeyleri yaptığını, bir iş, bir meşguliyet istediklerini belirtmişti.⁶⁵⁸ İmkân bulabilen mahkumlar, kendi işleriyle de ilgilenebiliyordu. Örneğin, Nazım Hikmet bir yandan oğlunun ödeviymiş gibi gösterip gizli gizli çeviri işi yaparken⁶⁵⁹ bir yandan da Ertuğrul isimli bir mahkûmun önerisiyle dokuma tezgahı satın alıp dokuma işine girmişti. Nazım Hikmet kazanılan paradan sermaye katkısı

⁶⁵⁵ Necmeddin M. Berkin, “İş Esasına Müstenit Hapishanelerimiz ve İmrâli”, **Hukuk Dünyası Dergisi**, 20 İlkânun 1944, s. 106-107.

⁶⁵⁶ Omay, **Cezaevi...**, s. 35-36

⁶⁵⁷ Güran, **a.g.e.**, s. 120.

⁶⁵⁸ Korcan, **Linç...**, s. 76.

⁶⁵⁹ Nazım Hikmet, **Cezaevinden Memet Fuat’a Mektuplar**, Yayınlayan Ahmet Turgay Fişekçi, İstanbul, 2015, s. 124.

olmamasına rağmen Orhan Kemal'e de pay vermekteydi. Paralar geldiğinde masanın başına geçip büyük bir ciddiyetle paraların taksimini yaptığından Nazım Hikmet'in adı "patron"a çıkmıştı.⁶⁶⁰

Cezaevinde kaldığı süreyi bir çalışma fırsatı olarak gören Aziz Nesin, önceleri kaldığı siyasi koğuşun odasında çalışmış, oraya çok fazla insan doldurulunca büyük koğuşa geçip çalışmalarını orada yürütmüştü. İstedığı gibi çalışamayan Nesin şunları yazmıştı: *"Burada bir programımız var. Sükût saatlerimiz var. Bu sükût saatlerinde ses çıkmayacak. İsteyen okuyup yazacak isteyen uyuyacak. Benim okuyup yazmama bu sükût saatleri kâfi gelmiyor. Dokuzdan onikiye, ikiden de dörde kadar. Bu sükût saatlerinde de fazla kalabalık olduğumuz için tam sükût temin edilemiyor. Bu sebeple günlerim hayhuy içinde geçiyor. Maalesef hapisane imkanlarından tam istifadeyle istediğim gibi çalışamıyorum."*⁶⁶¹

Çalışma usulünde bugün yeni kanunların sunduğu en önemli yeniliklerden biri de mahkumların açık yerlerde yani müessese dışında çalıştırılabilmesidir. Bu şekilde çalışmanın amacı mahkûmu serbest hayatla doğrudan doğruya temas ettirerek hayatın güzelliklerini hatırlatıp oraya dönme isteğinin uyandırılmasını sağlayarak ıslah edilmesidir. Mahkumlar bataklıkların kurutulması, ziraat ve inşaat gibi birçok çalıştırılabilirken mahkumların diğer işçilerle kesinlikle temas etmemesine özen gösterilmelidir. Aksi takdirde bu şekilde faydadan çok zarar verebilir. Çünkü mahkumlar diğer işçiler üzerinde olumsuz etki yapabildiği gibi cezanın ciddiyetini de ihlal edilmiş olur.⁶⁶²

3.4.3. Mahkumların Eğitimi

Mahkumların ıslahı konusunda önemli bir mesele de eğitimdi. Mahkumların çalıştırılmasının yanında onlara okuma yazma öğretmek gibi eğitim faaliyetleri de mahkumların ıslahı konusunda önemli bir yer tutmaktaydı.

Ceza ve tevkifevleri için hazırlanan nizamnamede mahkumların eğitimine önemli miktarda yer verilmişti. Mahkumlara okuma yazma öğretmek, manevi anlamda kalkınmalarını sağlamak, işledikleri suçun mahiyetini kavrayarak vatan ve yurt sevgilerini kuvvetlendirmek amaçlanmaktaydı.⁶⁶³ Bu nedenle yaşı, suçu ve o andaki eğitim durumu ne olursa olsun tüm mahkumların cezaevi okuluna devam etmesi mecburi kılınmıştı. Açılan okullarda mahkumlar üç sınıfa ayrılmış ve sınıflarda okutulacak olan müfredat Adalet Bakanlığı tarafından

⁶⁶⁰ Kemal, Nazım Hikmet'le 3,5 Yıl... , s. 56.

⁶⁶¹ Nesin, a.g.e, s. 32.

⁶⁶² Omay, Cezaevi..., s. 31-32

⁶⁶³ Ceza ve Tevkifevleri Nizamnamesi (madde 140), 1941.

belirlenmişti. Ayrıca Adalet Bakanlığı cezaevi müdürüne mahkumların eğitim durumuna göre müfredatta değişiklik ve başka bir kurs açma yetkisi de vermişti.⁶⁶⁴ Fakat cezaevinde mahkumların eğitiminden birinci derece sorumlu cezaevi öğretmeni idi. Öğretmen cezaevinde açılan okula gelen mahkumların isimlerini, o anki eğitim durumlarını ve hangi sınıfta eğitim alacağını gösteren okul fişine mahkûmun bilgilerini kaydedirdi.⁶⁶⁵

En az üç yıldan beri cezaevinde kalan mahkûmun okuma yazma öğrenmesi zorunlu kılınmıştı. Eğer bu süre zarfında mahkûm hala okuma yazma öğrenmediyse cezaevi öğretmeni bu durumu kurum müdürüne bildirir ve müdürle birlikte mahkumla konuşarak okuma yazma öğrenmesi için farklı bir program hazırlardı.⁶⁶⁶ Her yıl haziran ayında cezaevi müdürü, öğretmen, idare memuru ve baş gardiyandan oluşan bir heyet mahkumların cezaevinde neler öğrendiği hakkında onları sınava tabi tutar ve sınavda başarı olan mahkumlar bir üst sınıfa geçirilirdi.⁶⁶⁷

Cezaevinde yüksek tahsilli mahkumların eğitim durumlarında da istifade edilmekteydi. Bu kişiler müdür tarafından okuma yazma bilmeyen kişilere okuma yazma öğretmesi için öğretmen yardımcısı olarak atanabilmekteydi.⁶⁶⁸ Mahkumların eğitimi için cezaevlerinde birer kütüphane de kurulmuştu. Buradaki kitap, gazete ve dergiler; ayrıca mahkumların ihtiyacı olan kalem, kâğıt, silgi ve defter gibi kırtasiye malzemeleri de Adalet Bakanlığı tarafından karşılanmaktaydı.⁶⁶⁹

Bazı cezaevlerinde okuma salonu da bulunabilmekteydi. Recep Bilginer, kendi kaldığı cezaevinde böyle bir okuma salonunun bulunduğunu, salonun oldukça geniş ve rahat olduğunu anlatmış, ancak buraya gelen mahkumların okumaktan çok sobanın etrafında ısınmaya, eşyalarını kurutmaya ve sohbet etmeye geldiğini vurgulamıştı.⁶⁷⁰ Eğitimin yanında bazı cezaevlerinde mahkumların spor yapmaları için de çeşitli alanlar ayrılabilirdi. Recep Bilginer hem eğlenmek hem de spor yapmak için kullandıkları avludaki bir voleybol sahasından bahsetmişti.⁶⁷¹ Kemal Tahir ise Fatma İrfan'a yazdığı mektupta kaldığı cezaevini bir üniversiteye benzetmişti:

⁶⁶⁴ **Ceza ve Tevkifevleri Nizamnamesi** (madde 141-143), 1941.

⁶⁶⁵ **Ceza ve Tevkifevleri Nizamnamesi** (madde 28), 1941.

⁶⁶⁶ **Ceza ve Tevkifevleri Nizamnamesi** (madde 26-27), 1941.

⁶⁶⁷ **Ceza ve Tevkifevleri Nizamnamesi** (madde 144), 1941.

⁶⁶⁸ **Ceza ve Tevkifevleri Nizamnamesi** (madde 145), 1941.

⁶⁶⁹ **Ceza ve Tevkifevleri Nizamnamesi** (madde 146, 149), 1941.

⁶⁷⁰ Bilginer, **a.g.e.**, s. 89.

⁶⁷¹ Bilginer, **a.g.e.**, s. 89.

“Bu mektubumda sana bizim Üniversiteyi yazacağım. Çok aydınlık ve çok kirli bir bahçesi var. Bütün bizim Üniversiteliler için bahçe biricik hareket ve hayat merkezi. O kadar ki, mektep binası bile duvarları ve koşullarıyla küçük meydanlığı sımsıkı kucaklamıştır... Coğrafya ve tabiat derslerini hastanenin penceresinden okuyoruz. Orta kattan bahçeyi seyretmek eğlenceli. Duvarların ve binanın yüksekliği bahçeyi daha çukur gösteriyor. Saatle gezen mektep arkadaşlarımıza bakarken vakit kendi kendine ve bizden habersiz geçer. Ekseriye ikişer ikişer dolaşırlar. Şarkı söylemezler ve en körpeler bile oyun oynanmaz. Yüksek sesle konuşmak ve bilhassa gülmek sanki yasaktır.⁶⁷² Arada bir daha doğrusu, sık sık küfredilir ve döğüşüler.

Bizim Üniversite ferdi mücadeleyi esas tutmuştur. Bozulmuş bir ordu gibi herkes kendi başının çaresine bakar. Burada iptidai bir orman kanunu, bütün sertliği, insafsızlığı ve kahpeliği ile caridir. Herkes kendi yiyeceğinden ve kendi kavgasından mesul. Tabiat; soğuşu sıcağı hastalığı ile cemiyet açlığı, çıplaklığı ve kepaze ihtiraslarıyla hiçbir yerde bu kadar çıplak, bu kadar hayasız, bu kadar keskin olamaz.

Haftada yüz paraya sevimli bir uşak, haftada on kuruşa sessiz bir köle, beş liraya senin için adam vuracak bir fedai bulmak kabildir. Burada zaman mefhumu da dışarıya benzemez. Benim için üç ay, şu delikanlı için on sene beş ay, beriki için ise henüz meçhuldür. Bazı mühletler dikkatle sayılır. İhtirasla ve sükunetle beklenir. Şahadetnameye bir hafta kala uyku uyumak ve gülmek imkansızlaşır. Mezun olacak arkadaşına diğerleri karşısında bir hicap gelir. Bu hicabın arkasında, saklanmaya tahammül edemeyen, müthiş bir sevinç vardır. Ve birçok mezunlar bu halet-i ruhiyeleri geçirerek dışarı çıktıkları halde bir hafta on beş gün sonra tekrar geriye dönerler.

Bizim Üniversite öğrettiklerinin tatbikinden, bu tatbikin neticelerinden mesul değildir. Hiçbir talebeyi yadırgamaz ve ayıplamaz, Âdem Baba koğuşunda çırılçıplak talebeleri yatar. Altlarında gazete kağıtları serilidir. Üstlerinde kendilerinden evvel gelip gidenlerden kalmış çuvallar örtülü. Beyler koğuşunun duvarları bile halılarla kaplıdır. Bunlardan her biri kabartılmış dört beş şilteye uzanırlar. Sabah kahveleri yataklarına gelir. Ve ayaklarını yıkayan esirleri mevcuttur.

⁶⁷² Detaylı Bilgi için bkz. Mahkumların Konuşma Serbestisi **Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi** (madde 87), 1941

Bizim Üniversitede saçlı sakallı, ukala ve korkak Ordinaryüs Profesörler, Frenk kırması Doçentler yok. Kış mevsiminde – ki her yerde tedrisat zamanıdır – talebe adedi yedi yüzü bulur, hepsini arasan ders kitabı olarak bir iki Kur'an, birkaç En'amı Şerif, beş altı tane de Arsen Lupen cildinden başka esere rastlayamazsın. Biz işte böyle profesörüz ve kitapsız okuruz.”⁶⁷³

Vakit gazetesinin haberine göre 1934 yılına kadar Adana hapishanesinde 800'den fazla mahkûm okuma yazma öğretilmişti. Açılan kurslara mahkûmların yoğun ilgisi olduğu belirtilirken ders veren öğretmenlerin bir kısmının da cezaevi dışından getirtildiği yazılmıştı.⁶⁷⁴ Başka bir habere göre, İstanbul hapishanesinde 100'den fazla mahkûm okuma yazma öğrenmek istediklerini belirtmiş, bunun üzerine hapishane doktoru olan İbrahim Zati Bey'in katkılarıyla hapishanede bir okul açılmış ve açılan okulda haftanın üç günü mahkûmlara ders verildiği ifade edilmişti.⁶⁷⁵ Çankırı cezaevi mahkûmları için de okuma yazma kursu açılmış ve 4,5 ay süren kursun bitiminde mahkûmlar için diploma töreni düzenlenmişti. Törene dönemin Çankırı valisi Refik Noyan başta olmak üzere Cumhuriyet savcısı, halkevleri başkanı ve vilayet erkanı da katılmıştı. Kursa katılan 40 mahkûmdan 30'u iyi ve pek iyi başarısı elde ederek okur yazar belgelerini almışlardı.⁶⁷⁶ Uşak cezaevinde de benzer bir kursun sonunda yapılan törende konuşan Cumhuriyet savcısı Sadeddin Erten, bir önceki yıl 35 mahkûma okur yazar belgesi verdiklerini bu yıl ise 74 mahkûma bu belgeyi verdiklerini söyleyerek bir yılda kat edilen mesafeyi vurgulamıştı.⁶⁷⁷ Bergama ve Afyon cezaevinde de halkevlerinin desteğiyle okuma salonu ve okuma yazma kursu açılmış, Afyon cezaevinde açılan kursta 45 mahkûm okuma yazma belgesi alarak mezun olduğu ifade edilmişti.⁶⁷⁸

Kursa devam eden mahkûmlardan birçoğunun kısa süre içerisinde ailelerine mektup yazabilecek ve gelen mektupları okuyabilecek bir seviyeye geldikleri belirtilmişti. Bu nedenle mahkûmlar açılan kurslara büyük ilgi göstermekteydi. Bu kurslar sayesinde ileride faydalı bir birey olacağı için yetkililere dua ettiklerini belirten mahkûmlar vardı.⁶⁷⁹

Halkevleri yer yer mahkûmların cezaevlerinde kitap defter gibi ihtiyaçlarını yardım şubeleri aracılığıyla karşılamaktaydı. 1935 yılında Ankara hapishanesindeki halk dersaneleri

⁶⁷³ Tahir, **a.g.e.**, s. 227-230.

⁶⁷⁴ **Vakit**, 05.08.1934, s. 9.

⁶⁷⁵ **Son Posta**, 04.11.1932, s. 9.

⁶⁷⁶ **Ulus**, 5.08.1938, s. 2.

⁶⁷⁷ **Cumhuriyet**, 31.03.1947, s. 3.

⁶⁷⁸ **Anadolu**, 11.02.1938, s. 2; **Tan**, 29.06.1939, s. 9.

⁶⁷⁹ **Son Posta**, 30.03.1940, s. 10.

şubesi aracılığıyla açılan derslere katılan mahkumlardan 300 kişiye 1205 adet kitap ve kırtasiye desteği sağlamış, yine 1936 yılında 540 mahkûma 1080 adet kitap ve kırtasiye yardımı yapmıştı.⁶⁸⁰ Benzer faaliyetler diğer halkevlerinin sosyal yardım şubelerinde de görülmekteydi. Örneğin Giresun Halkevi Sosyal Yardım Şubesi'nde, cezaevindeki mahkumlar için gece dersleri açılmıştı. Adana şubesi de mahkumlara yönelik konferanslar vermiş ve bir okuma salonu açmıştı. Yine, Aydın şubesi mahkumların kitap ve kırtasiye ihtiyaçlarını karşılamıştı.⁶⁸¹

Cumhuriyet Halk Partisi halkevlerinin eğitim ve öğretim alanındaki çalışmalarını takdir etmiş ve desteklemiş, fakat mahkumlar için yapılan eğitim faaliyetlerinin daha da genişletilmesini istemiş ve çalışma raporlarına bu hususu eklemelerini rica etmişti.⁶⁸² Bu doğrultuda hazırlanan Ankara Halkevi İçtimai Yardım Şubesinin Hususi Talimatnamesinin 14. maddesinde konuyla ilgili olarak “*Hapishanelerdeki mahkum gençleri terbiyevi usullerle ruhen yükseltmek, içtimai ve sınıai terbiyelerine gayret etmek ve hapishaneden çıktıktan sonra cemiyet içinde yararlı birer unsur olmalarına çalışmak esaslı vazifelerden biri olarak kabul edilir.*” ifadesine yer verilerek bu konunun ciddiye alındığı gösterilmekteydi.

⁶⁸⁰ Turgay Akkuş, Nursal Kumaş, Berrin Sarıtunç, “Erken Cumhuriyet Döneminde Yoksullukla Mücadele Kapsamında Halkevleri Sosyal Yardım Şubelerinin Rolü”, **International Journal of Social Inquiry**, 2020, s. 79.

⁶⁸¹ Turgay Akkuş, Nursal Kumaş, Berrin Sarıtunç, **a.g.m.**, s. 80.

⁶⁸² **BCA**, 490.1.0.0/3.11.14, 07.12.1935, s. 1.

SONUÇ

Hapishaneler, Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıl ortalarından itibaren kurulmaya ve yaygınlaşmaya başlamıştır. Tanzimat Fermanı ve ferdandan sonra çıkarılan kanunnameler, nizamnameler ile layihalar Osmanlı'daki ceza infaz sisteminin temelini oluşturmuş ve bu şekilde hapishanelerin sayısının arttırılması ve ülke genelinde yaygınlaştırılması amaçlanmıştır. Tüm bunlara rağmen çıkarılan çok sayıda ceza kanunu ve yapılan hapishane reformları istenilen sonuçları vermemiş, modern anlamda bir ceza infaz sistemi ve cezaevlerinin kuruluşu ancak Cumhuriyet döneminde gerçekleşebilmiştir. Unutulmamalı ki, diğer kurumlarda olduğu gibi cezaevleri kurumu da bize Osmanlı Devleti'nin bir mirasıdır. Cumhuriyetin ilk yıllarında Osmanlı cezaevlerinin çoğu yine cezaevi mekânı olarak kullanılmıştır. Örneğin 1887 yılında inşa edilen ve birçok ünlü kişinin de cezasını çektiği Sinop Cezaevi 1999 yılına kadar varlığını sürdürmüştür.

1923 yılında Cumhuriyet'in ilanı ile hukuki reformlar ve ceza yasalarındaki değişiklikler ile cezaevlerinin yapısı ve işleyişi bakımdan önemli değişiklikler yapılmıştır. 1 Temmuz 1926'da yürürlüğe giren Türk Ceza Kanunu, Osmanlı ceza sistemi ve infaz rejimine son vermesi itibariyle oldukça önemlidir. Özellikle 13. madde, ceza sisteminin yeni bir anlayışla ele alındığını net bir şekilde göstermekteydi. Bu madde ile cezaevlerindeki mahkumlar ziraat, deniz avcılığı, yol, inşaat, maden gibi çeşitli sahalarda istihdam edilebilecek ve böylece ıslah süreçleri hızlanacaktı.

Modern bir ceza infaz sistemi kurmak isteyen Adliye Vekaleti bu iş için Mutahhar Şerif Başoğlu'nu görevlendirmiştir. Mutahhar Bey çeşitli Avrupa ülkelerini gezmiş ve Türkiye'de mahkumların iş gücünden faydalanabilmek için iş esasına dayalı cezaevleri inşa etmek gerektiğini vurgulamıştır. Bu doğrultuda ilk iş esası üzerine kurulan İmralı Cezaevi 1936 yılında faaliyete geçmiş ve 1943 yılına gelindiğinde toplam da 12 adet iş esasına dayalı cezaevi kurulmuştur. Bu cezaevlerinde mahkumlar hem para kazanıyor hem de meslek öğreniyorlardı. Ayrıca mahkumların yaptığı ürünler satış mağazalarında halkın ilgisine sunulmaktaydı. Buradan elde edilen gelirlerin hem cezaevinin giderlerine hem de devlet bütçesine önemli katkı sağladığı görülmüştür. Bir yandan iş esası üzerine kurulan cezaevlerinin inşasına devam edilirken bir yandan da çağın ihtiyaçlarına uygun modern merkezi cezaevleri inşa edilmiştir.

1938 yılında Ceza ve Tevkif Evleri Genel Müdürlüğü kurularak Türkiye'deki tüm cezaevleri bu kuruma bağlanmış ve bu tarihten itibaren Türkiye'deki tüm cezaevleri bu kurum

tarafından yönetilmiştir. Cezaevi inşaatı ve tamirleri, personel alımı, tayin, terfi gibi konular yine söz konusu genel müdürlük tarafından belirlenmiştir. Ceza ve Tevkif Evleri Genel Müdürlüğü'nün kurulmasının ardından 31 Temmuz 1941 tarihinde 213 maddeden oluşan Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi yürürlüğe girmiştir. Yayınlanan bu nizamnameye göre her mahkeme bulunan yerde bir de ceza ve tevkif evi, ayrıca Adalet Bakanlığı'nca gösterilen yerlerde ise muntika cezaevleri ile çocuk ceza ve ıslahevleri bulunması şart koşulması, hapishane çalışanlarının görev ve yetkileri, tutuklu ve hükümlülerin cezaevlerindeki günlük hayatları, çalıştırılması, eğitimi ve ceza evlerinde uyulması gereken birtakım kuralların belirlenmesi gibi birçok maddeyle cezaevleri kurumsal bir nitelik kazanmıştır denilebilir.

İnfaz sisteminin sağlıklı bir şekilde yürüyebilmesi için cezaevi personeline önemli görevler düşmekteydi. Bu sebeple cezaevi personeli yetiştirmek için sınavlar açılmış ve stajyer memur alımı yapılmıştır. İşe alınacak personel sınavında Türkçe, Tarih, Coğrafya, Kimya, Fizik, Biyoloji ve Yurttaşlık Bilgisi gibi derslerden soruların olması Adliye Vekaleti'nin cezaevi personelinin niteliğini ne kadar önemseydiğini göstermektedir. Ancak gösterilen çabaya rağmen bazı alanlarda istenen ilerleme sağlanamamıştı. Örneğin, yaşanan maddi sorunlar kadın ve çocuk cezaevlerinin her ilde açılmasına engel olmuş, bu duruma çözüm olarak erkek cezaevlerinin bir bölümü kadın ve çocuk mahkumlara ayrılmıştı. Fakat bu durum, gerçek bir çözüm olmamış hatta başka sorunların yaşanmasına neden olmuştu. Örneğin, Ankara Cezaevi'nde kalan Adnan Veli, çocukların para karşılığı istismara uğradığını yazmış,⁶⁸³ benzer şeyleri daha çarpıcı ifadelerle kitabında Necip Fazıl da belirtmişti.⁶⁸⁴

Cezaevleri konusundaki çalışmaların ve arşiv belgelerinin yetersiz olması, tezin hazırlanma sürecinde yaşanan en önemli zorluk oldu. Cezaevinde kalan kişilerin yazdığı anılar ve mektuplar, bu açığı kısmen kapattı. Nizamname maddeleri ile bu anılar karşılaştırıldığında, maddeler ile anılarda anlatılanların birçok kez uyuşmadığı görüldü. Örneğin mahkumların sağlığı için yapılan aşuların nizamnameye göre sağlık personeli tarafından yapılması gerekirken, anılarda aşuların cezaevi idaresi tarafından belirlenen bir mahkum tarafından yapıldığına tanıklık edildi. Buna benzer daha birçok tutarsızlık tespit edildi.

Diğer yandan daha yeni kurulmuş ve ciddi maddi sıkıntılar yaşayan bir devlet için bu tip problemlerin var olması normal addedilebilir. Balkan savaşları, I. Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı sonrasında 1929 Dünya Ekonomik Krizi, II. Dünya Savaşı gibi çok büyük olayların

⁶⁸³ Veli, **a.g.e.**, s. 395-396.

⁶⁸⁴ Kısakürek, **a.g.e.**, s. 72.

hep bu dönemde gerekleŖtiđi dŖŖnlrse Türkiye'nin içinde bulunduğu zor Ŗartlar daha iyi anlaşılabilir. Cumhuriyetin devrimci ve idealist kadroları, tüm bu zorluklara rağmen cezaevlerini ıslah ederek mahkumları topluma kazandırmak; fiziksel Ŗartları iyileŖtirmek ve geliŖtirmek için samimi bir çaba sarf etmiŖlerdir. Bu durum meclis tutanaklarına yansıyan tartiŖmalardan net olarak izlenebilmektedir. Bunun yanında cezaevleri genel direktörü olan Mutahhar Bey'in eksiklikleri yerinde tespit edebilmek için bir suçlu gibi haftalarca birçok cezaevinde yaŖamıŖ ve eksikleri biraz yerinde tespit ederek raporlamıŖtır.

Tüm bunlar dikkate alındığında tek parti dönemi olan 1923-1950 yıllarında cezaevleri alanında gerek mevzuat gerekse uygulamada pek çok Ŗey yapılmıŖ; Osmanlı'dan alınan mirasın üzerine konularak daha sonraki dönemlere sadece cezaevi değil bir ıslah kurumu ve önemli bir ceza infaz sistemi bırakılmıŖtır.

KAYNAKÇA

I- ARŞİVLER

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

II- RESMÎ YAYINLAR:

Ceza ve Tevkif Evleri Nizamnamesi, Devlet Matbaası, Ankara, 1941

Fakir ve Yardıma Muhtaç Mahkûm ve Mevkuflara (Tutuklu) Verilecek Yemeğin İhzar ve Tevziine Dair Talimatname, 1944

Hapishaneler Tetkikine Ait Rapor, Umumi Hapishane Matbaası, Ankara, 1932

Hükümlülere Verilecek Prim Talimatnamesi, Ankara Yeni Cezaevi Matbaası, 1952

Resmî Gazete

TBMM Zabıt Ceridesi

III- SÜRELİ YAYINLAR

Adana Türk Sözü

Akşam

Anadolu

Bugün

Cumhuriyet

Haber

Halkın Sesi

Kurun

Milliyet

Serbes Cumhuriyet

Son Posta

Son Telgraf

Tan

Türk Dili

Ulus

Vatan

Vakit

Yarın

Yeni Asır

Zaman

IV- Araştırma ve İnceleme Eserler

A- KİTAPLAR

Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkif Evleri Genel Müdürlüğü, **İnfaz ve Koruma Memuru Yetiştirme Eğitimi Kitabı**

AKŞİT, Mustafa Cevat, **İslam Ceza Hukuku ve İnsani Esasları**, Gümüşev Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul, 2019

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Nutuk**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2008

AKGÜNDÜZ, Said Nuri, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukuku Uygulaması**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2017

AKYILDIZ, Ali, “Tanzimat”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 40, İstanbul, 2011

AVCI, Mustafa, **Osmanlı Ceza Hukukuna Giriş**, Mimoza Basım, Konya, 2008

AYCAN, İrfan, “Haccac b. Yusuf es-Sekafi “**TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 14

AYDIN, Mehmet Akif, “Osmanlı Ceza Hukuku”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 17, İstanbul, 1993

BAŞOĞLU, Tuncay, “Tazir”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 40, İstanbul, 2011

BERKES, Niyazi, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006

BİLGİNER, Recep, **Hapishane Penceresi**, İstanbul, 1959

- Ceza İnfazında Sistemler ve İmralı Cezaevi, İdeal Basımevi, Ankara, 1947
- ÇAKIRHAN, Nail V. **Üç Hapishaneden Mektuplar – Canım Halet’çiğim**, İstanbul, 2002
- ÇATMA, Erol, **Zonguldak Madenlerinde Hükümlü İşçiler**, KESK Maden-Sen Zonguldak Şubesi Yayınları, Kasım, 1996
- DEMİRBAŞ, Timur, **İnfaz Hukuku**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2003
- _____, “Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi”, **Hapishane Kitabı**, Editörler: Emine Gürsoy Naskali ve Hilal Oytun Altun, Kitabevi, İstanbul, 2010
- DÖNMEZER-ERMAN, Sulhi-Sahir, **Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku**, Cilt II, İstanbul, 1997
- ERDEM, Faruk, **Ceza Hukuku Önünde Suçlu Çocuklar**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1940
- EKİNCİ, Ekrem Buğra, “İslam Hukuku”, **Hukuk Tarihi Kitabı**, Editör, Fethi Gedikli, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2014
- _____, **Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk**, Arı Sanat Yayınevi, Baskı: 7, İstanbul, 2021
- ERTOSUN, Ali Suat, “Ceza İnfaz Sisteminin Sorunları ve Çözüm Önerileri”, **İnfaz Hukukunun Sorunları Sempozyum Kitabı**, Goethe İstitut- Başkent Üniversitesi Yayını, Ankara, 2000
- GEDİKLİ, Fethi, “Osmanlı Hukuku”, **Hukuk Tarihi Kitabı**, Editör, Fethi, Gedikli, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2014
- GÜRAN, Sakıp, **Cezanın İnfazı-Sistemler ve Tatbikat**, Matbaa Yeni Cezaevi, Ankara, 1942
- HANİOĞLU, M. Şükrü, “Batılılaşma”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C: 5, İstanbul, 1992
- HİKMET, **Cezaevinden Memet Fuat’a Mektuplar**, Yayımlayan Ahmet Turgay Fişekçi, İstanbul, 2015
- HÜLAGU, Metin, **İslam Hukukunda Hapis Cezası**, Rey Yayıncılık, Kayseri, 1996
- İSPİRLİ, Mehmet, “Kürek Cezası” **TDV İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2019
- İŞBİLİR, Ömer, “Kalebend”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2019
- KAHRAMAN, Hayreddin, “Fıkıh”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C:13, İstanbul, 1996

- KANAT, **Orta çağ Türk Devletlerinde Suç ve Ceza**, Küre Yayınları, İstanbul, 2013
- KARACA,Emin, **Unutulmuş Sosyalist Esat Adil**, İstanbul, Belge Yayınları, 2008
- KORTANTAMER, Samira, “Memluklerde Hapishaneler”, **Hapishane Kitabı**, Editörler: Emine Gürsoy Naskali ve Hilal Oytun Altun, Kitabevi, İstanbul, 2010
- KENANOĞLU, Macit, “Nizamiye Mahkemeleri”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C: 33, İstanbul, 2007
- KEMAL, Orhan, **Nazım Hikmet’le 3,5 Yıl**, Everest Yayınları, 11. Basım, 2022
- _____, **72. Koğuş**, 48. Baskı, Eylül, 2022
- KISAKÜREK, Necip Fazıl, **Cinnet Mustatili**, 7. Basım, 1992
- KOÇ, Tayfun, **Türkiye’nin İşçi Mahbusları, Genel Durum, Mevzuat ve Analiz**, Türkiye Hapishane Çalışmaları Merkezi, 2015
- KORCAN, Kerim, **Tatar Ramazan**, Babil Yayınları, 2005
- _____, **İdamlıklar**, 2. Basım, 1973
- _____, **Linç**, 4. Basım, 1975
- MALİK, Hilmi A., **Türkiye’de Suçlu Çocuk İçtimai Dertlerimiz**, Hakimiyeti Milliye Matbaası, 1931
- METE, Teoman, **İnfaz Hukuku**, Adalet Bakanlığı Yayınevi, Ankara, 1987
- NESİN, Aziz, **Mum Hala**, Nesin Yayınevi, İstanbul, 2023
- OMAY, İbrahim Saffet, **İnfaz Hukuku Notları ve İlgili Mevzuat, İmralı Yeni Cezaevi Neşriyatından**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1948
- _____, **Cezaevi (İş Esası Üzerine Kurulu)**, İstanbul Cumhuriyet Matbaası, 1947
- ORHON, GÜNGÖR “Suçlu Genç Kızların Eğitimine Has Brecourt Enstitüsü”, **Suçlu Çocuklarla İlgili Bir İnceleme**, Gürsoy Basımevi, Ankara, 1962
- ÖZTÜRK, Necdet, “Osmanlı’da Hapis Olayları (1300-1512)”, **Hapishane Kitabı**, Editörler: Emine Gürsoy Naskali ve Hilal Oytun Altun, Kitabevi, İstanbul, 2010
- ÖZGENÇ, İzzet, **Türk Ceza Kanunu Gazi Şerhi**, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2005
- ÖZTÜRK, Cemil, “Islahhane”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C:19, 1999

SANER, Yasemin, “Osmanlı’nın Yüzlerce Yıl Süren Cezalandırma ve Korkutma Refleksi: Prangaya Vurma” **Osmanlı’da Asayiş Suç ve Ceza 18-20. Yüzyıllar**, Derleyenler: Noemi Levy-Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul

SAPMAZLI, Hüseyin, **Çocuk Hakları ve Himaye Müesseseleri**, Yeni Cezaevi Matbaası, Ankara, 1943

SAVCI, İlkey, **Cezaevi İş yurtlarında Çalışan Hükümlüler**, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Ankara, 2004

SCHACHT, Joseph, **İslâm Hukukuna Giriş**, Çev. Abdülkadir Şener-Mehmet Dağ, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1986

SHAW, G. Howland Shaw, “Türk Hapishane Sistemi ve Bunda Yapılan Reform”, **Yabancı Gözüyle Cumhuriyet Türkiye**, Dahiliye Vekaleti Matbuat Umum Müdürlüğü, Ankara, 1938

SERTEL, Zekeriya, **Hatırladıklarım**, Remzi Kitabevi, 5. Basım, İstanbul, 2001.

SEVİMLİ, Zekeriya, **Ceza İnfaz Kurumlarında Güvenlik**, Ankara Açık Cezaevi. Ankara, 2000

ŞEN, Ömer, **Osmanlı’da Mahkûm Olmak Avrupalılaşıma Sürecinde Hapishaneler**, Kapı Yayınları, İstanbul, 2007

ŞENTOP, Mustafa, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukuku**, Yaylacılık Matbaası, İstanbul, 2004

TAHİR, Kemal, **Kemal Tahir’den Fatma İrfan’a Mektuplar**, Sander Yayınları, 1979

TANÖR, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014

TAŞKIRAN-AĞAOĞLU, Tezer-Samet, **Suçlu Çocuklarımız Ankara Çocuk İslah Evinde Bir Araştırma**, Titaş Basımevi, Ankara, 1943

UZUNÇARŞILI, İsmail, Hakkı, **Osmanlı Saray Teşkilatı**, Türk Tarih Kurumu yayınları, Ankara, 2014

ÜÇÖK-MUMCU-BOZKURT, Coşkun-Ahmet-Gülnihal, **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul, 1996

VELİ, Adnan, **Mapusane Çeşmesi**, Bilgi Yayınları, 3. Basım, 1973

YAMAN-ACAR, Ömer Miraç-Burak, **Disiplinler Arası Suç ve Suçluluk Çalışması (1923 – 2015)**, Bir Yayıncılık, İstanbul, 2016

YILDIZ, Gültekin, **Mapushane Kitabı**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2012

YILDIZ, Ejder, **Yeni Hukuk Sözlüğü ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, Akademi Matbaası, Ankara, 1985

B-) MAKALELER

ADAK, Ufuk, “*İzmir Hapishanesi ve Başgardiyanı İsmail Hakkı Sakızlı*”, **Toplumsal Tarih**, 2014/15

AKGÜNDÜZ, Ahmet, “*1274/1858 Tarihli Osmanlı Ceza Kanunnamesinin Hukuki Kaynakları Tatbik Şekli ve Men-i İrtikab Kanunnamesi*”, **Bellekten**, C. 51, S. 199, Nisan 1987

AKGÜNDÜZ, Ahmet, “*Tanzimattan Cumhuriyete Türk Hukukunun Gelişme Safhaları*”, **Yeni Türkiye Dergisi**, 98/23-24, Ankara

AKKUŞ-KUMAŞ-SARITUNÇ, Turgay-Nursal-Berrin, “*Erken Cumhuriyet Döneminde Yoksullukla Mücadele Kapsamında Halkevleri Sosyal Yardım Şubelerinin Rolü*”, **International Journal of Social Inquiry**, C: 13, S:1, 2020

AKIN, Hatice, “*Osmanlı Hapishane Islahatına Dair 1893 Tarihli Bir Nizamname Örneği*”, **History Studies**, Volume 3/3, 2011

ALTINÖZ, İsmail, “*Hukuki Tarihi Açısından Kalebent Defterleri*”, **Türkiye Adalet Akademisi Dergisi**, S. 56, Ocak, 2023

ARIK, Feda Şamil, “*Eski Türk Ceza Hukukuna Dair Notlar I. Suçlar ve Cezalar*”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 28'den Ayrı Basım, 1995

ARTUK, Mehmet Emin, “*Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Kanunlarından 1840 ve 1851 Tarihli Kanunların İncelenmesi*”, **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları**, S.16, GÜZ, 2013,

ARTUK-ALŞAHİN, Mehmet Emin-Mehmet, “*Hapis Cezalarının ve Cezaevlerinin Tarihi Gelişimi*”, **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, C: 21, S: 2, İstanbul, 2015

ARTUNÇ, Nevzat, “*II. Meşrutiyet'in İlanı*”, **Doğu Batı Dergisi**, S.45, C.1, 2008

AYDIN, Melikşah, “Tanzimat Sonrası Osmanlı Hukuk Sisteminde Hapishane Koşulları Açısından Mahkûm Hakları (1839-1920)”, **Adalet Dergisi**, S. 69, 2022/2

İhsan Sabri Balkaya, “Mütareke Dönemi Asayişin Üç Boyutu”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S41, Mayıs, 2008

BAŞÇI, Gülistan, “1808 Sened-i İttifak ve 1839 Tanzimat Fermanının 1205 Magna Carta ile Anayasacılık ve İnsan Hakları Açısından Karşılaştırılması”, **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 46

BERKİN, Necmeddin M., “İş Esasına Müstenit Hapishanelerimiz ve İmralı”, **Hukuk Dünyası**, 20 İlkânun, 1944

BİRSİN, Mehmet, “Siyaset’ten Örfî Hukuka: Siyaset-i Şer’iyyenin Serüveni”, **Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi**, C: 10, S: 2, 2019

BOZKAYA, Kemal, “Osmanlı’nın Mahpes’ten Modern Hapishanelere Geçiş Süreci”, **Akademik Araştırmalar**, İstanbul, 2014

CANDAN, Rabia Beyza, “1840 Tarihli Ceza Kanunname-i Hümayunu İncelemesi”, **Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.1, S.1, 2015

CEYLAN, Mücahit, “Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye’nin Hazırlanışı Uygulanması ve Kapsamı” **Adalet Dergisi**, S. 66, 2021/1

ÇOLAK-ALTUN, Haluk-Uğur, “Tarihi ve Kronolojik Perspektifte Ceza İnfaz Kurumları”, **Adalet Dergisi**, 2008

DAĞ, Mustafa, “Geç Dönem Osmanlı Taşrasında Bir İnfaz Kurumu: Mersin Hapishanesi Örneği (1864-1920)”, **Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.6, S.1, Aralık, 2022

DAŞÇIOĞLU, Kemal, “Osmanlı Arşivlerine Göre Sinop Hapishanesi’nin Durumu”, **Erdem Dergisi**, S: 53, 2008

DEMİRTAŞ, Timur, “Cezaevleri Gerçeği”, Prof. Dr. Seyfullah Edis’e Armağan, **Dokuz Eylül Üniversitesi Yayını**, İzmir, 2000

DİNÇ, Aybike, “Türkiye’de Çocuk Mahkemelerinin Çocuk Adalet Sistemindeki Yeri”, **Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi**, S: 5, 2020

ERİM, Neşe, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kalebendlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme”, **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, C: 4, S: 4, İstanbul, 1984

- ERDEM, Faruk, “*Türk İslah evi sisteminin ilmi esasları*”, **Adalet Dergisi**, 1940
- FINDIKLI, Erhan Berat, “*Cezaevleri Yapı Stoku: Mimarlık, Bürokrasi ve Mekânsal Dönüşüm (1923-1947)*”, **Tarih Okulu Dergisi**, 37-2, Aralık, 2018
- GÖLCÜKLÜ, Feyyaz, “*Türkiye’de Çocuk Suçluluğu*”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 11, S. 3, 1956
- GÖLCÜKLÜ, Feyyaz, “*Açık Müesseseler*”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi**, C: 11, S: 2, 1956
- _____, “*Türkiye’de Çocuk Suçluluğu*”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C: 11, S: 3, 1956
- GÖKTEPE, Kaya, “*Osmanlı Devleti’nde Mahkumların İmar ve İnşa Faaliyetlerinde İstihdamı (1840-1920)*”, **Bulleten**, C: 87, Aralık, 2023
- _____, “*Osmanlı Bahriyesinde Bir İş Gücü Kaynağı Olarak Kürek Mahkûmlarının İstihdamına Dair Bazı Tespitler*”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, 37/1, 2022
- GÜNAY, Hacı Mehmet, “*İslam Hukuk Doktrininde Hapis Müessesesi ve Mahpuslara Yapılacak Muamele*”, **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2/2000
- GÜRAN, Sakıp, “*Ceza İnfaz Sisteminin Tekamülü*”, **Adalet Dergisi**, 1940
- HANİLÇE-ŞEYHOĞLU, Murat-Ersin, “*Osmanlı Devleti’nde Bir Ceza İnfaz Kurumu Olarak Hapishaneler ve Kadınlar*”, **Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S: 2, Haziran, 2020
- HEYD, Uriel, “*Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun ve Şeriat*”, çev. Selahaddin Eroğlu, **Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C: 26, S:1, 1984
- İNALCIK, Halil, “*Osmanlı Hukukuna Giriş*”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi**, C. XIII, Ankara, 1958
- _____, “*Osmanlı Hukukuna Giriş*”, **Siyasi İlimler ve Hukuk Dergisi**, 1984
- KOÇAK-SANCAKTUTAN, Burak-Emine, “*Osmanlı Devleti’nde Tanzimat Dönemi Yenilikleri: Tanzimat Fermanı Sonrası Yeni Kurumlar*” **Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi**, 56 (3), 2021
- KORKUT-ERAESLAN, Ece-Alev, “*Yeniden İşlevlendirme Kapsamında Tarihi Sultanahmet Cezaevi*”, **Anadolu Bil Meslek Yüksek Okulu Dergisi**, S: 58, 2020

- KOŞUM, Adnan, “Osmanlı Örfi Hukukunun İslam Hukukundaki Temelleri”, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S: 17, 2019
- KUNTER, Nurullah, “Cezaî Mesuliyeti olmayan küçükler hakkında terbiye ve ıslah tedbirleri ve bunları tatbik ile vazifeli makam”, **Adliye Ceridesi**, S: 9, 1943
- KURUCU-IŞIKÇI, Muhammet Yunus-Yasemin Mamur, “Türkiye’de Çocuk Mahkemelerinin Kurulmasına Yönelik Kamu Politikası Analizi”, **Disiplinlerarası Çocuk Hakları Araştırmaları Dergisi**, C: 2, S: 4, 2022
- OKUR, Mehmet, “İtilaf Devletlerinin İstanbul’daki Faaliyetleri, Osmanlı Hükümetleri Üzerindeki Baskı ve Hükümetlerin Tutumu”, **Atatürk Araştırmaları Dergisi**, C: 19, S: 57, 2003
- ÖZÇELİK, Mücahit, “Mütareke Dönemi Osmanlı Hapishanelerinin Durumu” **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S. 14, Güz, 2011
- PARRY, Clive, “Türkiye’nin Ada Cezaevi: İmralı”, **Adalet Dergisi**, Ankara, 1945
- SAĞLAM, Mehmet, Yılmaz, “İnfaz ve İnfaz Hukuku Kavramları Üzerine Bir İnceleme (1)”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, 1995/4
- SAYAR, Metin, “19. Yüzyılda Balkanlarda Mesleki Eğitim Kurumu Islahhaneler: Tuna Gazetesi’nde Çocuk Islahı ve Çocuk Emegi”, **Doğu Batı Dergisi**, S.91, 2019-2020
- SİPAHİ, Ali, “İmralı Cezaevi’nin Tarihi”, **Toplum ve Kuram Dergisi**, Sayı: 8, 2013
- SORAN, Volkan, “Cumhuriyetin İlk Yıllarına Ait Hapishaneler Raporu Üzerine Bir Değerlendirme”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 59, 2016
- TEKİN-ÖZKEŞ, Saadet-Sevilay, “Cumhuriyet Öncesi Türkiye’de Hapishane Sorunu”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, VII/16-17, Bahar/ Güz, 2008
- UYANIK, Mehmet Zeki, “İslam Hukukunda Hapishane Çeşitleri, Hapishanenin Fiziki Şartları ve Personeli”, **Artuklu Akademi Dergisi**, S: 2, 2017
- YAKUT, Esra, “Eski Türklerde Hukuk”, **Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C: 1, S: 3, 2002
- YILMAZ, Cevdet, “Tarihi Sinop Kalesi Cezaevi”, **Doğu Coğrafya Dergisi**, S: 22, Temmuz, 2009
- YILMAZ, Metin, “Abbasiler Dönemi Bağdat Zindanları”, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C:16, S:1, 2016

_____, “İslam Tarihinin İlk Üç Asrında Hapishanelere ve Mahkûmların Durumlarına İnsan Hakları Bağlamında Genel Bir Bakış”, **On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C:12, S:12, 2016

V- TEZLER

AKBEY, Nazmiye, **XIX. Yüzyılın Sonları XX. Yüzyılın Başlarında Sinop Hapishanesi**, Celal Bayar Üniversitesi Tarih Ana Bilim Dalı Yakınçağ Tarih Programı, Yayınlanmamış, Yüksek Lisans Tezi, Manisa, 2015

AKGÜNDÜZ, Said Nuri, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukuku Uygulaması**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2010

AKPINAR, Özlem, **Meşrutiyetten Cumhuriyete Konya Hapishaneleri (1876-1922)**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2017

BAKAR, Abdullah, **Selçuklular’da Kaleye Hapsetme ve Kale Hapishaneleri**, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli, 2021

ÇİÇEN, Ahmet, **II. Meşrutiyet Dönemi Cezaevi Islahatı**, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar, 2010

DEMİR, Emel, **Osmanlı Devleti’nde Hapishane Reformu: Çanakkale Hapishanesi Örneği**, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Çanakkale, 2013

DEMİRKOL, Kurtuluş, **II. Meşrutiyet Döneminde Edirne Vilayet Hapishaneleri**, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya, 2012

ERDOĞAN, Ahmet, **Suç ve Ceza: Osmanlı Toplumunda Bireysel Suçlar ve Cezalar (1559-1609)** Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sivas, 2019

EREN, Mustafa, **"İyileştirme" Kavramı Işığında Kimlik Mücadelesinin Sürdüğü Alan Olarak Hapishaneler**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012

ÖZTÜRK, Sevcan, **19. Yüzyıl Osmanlı Ceza Sisteminde Dönüşüm: Zindandan Hapishaneye Geçiş**, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın, 2014

SİPAHİ, Ali, **The Labor-Based Prisons in Turkey (1933-1953)**, Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006

SÖNMEZ Sınmaz, Cahide, **Cumhuriyet Döneminde Çıkarılan Af Yasaları ve Toplum Yansımaları (1923-1974)**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2005

YILDIZ, Gültekin, **Osmanlı Devleti'nde Hapishane Islahatı (1839-1908)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilimi Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2002

YILDIZTAŞ, Mümin, **Mütareke Döneminde Suç Unsurları ve İstanbul Hapishaneleri**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1997

YILMAZ, Banu, **Trabzon Vilayeti'nde Asayiş, Suç, Suçlu ve Hapishaneler (1876-1915)**, Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uşak, 2020

VI- İNTERNET KAYNAKLARI

<https://sozluk.gov.tr/>

<https://cte.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/turkiye-ceza-infaz-kurumlari-tarihcesi-arastirma-projesi>

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-donemi-af-yasalari/>

https://cte.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/492019150347cezaevi_yapilanmasi.0001.pdf

<http://www.kastamonugazetesi.com.tr/hapishane-cesmesi/>

<http://www.hudutgazetesi.com/haber/58512/yanik-kislanin-hikayesiyanik-kislanin-hikayesi.html>

<https://www.agos.com.tr/tr/yazi/1970/suc-ceza-ve-hapishaneler>

<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/5.3.765.pdf>

<https://cte.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/onceki-genel-mudurlerimiz>

<https://www.insanokur.org/yasar-kemalin-orhan-veliye-yazdirdigi-mapushane-icinde-uc-agac-incir-siirini-okuyor/>

EKLER

Ek 1: Hapishane işlerinin bütçesiyle beraber Adliye Vekaleti'ne devri hakkındaki kanun

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
HAPİSHANELER M. U.
Sayı 46

(1) 20. 3. 29
19
302

Baş Vekâleti celileye
E. C. 273

**T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ**

Vekâleti acizice tedvir edilmekte olan Hapishaneler umurunun merkez ve Vilâyetler teşkilatı ile beraber bil'umum muamelatının Adliye Vekâleti celilesine devri Hey'eti vekilenin son ictimalarında görüşülmüş ve keyfiyet tarafı devletlerinden de tensip bürülmüş olduğundan, Bu hidemata mukabil 929 senesi bütçesine mevzu ve merbuten taktim kılınan cetvelde gösterildiği ve hile 1420740 : 98 İranın Dahiliye bütçesinden tay edilerek Vekâleti müşarünileyha bütçesine zam ve ilâvesi için B. M. M. müvazenei Maliye encumeni riyasetine iş'arı keyfiyet buyrulması arz ve istirham olunur efendim.

Sepik
m.

Dahiliye Vekili
S. Kaya

Bütçesi ile beraber Adliye Vekâletine
devri
20.3.29 J

030	10			20	19	3
-----	----	--	--	----	----	---

ASVEKALET EVRAKI
Tarih Numara Lef
20-3-29 1905 2

2

Ek 2: Edirne'deki Yanık Kışla binasının cezaevi olarak kullanılması

Edirnedeki yanık kışla binasının hapishane haline çevirilmesi işinin, ihtisası malum ve mücerrep olan Maarif Vekâleti Mimarı Profesör Mösyö Eğli ye Müzayede ,Münakasa ve İhalât Kanununun 18 inci maddesinin "Z" fıkrasına göre pazarlıkla yaptırılması; Dahiliye Ve Maliye Vekilliklerinin 23/II/932, I/II/932 tarih ve 513/802 1590I/664 sayılı tezkereleri üzerine İcra Vekilleri Heyetince 18/12/932 tarihinde kabul olunmuştur.

18/12/932

REİSİCÜMHUR

Yazı M. Hemen

Bş. V.

[Signature]

Ad. V.

[Signature]

M. M. V.

[Signature]

Da. V.

[Signature]

Ha. V.

[Signature]

Ma. V.

[Signature]

Mi. V.

[Signature]

Na. V.

[Signature]

İk. V.

[Signature]

Ş. İ. M. V.

[Signature]

G. İ. V.

[Signature]

Zr. V.

[Signature]

030 18 01 02 32 76 4

Ek 3: Romanya, Yunanistan ve İtalya Cezaevlerinde incelemede bulunacak olan Mutahhar Bey'e verilecek olan harcırâh

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ
MÜDÜRLÜĞÜ
Karar sayısı:
2

Kararname

7966

Romanya, Yunanistan ve İtalya Ceza infaz müesseselerinde tetkikatta bulunmak üzere Hapishaneler Müdür Muavini Mutahhar Şeref Başoğlu'nun iki ay müddetle Avrupaya gönderilmesive tahakkuk edecek harcırâh ve gündeliklerine karşılık 1937 takvim yılı döviz cetvellerinde Adliye Vekâleti hesabına Talebe ve stajiyerler faslına konulan 6000 liralık tahsisattan 500 liralık döviz müsaadesi verilmesi; Adliye Vekilliğinin 3/12/937, 18/12/937 tarih ve 442/102, 460/8914 sayılı tezkereleri ve Maliye Vekilliğinin 28/12/937 tarih ve 54251/-19015 sayılı mutalâanamesi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 3/1/938 tarihinde onanmıştır.

3/1/938

REİSİCUMHUR

K. Atatürk

Bş. V.

C. Başoğlu

Ad. V.

S. Başoğlu

M. M. V.

K. Başoğlu

Da. V

S. Kaya

Ha. V.

S. Başoğlu

Ma. V.

S. Başoğlu

Mf. V.

S. Başoğlu

Na. V.

A. Çetinkaya

lk. V. ve Zr. V. V.

S. Başoğlu

S. İ. M. V.

S. H. Alataş

G. İ. V.

Kaya

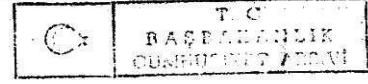
Zr. V.

030 18 01 02 82 1 7

Ek 4: Bursa cezaevinde bulunan Halil oğlu Bekir'in Adli Tıp raporuna göre affı.

Türkiye Cumhuriyeti
BAŞVEKÂLET
Muamelât Müdürlüğü
Şube
Sayı: 2906

Kararname

Adliye vekâletinden yazılan II/2/930 tarih ve I23/87 numaralı tezkerede : katil maddesinden dolayı on beş sene hapse mahkûm ve 29/agos-tos/34I tarihindenberi Bursa hapisanesinde mahpus bulunan Halil oğlu Bekirin hastalığı , mahallî hükûmet doktorunun tıbbiadli müessesesinden musaddak raporuna ve Vilâyet İdare Heyetinin mazbatasına göre geri ka-lan cezasının affını icap edecek derecede görüldüğünden affı teklif olunmuştur .

Keyfiyet İcra Vekilleri Heyetinin I9/2/930 tarihli içtimasında görü-gülerek merhum Bekirin hastalığı hasebiyle teşkilâtı esasıye kanununun kırk ikinci maddesine tevfi kan affı kararlaştırılmıştır .

I9/2/930

REİSİCÜMHUR

Gazi M. Kemal

Bş. V.

İsmail

Ad. V.

M. Z. Z.

M. M. V.

M. M. V.

Da. V.

S. K.

Ha. V.

S. T. Z.

Ma. V.

S. Sarıoğlu

Mf. V.

C. K.

Na. V.

P. K.

İk. V.

S. K.

S. İ. M. V.

S. K.

030 18 01 2 8 9 18

Ek 5: 3. Umumi Müfettiş Tahsin Uzer'in Trabzon Hapishanesi hakkında yazdığı rapor

ÜÇÜNCÜ
UMUMİ MÜFETTİŞLİK
Nafia MÜSAVİRLİĞİ

77B
32
23/3/936 193

Sayı: Genel Özel Eki:
541 S/93 4

Özü: Trabzon hapishanesi
vaziyeti

**T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞIVI**

Büyük Başbakan General İsmet İnönüne
Ankara

Trabzon hapishanesi hakkında Adliye vekâletine sunduğum mektu-
bun suretini yüce katınıza arz ediyorum.

Mahpusların halini çok acı ve ızdırıplı buldum. Hususile şehir
ortasında kalması her noktadan endişeli görülen hapishanenin memleketin
kenarına kaldırılması bir zaruret hükmündedir.

Farası üç senede verilmek ve bir senede yapılmak şartile (150.000)
liraya Trabzona elverişli, sıhhi ve fenni bir bina yapılabilir.

Vaziyeti gördüğüm gibi arz ediyorum.

Üçüncü Umumi Müfettiş

Lingü
2.4.36
Hüfüz
21.7.37

Tahsin Uzer

030	10			70	463	15
-----	----	--	--	----	-----	----

2-4-76 4
1773 4

5-

Karşılıklarda gün ve sayılarımızın yazılması.

77

-Suret-

Nafia MÜ.

23/3/936

Adliye Vekâleti Yüksek Katına

Ankara

Trabzon hapishanesinin çok acıklı vaziyetini gördüm. Bina şehrin tam ortasında ve dört tarafı kapalı, hava almaz, ziya görmez bir vaziyette-dir. Krokisini yüksek katınıza sunuyorum.

Bu bina, bundan yüzelli sene önce, eski bir kale şeklini gösteren bir şato'dur. Sıhhi, içtimai şartlardan uzaktır. (325)M2., (1286)M3., hacminde bulunan hapishanede (468)erkek ve (6)kadın vardır, ki: mevkuf ve mahkûm başına (0,72)S/M2. yer ve (2,80)M3. hacim düşmektedir.

Bir mahbusun bu kadar cık bir yerde oturması ve bu hacimdeki hava ile yaşaması çok elimdir. Bu izdiham yüzünden üç seneden dün mahkûmların iage dolayısıyla mensup oldukları kazalar hapishanelerine nakilleri hemen hemen usul ittihaz edilmiştir.

Halbuki: kaza hapishaneleri muhafaza tertibinden mahrum bir vaziyette bulduklarından sık sık firarlar işidilmektedir. Bu kabilden dün gece Sürmene hapishanesinden iki katil kaçmıştır. Bu da hapishanenin biran evvel yapılması için bir sebep teşkil eder.

Helaları koğuşlara bitişik bulunan binayı kaplayan koku ıztıraptıdır. Hamamı yoktur. Sıhhi, fenni, içtimai bütün kayıtlardan mahrum olmakla beraber acıklı ve şehir ortasında bulunması da endişelidir. Hiçbir yangın tertibatı yoktur.

Başka vilâyetlerin hapishane hallerini bilmiyorsa da Trabzonda gördüğüm hapishane öldürücü bir vaziyettedir.

Tamiri için (1200) lira tahsisat geldiğini vali söyledi. Esasen hiç bir suretle içinde durmak imkânı olmayan bu binaya şu paranın sarfı yazık tır.

030	10			70	463	15
-----	----	--	--	----	-----	----

2

Yer katı numaralarının

- I-Nöbetçi
- 2-Arka bahçe
- 3-Metrük koğuş
- 4-Erkek koğuşu
- 5-Geçit
- 6-Misafir görüşme yeri
- 7-Aralık ve helalar
- 8-İki erkek koğuşu
- 9- " " "
- 10-Geçit ve merdiven
- 11-Merdiven sahanlığı
- 12-Gardiyan odaları
- 13-Hamam ve aralık
- 14-Ön iç bahçeler
- 15-Harap yapı metrük
- 16-İkmal edilmemiş yapı
- 17-Nöbetçi ve traş yeri

Birinci kat numaralarının

- 1,2-Kadın koğuşu
- 3-Methal
- 4-Aralık
- 5,6-İki erkek koğuşu
- 7,8,9 -Üç erkek "
- 10-Sübyan koğuşları
- 11-Helalar
- 12-Arka bahçe
- 13-Ön bahçeler
- 14-Harap metrük yapı

030	10			70	463	15
-----	----	--	--	----	-----	----

4

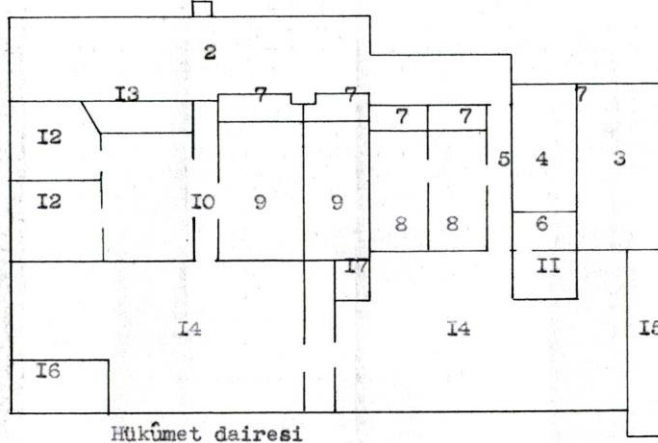
77B
34

Bog arsalar

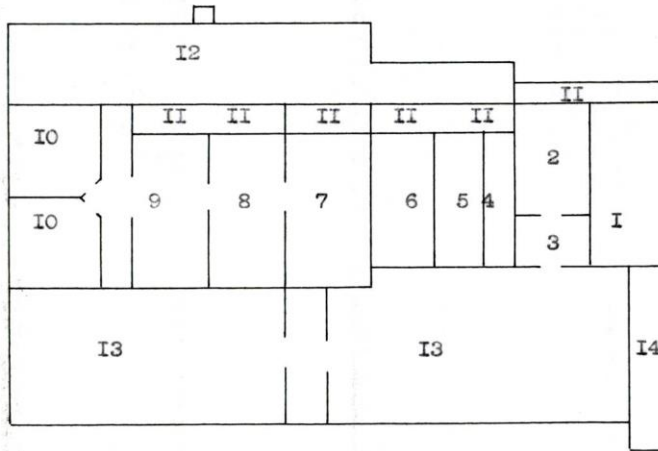
I

Hususi evler

Yer katı
Trabzon hapishanesinin yer katı takribi krokisi

Birinci kat
Trabzon hapishanesinin birinci kat takribi krokisi

030	10			70	463	15
-----	----	--	--	----	-----	----

5

Ek 6: Mahkumun cezaevine girdiğinde yapılan işlemler

HÜKÜMLÜ SİCİL ve MÜŞAHEDE FİŞİ

I
SİCİL

FOTOĞRAF

- 1 — SİCİL NUMARASI
- 2 — ADI VE SOYADI
- 3 — BABA ADI
- 4 — ANA ADI
- 5 — MİLLİYETİ, TABİİYETİ, DİNİ
- 6 — DOĞUM YERİ VE TARİHİ

Müessesenin Adı

IV
M Ü E S S E S E Y E G İ R İ Ő

ESKİ CEZAEVİNDE KALDIĞI
MÜDDET :

1 — SİHHİ DURUM

(Umumî muayene neticesi, sık-
leti, sakatlık veya malûliyeti
varsa sebebi ve tarihi..)

2 — ANTROPOLOJİK DURUM . . .
UMUMİ ÖLÇÜLER

A) UZUNLUK ÖLÇÜLERİ

- 1 — Boy
2 — Kulak deliği
3 — Büst
4 — Radyal — Daktilion

B) GENİŞLİK ÖLÇÜLERİ

- 5 — İki akromiyon genişliği
6 — İki koltuk arası genişliği
7 — Göğüsün müstaraz genişliği
8 — Göğüsün ön arka genişliği
9 — Harkafa genişliği
10 — Harkafa ön arka genişliği

C) BAŞ ÖLÇÜLERİ

- 11 — En büyük baş uzunluğu
12 — En büyük baş genişliği
13 — En az alın genişliği

- 14 — Bizyomatik genişlik
15 — Bigoniak genişlik
16 — Trichion — Gnation
17 — Nasion — İstomion
18 — Nasiom — Gnation
19 — Burun uzunluğu
20 — Burun genişliği
21 — Kulak uzunluğu
22 — Kulak genişliği

Ç) ETRAF ÖLÇÜLERİ

- 23 — El uzunluğu
24 — Orta parmak uzunluğu
25 — El genişliği
26 — Ayak uzunluğu
27 — Ayak genişliği

TAVSİFİ KARAKTERLER

- 1 — Saç rengi
2 — Göz rengi
3 — Cilt rengi
4 — Kaş kemerleri tebarüzü
5 — Glabel tebarüzü
6 — Burun forması
7 — Kulak forması
8 — El müstaraz kıvrımları
9 — Vücutta döğme
10 — Vücutta ben ve kırmızılık
11 — Diğer bariz vücut ve kafa anomalileri

BEDEN TIPLERİ

- 1 — Athleticus «atletik»
2 — Cerebralis «dimagi»
3 — Digestivus «Midevi»
4 — Respiratorius «teneffüsü»

KAN GURUPLARI

- 1 — A
2 — B
3 — AB
4 — O

3 — SUÇU HAKKINDA NE DİYOR

(İkrar ediyor mu, nedamet duyuyor mu, muztarip mi, mağdura acıyor mu, lâkayt mi, yaptığını bir şeref ve namus borcu, bir kahramanlık telâki ediyor mu..)

4 — İLK ÖĞÜDÜ NASIL KARŞILADI, NASIL BİR İNTİBA BIRAKTI

5 — BAŞKA BİR DİYECEĞİ VARMI

Ek 7: Mahkuma ait Müddetname evrakı

T. C.
YENİ CEZAEVİ MÜDÜRLÜĞÜ

Sayı :
Esas :

Örnek: 5.

Adı :
Babasının adı :
Memleketi :
Suçu :
Mahkûmiyet Müddeti :
Nev'i :
Çalıştığı Ekip :

(MÜDDET KÂĞIDI)

Gün	Ay	Sene
/	/	/
Yeni Cezaevine geldiği tarih		
/	/	/
Tevkif olunduğu tarih		
/	/	/
Eski Cezaevinde kaldığı müddet		
Mahkûmiyet müddeti		
/	/	/
Eski Cezaevinde kaldığı müddet		
Yeni Cezaevine geldiğinde bakiye müddeti		
/	/	/
Bu müddetin üçte biri olup 3. üncü D. müddeti		
4. üncü D. müddeti		
3. üncü D. müddeti		
/	/	/
3. üncü D. istifadesi		
3. üncü D. de bilfiil kalacağı müddet		
/	/	/
Yeni Cezaevine geldiği tarih		
/	/	/
4. D. başladığı tarih		
4. üncü D. müddeti		
/	/	/
4. üncü D. nin yarısı olup bu devreden istifadesi		
4. üncü D. de bilfiil kalacağı müddet		
/	/	/
4. üncü D. ye alındığı tarih		
/	/	/
Bihakkın tahliye olunacağı tarih		
4. üncü D. de bilfiil kalacağı müddet		
/	/	/
Bu müddetin (.....) olup meşruten tahliye istifadesi		
4. üncü D. de bilfiil kalacağı müddetin		
/	/	/
4. üncü D. ye alındığı tarih		
/	/	/
Meşruten tahliyeye hak kazandığı tarih		

Kâtip

Kayda uygundur. / / 194
Müdür

SORU	KARŞILIK	SORU	KARŞILIK
1. Nere Cezaevi :		FOTOĞRAF YERİ	1. Hükümün nere ve hangi mahkemede verildiği ;
2. Kaç tarihinde bu fiş doldurulmuştur :			2. İlâm tarihi ve numarası :
SORULAR		KARŞILIKLAR	
1 — Suçlunun kendi adı		1 —	
2 — Suçlunun babasının adı,		2 —	
3 — Suçlunun anasının adı,		3 —	
4 — Suçlunun soyadı veya lâkabi,		4 —	
1 — Doğduğu yer, köyü, bucağı, ilçesi, ili,		1 —	
2 — Doğum tarihi,		2 —	
3 — İkametgâhı, meskeni,		3 —	
4 — Tabiiyeti,		4 —	
5 — Dini,		5 —	
6 — İrki,		6 —	
7 — Çocuklarının adedi,		7 —	
8 — Türkçeden başka ne dil bilir?		8 —	
1 — Tahsil derecesi : Okuyup yazmaz, okur yazar, ilk, orta, lise veya yüksek mektep mezunu .		1 —	
2 — Askerî hizmetini yapmış mıdır? yapmışsa onbaşılık, çavuşluk ve sair askerî rütbesi var mıdır, nedir?		2 —	
3 — Ziraatten başka eînden ne iş gelir? Furunculuk, berberlik, marangozluk, duvarcılık gibi : (Bu gibi sanatlara vakıf olduklarını bildiren hükümlülerin sanata vukuf derecelerinin evvelce o işte çalışmış olup olmadıklarının esaslı bir surette, tetkiki ve fişin bu sütununa hükümlünün sanatı ve ehliyet derecesi hakkında etraflı izahat verilmesi ve iddiaya müstenit veya katıyetten âri malûmatın dercile asla iktifa olunmaması)		3 —	
4 — Cezaevinde bir işle meşgul müdür, nedir? günde sâfi kazancı nedir?		4 —	
1 — Suçu nedir ?		1 —	
2 — Nerede işlemiştir ?		2 —	
3 — Kaç tarihinde işlemiştir ?		3 —	
4 — Tevkif tarihi ?		4 —	
5 — Cürüm aleti ?		5 —	
6 — Suçta esas saik : Sarhoşluk, kadın, para, hudut kavgası ilâh..		6 —	
7 — Suç arkadaşı var mıdır, kaç kişidir ?		7 —	
8 — Mahkûmiyet müddeti nedir ?		8 —	
9 — Tatbik olunan kanunun adı ve maddesi		9 —	
10 — Hükümün katıyen kesbettiği tarih		10 —	
11 — Fişin tanziminde geri kalan müddeti ?		11 —	
12 — İnzibati ceza görmüş müdür ? Görmüş mezkûr cezanın nevi, sebebi ve mahiyeti ?		12 —	
13 — Cezaevindeki hal ve hareketi nasıldır ? (İyi, çok iyi)		13 —	
1 — Evvelce mahkûmiyeti var mıdır ? varsa o zamanki suçu ve mahkûmiyeti nedir ?		1 —	
1 — Hükümlünün cezaevinde yaşayışına, gelip gidenine, kendisine gönderilen para, erzak ve eşyaya nazaran malî vaziyeti nasıl görünüyor ?		1 —	
1 — Naklen gelmişse nakil sebebi, müstenidatı ve tarihi,		1 —	

Resmî Mühür
C. Savcısının İmzası

Ek 9: Mahkûmun başka bir ceza evine sevk olduğunda kullanılan evrak

Ceza evinden diğer ceza evine nakledilecek mahkûmlara ait fiştir.		Fiş No.
(MAHKÛMLARIN BULUNDUĞU CEZA EVİNCE DOLDURULACAKDIR.)		1
1 — Mahkûm adı ve soyadı		
2 — Doğduğu yer, yaşı ve tabiiyeti		
3 — Mahkûm olduğu suçun nev'i işlendiği mahal ve tarihi		
4 — Hangi kanunun kaçınıcı maddesine göre mahkûm olduğu		
5 — Hükümü veren mahkeme ve mahkûmiyet kararının kat'ileşip kat'ileşmediği		
6 — Cezası miktarı ve nev'i		
7 — Tevkif tarihi ve bakiye kalan cezası miktarı		
8 — Halen bulunduğu ceza evinin adı		
9 — Başka suçtan dolayı takip altında bulunup bulunmadığı ve nakline mani başka ilişkisi olup olmadığı		
10 — Başka ceza evlerinden gelmiş ise hangi, ceza evlerinden ne sebeple gelmiş olduğu, Vekâletin nakil emri tarih ve numarası		
11 — Hangi ceza evine nakledileceği		
12 — Nakline izin verildiği takdirde kendisinin gidiş ve muhafız jandarmaların gidiş geliş yol parasını peşinen ödemek şartını kabul edip etmediği		
13 — Nakline esas teşkil eden esbabın neden ibaret bulunduğu (nakil hastalığa müstehin olduğu takdirde tabip raporu hülâsası ve mahkûmun hangi ceza evine naklinin muvafık olduğu hakkında tabibin mütalâası)		
14 — Mahkûmun gideceği yerde kendisine bakacak kimsesi olup olmadığı, varsa sarîh hüviyet ve adresleri		

Cevapların kayıtlara uygun olduğu tasdik olunur.

/ / 194

C. Müddei Umumisi

Cezaevi Müdür veya Memuru

Diğer bir ceza evinden ceza evine nakledilecek mahkûmlara ait fiştir.		Fiş No.
(MAHKÛMUN NAKLEDİLECEĞİ CEZA EVİNCE DOLDURULACAKTIR.)		2
1 — Ceza evinin adı		
2 — İstiap haddi		
3 — Son mahkûm ve mevkuf mevcudu		
4 — Nakilde mahzur olup olmadığı, mahzur gösterildiği takdirde sebebi		
5 — Kendisine bakacağını bildirdiği kimselerin mahkûma muavenet edip edemeyeceği		

Cevapların kayıtlara uygun olduğu tasdik olunur.

/ / 194

C. Müddei Umumisi

Cezaevi Müdür veya Memuru

Ek 10: Mahkumların tahliye olduklarında kullanılan evraklar

VII
MÜESSESEDEN AYRILIŞ

MÜESSESEDEN AYRILIŞ TARİHİ:

<p>1 — NE SURETLE AYRILMIŞTIR</p> <p>(Meşruten tahliye, bilhakkin tahliye, af, nakil, iade tecil - Sebep ve tarihleri gösterilmek suretiyle izahat verilecektir)</p>	
<p>2 — HANGİ SANATI ÖĞREN- MİŞTİR</p>	
<p>3 — OKUMA, YAZMA, UMUMİ BİLGİ BAKIMINDAN DURU- MU NEDİR</p>	
<p>4 — ELİNE GEÇEN TASARRUF AKÇASI MİKTARI</p>	
<p>5 — NEREYE GİTMEĞİ VE HAN- Gİ İŞLE MEŞGUL OLMAYI DÜŞÜNÜYOR</p>	
<p>6 — DÜŞÜNCELER</p> <p>(Hükümlünün umumî durumu ve infaz hakkında tahlil ve mutalâalar)</p>	

VIII

TAHLİYEDEN SONRA HAKKINDA EDİNİLEN
HER TÜRLÜ MALÛMAT

(Örnek : 4)

Mahkûma ait gün kâğıdı ^A

Dosya No.	
Babasının adı	
Adı	
Soyadı	
Doğum tarihi	
Vilâyeti	
Kazası	
Nahiyesi	
Köyü	
Suçü	
Mahkûmiyeti	<u>Ne'î</u> <u>Sene</u> <u>Ay</u> <u>Gün</u>
Tevkif tarihi	
Tahliye tarihi	
<i>İlâmat Kâtibi</i>	<i>Resmî Mühür</i>